

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ 66 1000 Скопје

Телефони: 3282-058, 3282-299 и тел. факс 3113-527

Интернет адреса: WEB на Министерството за

одбрана: www.morm.gov.mk, публикации, СОВРЕМЕНА

МАКЕДОНСКА ОДБРАНА на македонски и на англиски јазик

Списанието излегува два пати годишно.

Цената на еден примерок е 70 денари.

Претплата за 2005 година изнесува 140 денари (плус поштенски трошоци).

Претплата за странство е двојно поголема (плус поштенски трошоци).

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

Ризван СУЛЕЈМАНИ, претседател

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Апостол АРБЕЛСКИ

проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, полковник

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

проф. д-р *Марина* МИТРЕВСКА

Мирослав СТОЈАНОВСКИ, генерал мајор

д-р *Назми* МАЛИКИ

д-р *Петар* АТАНАСОВ

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

Жанет РИСТОСКА

проф. д-р *Зоран* НАЦЕВ

м-р *Оливер* БАКРЕСКИ

Добре ТРАЈАНОВСКИ, потполковник

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Заменик главен уредник: проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

Технички уредник: *Билјана* ИВАНОВА

Компјутерска обработка: *Александар* АТАНАСОВ

Ликовно решение на корица: *Кочо* ФИДАНОВСКИ

Лектор: *Жанет* РИСТОСКА

Печат: „БМ-АБА“ ДОО - Струмица

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	9
------------------------	---

1 *Општо-теоретски, доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

Марина МИТРЕВСКА	
КОНЦЕПТОТ ЗА ХУМАНА БЕЗБЕДНОСТ	11
Митко КОТОВЧЕВСКИ	
РАЗУЗНАВАЧКО-БЕЗБЕДНОСНАТА ЗАЕДНИЦА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	23

2 *Геополитички, геостратешки, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната*

Јово Димитрија ТАЛЕВСКИ, Ристе ТЕМЈАНОВСКИ	
ВОЕНО-ДЕМОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕТНИЧКАТА И КОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	37
Лидија ГЕОРГИЕВА	
КРИЗЕН МЕНАЏМЕНТ: РЕГИОНАЛНО ИСКУСТВО И ДИЛЕМИ ЗА МАКЕДОНИЈА	55
Оливер БАКРЕСКИ	
ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И ОДБРАНАТА	69

3

Евроатлантиски интеграции

Зоран ИВАНОВСКИ

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ППБС ВО СИСТЕМОТ ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	83
---	-----------

Стојан СЛАВЕСКИ

МАКЕДОНИЈА ВО ПОСТИСТАНБУЛСКАТА НАТО АГЕНДА	93
--	-----------

Жанета ЌОСЕ

КОНЦЕПТОТ НА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИ ПО СТУДЕНАТА ВОЈНА: ПРЕВЕНТИВНАТА ДИПЛОМАТИЈА ВО ЕСТОНИЈА И МАКЕДОНИЈА	109
--	------------

4

Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема

Славко АНГЕЛЕВСКИ

ОБЛАСТИ НА ПРИМЕНА НА ТЕХНОЛОГИИТЕ ЗА МОДЕЛИ- РАЊЕ И СИМУЛАЦИИ ВО ПОЛЕТО НА ОДБРАНАТА.....	129
---	------------

Драге ПЕТРЕСКИ, Росе СМИЛЕСКИ, Наќе БАБАМОВ

КАРАКТЕРИСТИКИ НА СОВРЕМЕНИТЕ ХАУБИЦИ.....	145
---	------------

Елениор НИКОЛОВ

МОБИЛНОСТА НА КОПНЕНИТЕ ВОЗИЛА И ПРИМЕНА НА ВОЗИЛАТА НА ЕЛЕКТРИЧЕН ПОГОН.....	161
--	------------

Драган НИКОЛИЌ

ИЗГРАДБА НА СОВРЕМЕН КОМУНИКАЦИСКО-ИНФОРМА- ЦИСКИ СИСТЕМ КАКО РЕАЛИЗАЦИЈА НА РЕФОРМСКИТЕ АКТИВНОСТИ ВО К-4 СЕГМЕНТОТ ВО МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА.....	177
---	------------

5

Странски автори

Велизар ШАЛАМАНОВ, Тодор ТАГАРЕВ

**ТРАНСФОРМИРАЊЕ НА БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР
ВО КОНТЕКСТОТ НА ЕВРОАТЛАНТСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА:
РАЗВИВАЊЕ СПОСОБНОСТИ ЗА ЕФИКАСЕН ПРИДОНЕС
КОН НАТО..... 195**

6

Зрѓи рибрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

Тања МИХАЈЛОВСКА

**ПОВРЗАНОСТА НА ТЕРОРИЗМОТ И ОРГАНИЗИРАНИОТ
КРИМИНАЛ 213**

О декември оваа година сѝсанието „**СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА**“ одбележува петт години (излезе десеттиот број) нејрекината работа во еден, за Република Македонија, кришчен период од развојот на државата, во времето на градење на одбранбената политика на државата и во услови на транзиција. Сѝсанието „**СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА**“ е основано во декември 1999 година со решение на Министерството за одбрана на Република Македонија, како теоретско сѝсание со сопствена редакција и уредувачки одбор. Излегува двајати годишно, а првиот број на Сѝсанието излезе на 01 јуни 2000 година во илјада примероци. Отиштоаш Сѝсанието, на Б-5 формат, излегува нејрекината како теоретско сѝсание на Министерството за одбрана на Република Македонија.

Во Сјисаниејто се објавуваат оригинални сѝручни и научно-сѝручни шѝрудови во кои се разгледувани многу прашања значајни за шѝеоријата и за шѝрактиката. Трудовите се шѝоредени во доминантниите рубрики на Сјисаниејто, и шѝоа како: ошѝитно-шѝеоретски, доктѝринарно-сѝрашѝетски и друшѝи шѝеми од областа на одбраната; шѝеополитички, шѝеосѝрашѝетски, воено-шѝолитички и шѝеми од мешѝународен ангажман во областа на одбраната; евроатлантски инѝтеграции; шѝехничко-шѝехнолошки досѝшѝнувања, вооружување и ошѝрема; сѝирански авѝиори; друшѝи рубрики од областа на безбедноста, одбраната и зашѝитијата и шѝрикази на книги, сѝиручни шѝрудови и друшѝо од областа на одбраната.

Автори на текстовите се познават домашни и сирански научни работници и изразуващи од областите на доминантните рубрики на Списание.

Излежувајќи иеи години неирекинаито, сисаниеито „**СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА**“ ја зацврсии традицијата на издавање посебна теоретиска научно-стручна публикација, која со својата содржина остава длабоки траги во воената наука и мисла. Периодот од иеи години (10 броја), колку иито излежува Сисаниеито, е релативно кус за да се каже повеќе за неговити квалитет, меѓутоа содржините на објавените трудови во овој период кажуваат дека со доминантните рубрики на Сисаниеито успешно се реализираат поставените задачи кои воедно претставуваат и основна ориентација на Сисаниеито.

Во изминатиот петгодишен период од една нецелосна анализа на објавените трудови, прикази и др., може да се заклучи дека Списаниего своите рубрики еднаш ги дојдоа со нови, приспособувајќи ги со актуелните потреби, евроатлантските интеграции и процесите со силно влијание врз вообличувањето на одбранбата политичка и системот за одбрана на Републиката како отворен, динамичен и недовршен процес.

Сейак, основната намена којашто му беше дадена на Сисанието, не е изменета. Сисанието успешно си ја извршуваше функцијата, има долем број соработници, а чистителите секогаш го прифаќале добро. Објавените трудови во Сисанието се корисно читиво за теориската и практиката, користени се како поширока литература во Воената академија на Република Македонија, на Институтот за одбрана и на другите факултети и

институти на универзитетите во Република Македонија, но и како литература за самообразование на многу негови чииатели.

Истиа така, анализирајќи ги објавените трудови во десетите броја може да се уочи дека секогаш не постоело соодветна пропорција во изборот на теми за објавување. Тоа некогаш го диктираа и околностите - недоволен прилив на ракописи и нивниот квалитет, недоволен одзив на сценариите и другите соработници своите сознанија и искуства преку Списание то да ги направат достапни до другите. Сепак, истиот зема, Списание то со повеќе или со помалку успех успеа да следи, да шолкува и да разработува актуелни прашања во одделни периоди и да им служи на читателите во размената на искуствата и достигнувањата. На тој начин, Списание то го даде својот значаен придонес како теоретско списание за развој на научната мисла од областа на одбраната, во разработката на концепцијата за евроатлантско интегрирање, како и во формирањето на одбраната политика и на системот за одбрана на Република Македонија како целина.

Соработката на Уредувачкиот одбор на Списание то со авторите и со рецензентите (соработниците) претставуваше важно прашање за излежувањето на секој број од Списание то одделно. Со таквиот однос Уредувачкиот одбор обезбеди квалитетно и правовремено излежување на Списание то.

Одбележувајќи го излежувањето на десеттиот број на Списание то, може да се констатира дека за сè што е постигнато во овој период, пред сè заслуга имаат неговите бројни соработници. Вкупниот петгодишен биланс на Списание то е солиден, издадени се 10 броја, во tiraж од 10.000 примероци и ангажирани се многу соработници. Тие и во наредниот период ќе останат најважни создавачи на Списание то на којшто тоа и понатаму ќе се потпира. Уредувачкиот одбор и Редакцијата и во наредниот период својата активност и изборот на трудовите ќе мора да ги подредат главно, на нивните барања и потреби.

И покрај настојувањата на Уредувачкиот одбор да се офатат што е можно пошироко проблематиката на истиот теоретски, доктринарно-страатешки, воено-политички, и теми од меѓународен ангажман и евроатлантски интеграции како и техничко-технолошки достигнувања во областа на одбраната, Уредувачкиот одбор е убеден дека се можни определени забелешки. Затоа тој ќе му биде благодарен на секој читател на Списание то којшто ќе му ги укаже своите добронамерни забелешки или ќе ги достави своите трудови.

Со особена почит,
главен и одговорен уредник на списанието
Современа македонска одбрана
проф. д-р Трајан Гоцевски,

КОНЦЕПТОТ ЗА ХУМАНА БЕЗБЕДНОСТ

Марина МИТРЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии- Скопје

Апстракт: Текстот претставува теориска елаборација на концептот за хумана безбедност. Суштинската анализа покажа дека концептот на хумана безбедност не се однесува на државите и нациите, туку на индивидуите и луѓето. Според анализата, традиционалниот парадигма на теоријата на безбедност се поместува, со што што се прифаќа хумана безбедност, која го менува фокусот од традиционалната безбедност кон безбедноста на личноста, односно, безбедноста на поединецот во општеството. Во таа насока, истражувањето во трудот првенствено е насочено кон анализата на националната безбедност, а потоа на концептот за хумана безбедност, кој препознава дека личната заштитата на поединецот и зачувувањето на неговата интегритет не доаѓа првенствено од заштитата на државата како политичка единица, туку од политиката кон личната благосостојба и квалитетот на животот. Како заклучок, оваа анализа укажува дека концепцијата на безбедност, која, пред сè е насочена кон свештоста на индивидуата може да се нарече хумана безбедност.

Клучни зборови: безбедност, хумана безбедност, концепција.

CONCEPT OF HUMAN SECURITY

Abstract: This text represents theoretical elaboration of the human security concept. The basic analyse shows that the human security concept does not refer to states and nations, but to individuals and people. According to this analyse, the traditional paradigm of theory of security is changing, as a result of that human security is accepted and is changing its focus from traditional security towards personal security which means security of individual in the society. In that context, this research is about primarily analysing the national security. Then analysis the concept of human security, which recognizes that protection of the individual and its integrity is not only a result of the protection off state as a political unit but from the approach towards personal well being and quality of life. The conclusion of this analyse is that conception of security which is directed towards the sanctity of the individual should be called human security.

Key words: security, human security, and conception

Вовед

Прашањето за тоа колку ние, како индивидуи сме навистина безбедни и слободни се поставува во контекст на сферата на теориски и критичен јавен дискурс. Меѓутоа, завршувањето на Студената војна фрла поинаква светлина на прашањето и го прави централна точка во контекст на прашање, кое стои зад поимот на хумана безбедност. Ова прашање не е ново, туку е едно од оние кои истовремено го привлекуваат вниманието и на креаторите на политиката, но и на теоретичарите. Ослободени од стегите на Студената војна, тие се во можност да го анализираат ова прашање и да дејствуваат во насока на проширување на безбедноста и слободата. Во класична смисла, безбедноста се однесува на начинот на кој државите употребуваат сила за справување со заканите, пред сè, од другите држави, и тоа кога станува збор за одбрана на сопствениот интегритет и автономија, или пак, кога е загрозен внатрешно политичкиот поредок. Оваа класична формулација за националната безбедност е критикувана од повеќе теоретичари. Според Џ. Нолан (Nolan, 1994), класичната формулација е премногу еднострана во нејзиното акцентирање на силата во свет во којшто постои оружје за масовно уништување и во свет во којшто меѓузависноста ги поврзува нациите. Во оваа насока едностраното значење на безбедноста треба да го отстапи местото на кооперативната безбедност (cooperative security). Според Алагана (Alagappa, 1998), пак, класичната формулација греши во тоа што фокусот го ограничува исклучиво на воените закани од другите држави. Во оваа насока, државите-ривали можат да употребуваат други видови закани по територијалниот интегритет и внатрешниот политички поредок. Тука би можело да се вбројат еколошки, економски и културни закани. Имено, заканите по територијалниот интегритет и политичкиот поредок мора да се очекуваат не само од државите, туку и од други недржавни актери, па дури и од природни катастрофи. Ваквата проширена верзија на безбедноста, со која што значително се прошируваат инструментите и изворите на закани може да се нарече сеопфатна безбедност (comprehensive security). Трета и пофундаментална критика на дефиницијата за безбедност оди понатаму и вели дека безбедноста не може да се ограничи само на благосостојбата на државата. Имено, од оваа перспектива во класичната формулација на националната безбедност, разбирливо се наоѓа заштитата на државата, додека она што е централно, или пак, треба да биде централно, е заштитата и благосостојбата на граѓанинот како индивидуа и човечко суштество. Оттука, концепцијата на безбедност која е насочена, пред сè, кон светоста на индивидуата, може да се нарече хумана безбедност (human security).

Хуманата безбедност го менува фокусот на интерес од традиционалната безбедност кон безбедноста на личноста, односно, кон безбедноста на поединецот во општеството. Хуманата безбедност препознава дека личната заштита на поединецот и зачувување на неговиот интегритет не доаѓа првенствено од штитењето на државата како политичка единица, туку од пристапот кон личната благосостојба и квалитетот на животот. Хуманата безбедност не ги вклучува единствено проблемите на индивидуалната добивка, како на пример образованието, здравствената грижа, заштитата од криминалот и сл. Ако хуманата безбедност се сфати како зачувување и заштита на животот и дигнитетот на индивидуалното човечко суштество, тогаш може

да се зборува за потесна или поширока дефиниција. Хуманата безбедност, дефинирана пошироко, вклучува неколку клучни елементи.

Првиот есенцијален елемент се однесува на можноста сите граѓани да живеат во мир и безбедност во државата. Тоа претпоставува можност и капацитет државите и граѓаните да превенираат и да ги решаваат конфликтите преку мирни и ненасилни средства, и, откако конфликтот ќе заврши, и да имаат способност ефикасно да се справат со напорите за помирување. Вториот елемент е дека луѓето без дискриминација би требало да ги уживаат сите права и обврски, вклучувајќи ги човековите, политичките, социјалните, економските и културните права. Третиот елемент има социјална содржина или еднаков пристап кон политичките, социјалните и други процеси кои ја прават економската политика. Четвртиот елемент е воспоставување на владеење на законот и независното судство. Секоја индивидуа во општеството би требало да ги има истите права и обврски и да биде предмет на исти правила. Само во тој случај хуманата безбедност значи многу повеќе од заштитата од неструктурното-директното физичко насилство. Во таа смисла, на хуманата безбедност треба да се гледа како на:

- безбедност на поединците во нивното лично опкружување (на пр. семејството);
- нивните локални заедници, и
- нивната природна околина.

Хумана безбедност: основен концепт

Посериозна артикулација за перспективите на концептот за хуманата безбедност се појави во 1990 година како концептуален одговор на две димензии: глобализацијата и крајот на Студената војна. Дискурсот за релацијата политички и економски трансформации рапидно го зголемија ризикот од внатрешни конфликти. Оваа, пак, го смени фокусот од небезбедност на нацијата-држава до небезбедност на поединецот и заедницата. Генерално земено, таа промена, доведе до сознание дека за да се заштити и промовира човечкиот развој во иднина, мора да се третира прашањето на хуманата безбедност. Веројатно како најважни претходници на целата идеја за хумана безбедност се сметаат извештаите издадени од повеќе мултинационални независни комисии. Во почетокот на 1970 година групата „Клуб на Рим“ издаде обемен материјал во врска со хуманата безбедност. Неговата специфика е што претставува своевиден вовед во идејата која што вели дека „*постои единствен комплекс од проблеми што ги вознемирува луѓето од сите нации: сиромаштија, уништување на животната средина; губење на доверба во институциите, неконтролирано урбано проширување, несиѓурни работни места, негирање на традиционалните вредности, економски проблеми и др.*“ Во извештајот понатаму се вели дека: „Секој човек во светот се соочува со многубројни притисоци и проблеми кои неизбежно го бараат неговото внимание и дејствување. Овие проблеми на него влијаат на

повеќе различни нивоа. Поголем дел од времето тој може да помине обидувајќи се да најде храна за денот кој следува... Тој може да биде загрижен за својата лична способност или, пак, за моќта на нацијата на која што ѝ припаѓа. Може да биде загрижен за евентуална светска војна...но, исто така, ќе се загрижи и за можна војна во неговото соседство.“ Исто така, групата смета дека овие и други грижи мораат исклучиво да бидат сфатени во контекст на големите светски трендови и сили кои што се рефлектираат врз индивидуата. Затоа препорачуваат: Кога на секој човек ќе му се задоволат основните материјални потреби, тогаш ќе може да се постигне состојба на глобална рамнотежа, или поинаку речено, „*тогаш кога секој човек ќе има еднакво право да го задоволи својствениот индивидуален потенцијал*“.

Основната поента на работната група е дека постои комплексен глобален систем кој влијае на животните можности на индивидуата и дека постојат алтернативни начини за конципирање на глобалниот развој и најважно, глобалната безбедност за одржување и подобрување на тие животни можности.

Во интерес на промената на размислувањата за развојот на безбедноста во 80-те години дадоа придонес две комисии, и тоа:

- Независната комисија за прашања за интернационален развој (Independent Commission on International Development Issues); и
- Независната комисија за разоружување и безбедносни прашања (Independent Commission on Disarmament and Security Issues).

Од изложените ставови во спомнатиот извештај на независната Комисија прашања за интернационален развој, посебно внимание заслужува делот според кој, наједноставен заеднички интерес е: „човештвото да сака да опстане, па дури може да се рече дека има морална обврска да го стори тоа“. Ова, секако, не ги иницира исклучиво традиционалните прашања за мирот и војната, туку и ги иницира и прашањата како што се: Како да се надминат проблемите со недостаток од храна, а со тоа и гладта во светски рамки, масовната сиромаштија и алтернативната разлика помеѓу екстремните услови за живот на сиромашните и богатите?

Во тој поглед заслужува внимание ставот изнесен во Извештајот, со кој се праќа пораката дека е неопходно Северно и Западно ангажирање за развој и дека суштината лежи во вољата за надминување на опасните тензии и продуцирање на важни и корисни резултати за нациите и регионите, пред се, за човекот во сите делови на светот.

Извештајот на втората комисија, со наслов Заедничка безбедност (common security) го насочи вниманието кон алтернативните начини на размислување за мирот и безбедноста. И покрај тоа што извештајот по дефиниција се фокусира на воени прашања и основите на националната

безбедност, тој, сепак, потврдува дека, покрај нив безбедноста во Третиот свет е загрозена и од сиромаштија и од економската нееднаквост. Пораката на Извештајот е јасна: „Заедничката безбедност бара достоинствен и мирен живот за луѓето....!“

Набљудувано од овој контекст, не помало значење има и Стокхолмската иницијатива за глобална безбедност, која издаде „Повик за заедничка одговорност“. Овој повик се однесуваше на другите предизвици за безбедноста, и тоа, на „поширок концепт за безбедноста“, кој што се справува со заканите кои што произлегуваат од недоволниот развој. Оттаму, нивната порака е јасна „Концепцијата за глобална безбедност мора да го прошири традиционалниот фокус за безбедност на државите. Треба да се вклучи безбедноста на луѓето....!“

Сепак, се чини дека сите овие извештаи се сметаат за претходници на размислувањето за хуманата безбедност. Во тој поглед посебно внимание заслужуваат посериозните артикулации во 1990-та година за перспективите на хуманата безбедност.

Така, првиот придонес во оваа насока беше на М.Хак (Hag, 1990) и Програмата за развој на Обединетите нации. Обидот за развој на човештвото во својата формулација експлицитно го става значењето на тоа дека размислувањата и стратегиите за развој, во својот фокус мора да ја постават благосостојбата на индивидуата, а не исклучиво макроекономијата.

Вториот пристап во врска со хуманата безбедност беше оној на канадската влада и повеќе канадски професори, коишто ја предводea Иницијативата регионални сили (middle powers initiative) .

За да се разберат овие два пристапи и за да се разјасни основната разлика помеѓу хуманата безбедност и концептите за традиционална безбедност, неопходно е најпрво да се појасни изворното значење на безбедноста, да се прецизира спецификата на терминот, и секако, задолжително да се истражуваат четири основни прашања:

Прво, безбедност за кој?

Второ, безбедност за кои вредности?

Трето, безбедност од кои закани?

Четврто, безбедност со кои средства?

Во делот на меѓународните односи, присутни се повеќе единечни анализи во смисла на значењето и примената на терминот **безбедност**. Најверојатно единствениот концепт кој е инherentен за секој модел на безбедност е постоењето на закана. Основните прашања кому е насочена заканата, кој или што се заканува и која е природата на заканата се најчесто основни критериуми за дефинирање на основата за концептот за безбедност. Имено, од одговорите на овие основни прашања, безбедноста може да се фокусира на различни

актери на макро и микро ниво. Така, во традиционалните меѓународни односи, основната парадигма на националната безбедност како систем е државата како примарен актер. Тоа значи дека, опстанокот на државата е во центарот на вниманието. Најнапред, таквите идеи ја ставаат националната безбедност како примарна, во смисла на заштита на територијалниот интегритет и суверенитет, а моќта на државите се мери преку нивната воена способност и подготвеност.

Генерално земено, по завршувањето на Студената војна, концептот на националната безбедност се соочи со алтернативни концепции. Причина за тоа беше влијанието на двата фактора.

Првиот, крајот на Студената војна и сигналот за напуштање на дотогаш можното сценарио, според кое суперсилите постојано се соочуваа со експлицитни воени закани. Со други зборови, во таков непријателски биполарен систем, безбедноста беше насочена кон државите и нивниот воен капацитет.

Вториот сигнализира дека успешните примери на територијална безбедност не мора да претпоставуваат дека истите ја обезбедуваат безбедноста на граѓаните во државите. Отука, концептот за безбедноста на поединецот почна да зазема сè поважно место. Низ призмата на безбедноста на поединецот се создаде таков модел кој се занимава со безбедносните потреби на индивидуите и заедниците. Според него, хуманата безбедност е флуидна по природа. Со други зборови, дефинициите на моделот не се статични, како што е случајот со моделот на националната безбедност.

Или поинаку речено: ***Кои се заканиите по хуманата безбедност и што претставува концепциите за хумана безбедност?***

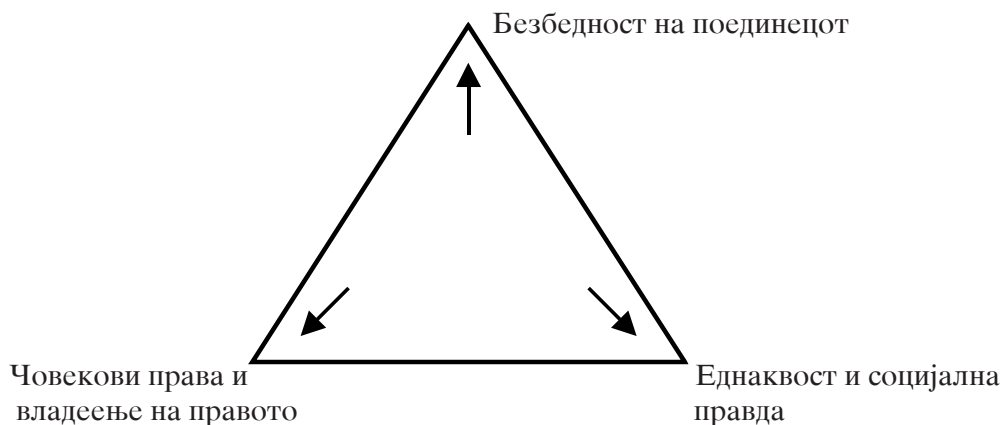
Најнапред, тие се многу сложени и повеќестрани. Оттаму, најдобро е да ги посочиме како неколку комплексни подрачја. Првото произлегува од сложената социоекономска ситуација, која особено придонесува за зајакнување на чувството на небезбедност и ранливост кај граѓаните. Второто се однесува на начинот на функционирањето на институциите на системот кои несоодветно ги препознаваат заканиите по хуманата безбедност особено поради тоа што при формулирањето на приоритетот на заканиите преовладува политичката призма и интерес. Како резултат на тоа следи и недоволното внимание и мерки со кои ќе се решаваат грижите кои се примарен интерес за јавноста или за човековата, односно хуманата безбедност. Третото подрачје произлегува од системската природа. Ова во основа го поткрепува и фактот дека како и повеќето транзициски општества постојат системски и структурно-културни причини кои доведуваат до зголемено чувство на небезбедност. Очигледно, граѓанското општество, сè уште ***итранзициско***, недоволно ја препознава својата улога во процесите на унапредување на хуманата безбедност. Четвртото подрачје се однесува на дефинирањето, разбирањето, унапредувањето и

примената на концептот на човековата безбедност како релевантен безбедносен концепт во општеството или, пак, негово редуцирање па дури и маргинализирање.

Имајќи ги предвид овие прашања, може да се тврди дека теориите за хумана безбедност се операционализираат во три доминантни димензии кон хуманата безбедност (види Шема бр.1):

- човекови права и владеење на правото;
- безбедност на луѓето (еднаквост и социјална правда); и
- безбедност на поединецот.

Доминантни димензии кон хуманата безбедност

Шема број 1

Првата димензија е концептот на човекови права и владеење на правото. Тој се засновува на фундаменталната претпоставка за основното, индивидуалното право на живот, слобода, среќа и на обврската на меѓународната заедница да ги штити и промовира тие права. Меѓународните напори, содржината на човековите права да се кодифицира и поблиску да се одредат, почнале од 1948 година, кога Генералното собрание на Обединетите нации ја усвоила Општата декларација за човековите права (Universal Declaration of Human Rights). Оваа резолуција утврдила околу триесет основни принципи за човекови права, и тоа:

- лични права (на пример право на живот, заштита од расна, етничка, полна или верска дискриминација);
- законски права (на пр. право на правен лек во случај на кршење на основните права, право на редовен судски процес и сл);
- право на вероисповест;
- право на основни потреби (на пр. право на храна и основни стандарди за здравје и благосостојба);
- економски права (на пр. право на работа, одмор и слободно право, на социјална сигурност); и
- политички права (на пр.право да учествувате во избори, власт и сл).

Вториот концепт, е хуманитарен, односно, концепт наречен **безбеднос̃ на луѓето**. Тој на хуманата безбедност гледа од аспект на зајакнување на меѓународното право во смисла на геноцидот, воените злосторства и неупотребувањето на оружјето кое е штетно за цивилното население. Со други зборови, овој концепт е во суштината на хуманитарните интервенции насочени кон подобрување на условите за живеење на бегалците, раселените лица поради конфликти, кризи и сл. Исто така, во случаи кога воената сила е употребена за да се одврати геноцид или етничкото чистење, тоа честопати е оправдано со хуманитарни цели (како на пр. да се повратат човековите права и достоинството).

Овие две гледишта, кои се фокусираат на основните права, се во контраст со едно пошироко гледање за хуманата безбедност, која треба да ги вклучи и економските, социјалните, еколошките, заштитата од ширењето на заразните болести, дрогата, тероризмот и другите потешкотии кон вкупното живеење и благосостојба на поединецот. Тоа значи дека, во поширокото конципирање на хуманата безбедност постои силна компонента на социјална правда.

Третиот концепт е **безбеднос̃а на поединецот**. Според него глобалната економија и силите на глобализацијата, како и животната средина се легитимен предмет на загриженост во смисла на тоа како истите влијаат врз безбедноста на поединецот.

Одговарајќи на основните прашања:

- **Безбеднос̃ за коѓо?**
- **Безбеднос̃ за кои вреднос̃и?**
- **Безбеднос̃ од кои закани? и**
- **Безбеднос̃ со кои средс̃тва?**

ќе се овозможи подобро да се разбере концептот на хуманата безбедност.

Оттаму, на прашањето **безбеднос̃ за коѓо** одговорот е прилично едноставен. Хуманата безбедност не се однесува на државите и нациите, туку на индивидуите и луѓето. Со други зборови, светот влегува во нова ера на хумана

безбедност, во која целиот концепт за безбедност драматично ќе се промени. Така, во овој нов концепт, безбедноста ќе биде изедначена со **безбедноста на индивидуата, безбедноста на луѓето**, а не само безбедноста на територијата.

Како одговор на прашањето кои се суштинските вредности во концептот за хуманата безбедност, две вредности се јавуваат како централни одговори, и тоа:

- безбедност и благосостојба на индивидуата во физичка смисла;
- индивидуална слобода.

Можноста на индивидуата да направи избор, чувството на сигурност за иднината, личната способност, исполнетост, политичката безбедност и безбедноста на локално ниво се важни човечки безбедносни вредности, кои што во поголемиот дел се однесуваат на слободата, односно, достоинството на индивидуата во општествениот и политичкиот живот. Или пак, ако суверенитетот на државата е во сржта на традиционалната концепција на националната безбедност, тогаш суверенитетот на индивидуата е во центарот на хуманата безбедност. Ако, пак, националната безбедност во основа се однесува на територијалниот интегритет, тогаш хуманата безбедност, се однесува на физичкиот интегритет или заштита на човечкото тело од повреди. Или, пак, пошироко гледано, ако националната безбедност значи политичка слобода на државата за да ги бира своите дипломатски партнери/противници и да ги регулира сопствените внатрешни работи, тогаш хуманата безбедност, исто така, значи политичка слобода на индивидуата да се асоцира, односно здружува со други (граѓанска слобода), како и слобода да има приватен живот без попречување од граѓаните и државните власти (што се смета како основна слобода).

Прашањето **безбедност за кои закани** нема експлицитен одговор. Имено, хуманата безбедност, пред сè се однесува на безбедноста и благосостојбата на **сите луѓе**.

Главните закани по безбедноста се прецизираат врз основа на седумте вредности на хуманата безбедност, и тоа:

- **закани по економската безбедност:** недостигајќи од продуктивно и профитабилно вработување;
- **закани по обезбедувањето храна:** недостигајќи на основни производи вклучувајќи и немање можност за поседување имот, работи и сигурен приход;
- **закани по здравствената безбедност:** инфективни и паразитски болести, недостигајќи на чиста вода, загадување на воздухот, немање пристап до институции за здравствена заштита и сл.;
- **закани по безбедноста на животната средина:** намалување на количеството на вода, загадување на водата, намалување на обработливото земјиште, загадување на воздухот, природни катастрофи и сл.;

- закани по личната безбедност: насилен криминал, трговија со дрога, насилство и злоупотреба на деца и жени;
- закани по безбедноста на локално ниво: распаѓање на семејства, етничка дискриминација и судири, геноцид и етничко чистење;
- закани по политичката безбедност: владина репресија, систематска повреда на човековите права, милитаризација и др.

Што треба да се преземе, односно, како може да се постигне хуманата безбедност? Очигледно, хуманата безбедност ќе се постигне **преку развој, а не преку оружје**. Поконкретно, за да заживее новата безбедносна концепција неопходно е да се преземат пет прилично радикални чекори, и тоа:

Прво, концепција за хуман развој, која што акцентот ќе го стави на еднаквост и континуираност.

Второ, градење на мирот кој ќе ја поткрепи пошироката агенда за хумана безбедност.

Трето, ново партнерство помеѓу Северот и Југот, односно, партнерство засновано на правдина, а не на *милосина*, со што ќе се овозможи еднаков пристап кон глобалните пазарни можности и економска реконструкција.

Четврто, нова рамка во глобалното водство засновано врз реформи на интернационалните институции, како на пример на Меѓународниот монетарен фонд, Светската банка, Организација на Обединетите нации;

Петто, еволуцијата на глобалното цивилно општество.

Заклучок

Политикологот Дејвид Болдвин вели дека за да се направи евалуација на дебатата за безбедносна концепција витално е терминот поблиску да се дефинира низ призма на:

- прво, согласност за изворното значење на безбедноста; и
- второ, поголема спецификација на терминот, притоа задолжително разгледувајќи серија прашања: безбедност за кого; безбедност за кои вредности; безбедност од кои закани и безбедност со кои средства.

Набљудувано од тој контекст, денес, најважните пристапи кон хуманата безбедност се анализираат низ призмата на четирите клучни прашања: безбедност за кого; безбедност за кои вредности; безбедност од кои закани и безбедност со кои средства. Или поинаку речено, примарен објект на безбедноста е индивидуата. Но тоа значи дека националната безбедност иако секундарна, сепак не губи на значење.

Низ призмата на прашањето *безбедност за кои вредности* се зборува за лична безбедност, благосостојба и индивидуална слобода. Очигледно, двата вида на насилство директно или индиректно насилство се закана по безбедноста. Во однос на прашањето *безбедност со кои средства* како исклучително ефикасен се наведува

хуманиот развој (основни потреби и еднаквост, континуираност и демократизација) и политичкиот развој (глобални норми и институции, во случај кога и доколку бидат потребни.

Сознанијата, недвосмислено, укажуваат дека хуманата безбедност го менува фокусот од традиционалната кон безбедноста на личноста. Имено, хуманата безбедност се однесува на „прифатлив квалитет на живот“ што подразбира постоење минимум физичка безбедност и благосостојба, како и гаранција на фундаменталните човекови права. Затоа постои паралела помеѓу вредностите на националната безбедност и вредностите на хуманата безбедност. Пошироко гледано, ако суверенитетот на државата е во сржта на традиционалната концепција на националната безбедност, тогаш суверенитетот на индивидуата е во центарот на хуманата безбедност.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Извештај на концепт за хумана безбедност на УНДП.
2. Независна комисија за меѓународен развој, (The Independent Commission on International Development Issues) “Север-Југ”: Програма за опстанок, Кембриџ, 1980;.
3. Независна комисија за разоружување и безбедносни прашања: „Заедничка безбедност: План за опстанок, Њујорк, 1982.
4. Стокхолмска иницијатива за глобална безбедност и водство: „Заедничка одговорност во 90-те“, Стокхолм, 1991.
5. Alagappa, M., 1998, Asian Practice of Security: Key Features and Explanations
6. Axworthy M., 2003, Canada and Human Security
7. Baldwin, D., 2002, The Concept of Security
8. Nolan, J., 1994, Cooperation and Security in the 21-st century, Washington
9. Krasner, D., 1999 Sovereignty: Organized Hypocrisy, Princeton
10. Hag, M., 1990, New Imperatives to Human Security
11. Hampson, F., 2003, Human Security and World Disorder, Oxford University Press Canada.
12. Weigert, K., 1999, Structural Violence

1

*Општо-теоретски,
доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

РАЗУЗНАВАЧКО-БЕЗБЕДНОСНАТА ЗАЕДНИЦА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Митко КОТОВЧЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии

Апстракт: Организацијата на мошне специфичната организациона поставеност на разузнавачко-безбедносната заедница на БиХ претставува само рефлексија на мошне сложената, комплицирана и специфична државна организација на „новата“ постдејтонска творба. Во досегашино нејзино делување на површина исливаа сите слабости, недоследности, недоверби и ривалитетите помеѓу „братските“ подсистеми/системи/ на разузнавачко-безбедносните сегменти на триите босански ентитетите. Досегашните манифестирани слабости на нивно (не)функционирање, нивната некоординираност и несинхронизираност, придонесоа БиХ и поинаму да остане нестабилно безбедносно подрачје во кое непречено почнаа да се инсталираат структури на меѓународниот тероризам. Станува збор за мошне поучен пример за тоа како не треба, (односно како не смеа да се дозволи) фрагментација на разузнавачко-безбедносната заедница на една држава на повеќе дисфункционални делови. Во тој контекст значајни и поучни се најорните што ги превзема меѓународната заедница да се најде излез од босанските „разузнавачко-безбедносен лавиринт“.

Клучни зборови: разузнавачко-безбедносна заедница, разузнавање, контраразузнавање, служби.

INTELLIGENCE-SECURITY COMMUNITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The systematization of the very specific organized intelligence-security community of Bosnia and Herzegovina represents a reflection of a very complex, complicated, and specific state organization of the “new” post-Deaton creation. So far all its weaknesses, inconsistencies, distrust and rivalry between “sister” subsystems / systems/ of intelligence-security segments on the three Bosnian ethnicities has come to the surface.

The weaknesses of their dysfunction, discoordination, unsynchronization, that so far has been manifested, made Bosnia and Herzegovina to remain unstable security area in which structures of international terrorism are constantly established.

It is a very edifying example of how things should not be done (i.e. how fragmentation of the state intelligence- security community to dysfunctional parts should not be allowed).

In that context, very important and educational are the efforts, which the international community undertakes about how to find a way out from the Bosnian "intelligence-security labyrinth".

Key words: intelligence-security community, intelligence, counterintelligence and intelligence service

Вовед

Сегашната држава Босна и Херцеговина претставува „нова творба“ како резултат на распарчувањето на СФРЈ и донесувањето на Дејтонскиот договор кој беше потпишан на 21 ноември 1995 година и ратификуван во месец декември истата година во Париз.

БиХ „заживеа“ како држава со два ентитети: Федерација БиХ (пред тоа Муслиманско–хрватска федерација) и Република Српска (пред тоа Српска Република Босна и Херцеговина).

Во овие посебни ентитети законодавната власт ја остваруваат две собранија (Народна скупштина Републике Српске и Парламент Федерација БиХ). На чело на секој ентитет (посебна државна творба) се избира претседател, додека на ниво на државата БиХ функционираат единствени органи: тричлено Претседателство на БиХ, чии членови се претставници на конститутивните народи во БиХ.

Парламентарното собрание како носител на законодавната власт и Советот на министрите, исто така, се организирани според „националниот клуч“—карактеристично наследство од претходната федерација.

Во рамките на БиХ дејствуваат две потполно одделени и автономни разузнавачко–безбедносни заедници кој ја следат севкупната државна организациона поставеност на сите конститутивни ентитети.

Нивните корени водат потекло уште од 1992 година кога започна граѓанската војна во БиХ, односно после насилната и неминовна поделба–распад на дотогашното Министерство за внатрешни работи на СР БиХ. Нивната конечна поделба и формирање започна по донесувањето на Дејтонскиот договор.

Во текот на крвавата граѓанска војна, во системот на сегашната ФБиХ (Муслиманско–хрватска федерација) беа создадени посебно муслиманска и посебно хрватска разузнавачка–безбедносна заедница, кои првенствено ги застапуваа своите тесни национални–националистички интереси и цели (интересите на своите посебни ентитети).

Организација на разузнавачко–безбедносната заедница на БиХ

Генезата на разузнавачко–безбедносната заедница можеме да ја следиме уште од периодот на постоењето на поранешната СР БиХ (една од конститутивните републики на СФРЈ), која беше разградена во виорот на

граѓанската војна кој беснееше во последната декада на минатиот век.

Во рамките на СР БиХ, исто како и во другите поранешни југословенски републики, околу пет децении дејствуваа разузнавачки и безбедносни служби со единствена организациска поставеност, со исти права и надлежности—мошне сложен и ефикасен систем кој го сочинуваа: Републичката служба за државна безбедност (СДБ) при Министерството за внатрешни работи на СР БиХ и разузнавачките и безбедносните органи (на ниво на република) на поранешната ЈНА.

По нејзиното отцепување од СФРЈ и започнувањето на граѓанската војна, следеше нејзиното меѓународно признавање (пролетта 1992 година), СР БиХ станува суверена држава БиХ и почнува да гради две паралелни (во голема мерка спротиставени и непријателски насочени) разузнавачко—безбедносни заедници:

I – На подрачјето под контрола на органите на муслиманската власт во Сараево и во Армијата на БиХ, продолжи функционирањето на МВР;

– во структурите на новоформираната Армија на БиХ почнуваат да се организираат првите разузнавачко—безбедносни органи (со помош на странски инструктори).

II – На подрачјето на БиХ под контрола на српските органи на власта и на Војската на република Српска, продолжи да функционира останатиот дел од Министерството за внатрешни работи;

– во структурите на Војската на Република Српска продолжија да функционираат старите и да се основаат „нови“ военоразузнавачки и безбедносни органи.

Поделбата на БиХ неминовно влијаеше и за дефинитивната и целосна поделба на поранешната Служба за државна безбедност (СДБ) која дејствуваше во рамките на дотогашната република:

А. На муслиманската страна продолжи да дејствува дел од СДБ под истиот назив, зајакната со нови кадри од муслиманската заедница;

Б. Во Република Српска, останатиот дел од СДБ на БиХ беше трансформиран во Служба за национална безбедност (СНБ) на Министерството за внатрешни работи на Република Српска.

Во овој контекст, неопходно е да потенцираме дека во периодот мај 1993—јуни 1994 година, како резултат на политичката и воената конфронтација помеѓу Муслиманите и Хрватите, беше создадена Хрватската заедница Херцег—Босна на просторот на БиХ. Набргу потоа, оваа новосоздадена државна креација го промени името во Хрватска Република Херцег—Босна, во чии структури почна да се формира независна разузнавачко—безбедносна заедница организирана по примерот и искуствата на Република Хрватска.

Нејзината структура ја сочинуваа следните организации:

А. Служба за државна сигурност на Министерството за внатрешни работи на Хрватската Република–Херцег Босна и

Б. Сигурносно–информативната служба на Хрватската Република–Херцег Босна (SIS).

Со крајот на војната и потпишувањето на Дејтонскиот договор беа легализирани постојните разузнавачко–безбедносни заедници на сите ентитети во рамките на БиХ и започна процесот на реорганизација и создавање нови, потполно одвоени и автономни системи.

Разузнавачко–безбедносната заедница на Федерацијата БиХ

Разузнавачко–безбедносната заедница во муслиманскиот дел на БиХ во 1992 година ја сочинуваа следните установи–органи и служби:

1. Совет за национална безбедност;

(Savjet za nacionalna bezbjednost)

2. Министерство за внатрешни работи:

А. Служба за јавна безбедност;

(Sluzba javne bezbjednosti) и

Б. Служба за државна безбедност;

(Sluzba drzavne bezbjednosti).

3. Контраразузнавачка служба на Армијата на БиХ;

(Kontrarazuznavacka sluzba Armije BiH)

4. Разузнавачка служба на Министерството за надворешни работи на БиХ;

(Obavestajna sluzba Ministerstva inostranih poslova BiH).

По потпишувањето на Дејтонскиот договор, Службата за државна безбедност беше расформирана и беше формирана новата разузнавачка установа со автономно централен карактер–Агенција за истражување и документација (AID)–Agencija za istrazivanje i dokumentaciju (AID), основана на 16 јануари 1996 година.

Нејзината надлежност се протега само на подрачјата под муслиманска контрола.

Покрај АИД се формирани и следниве служби:

• Воена разузнавачко–безбедносна служба на Генералштабот на вооружените сили на БиХ

(Vojna obavestajna sluzba Generalstaba oruzanih snaga Federacije BiH); и

• Контраразузнавачка служба на Министерството за одбрана на БиХ

(Kontraobavjestajna sluzba Ministarstva odbrane Federacije BiH).

Во „хрватскиот дел“ на БиХ, исто така, почна да се формира и да дејствува нов, самостоен разузнавачки–безбедносен систем кој го сочинуваа

следните елементи:

1. Служба за национална безбедност во составот на Министерството за внатрешни работи на Хрватската Република Херцег-Босна;
(Sluzba nacionalne sigurnosti-SNS)
2. Безбедносно-информативна служба на Хрватската Република Херцег-Босна;
(Sigurnosno-informativna sluzba-SIS).

СИС на Хрватската Република Херцег Босна во суштина претставуваше продолжена рака на истоимената служба на Република Хрватска. Нејзините основни задачи беа контраразузнавачко покривање на територијата под контрола на ХВО, како собирање на податоци за потенцијалите и плановите на ривалските и непријателските Армија на БиХ и Војската на Република Српска.

По потпишувањето на Дејтонскиот договор, оваа служба продолжи да функционира како самостојна воено-разузнавачка служба и контраразузнавачка служба на ХВО на Херцег-Босна под името Безбедносно-разузнавачка служба (Sigurnosno-obavjestajna sluzba).

Основната организациска поставеност-структурата на разузнавачко-безбедносната заедница на Федерацијата БиХ остана и по потпишувањето на Дејтонскиот договор, иако интенциите на меѓународните фактори се движат во насока на целосно обединување на сите државни институции (а во тој контекст проектираното однесување се однесува и на сите разузнавачко-безбедносни служби), не само на Федерацијата БиХ, туку и на севкупниот простор на поранешна БиХ или „постдејтонска“ БиХ-процес што ќе биде долготраен, неизвесен, а во безбедносната сфера и тешко остварлив. Напротив, сите досегашни искуства говорат дека во целиот период се случувале обратни процеси со тенденција за формирање на еднонационални разузнавачки служби-еднонационални во смисла на „целосна доминација на кадрите од сопствената етничка заедница“.

Тоа посебно беше изразено и се манифестираше од страна на муслиманските државно-политички кругови и нивните елити во рамките на Федерацијата БиХ.

Агенција за истражување и документација (Agencija za istrazivanje i dokumentaciji-AID)

Агенцијата за истражување и документација претставува наследничка на Службата за државна безбедност која егзистирала во рамките на МВР на БиХ. АИД беше замислена и организирана како автономна-централна разузнавачка установа на централните власти на Федерацијата БиХ, но со интенција за прикриена намера за превласт на муслиманските структури. Целта

беше истиснување на кадрите од другите националности кои ѝ останаа лојални на оваа служба за време на граѓанската војна, на што силно реагираше и Контакт групата (посебно САД), како и претставниците на Хрватите во органите на ФБиХ. Обратно, муслиманските лидери се обидуваа на оваа служба да ѝ обезбедат целосен легитимитет од страна на институциите на меѓународната заедница. Паралелно на овие напори и противења, оваа служба дејствуваше полуилегално, првенствено во интерес на политиката на муслиманските елити и на нивните тајни активности на меѓународен план.

Со АИД раководи генерален директор, а централата на службата (Главната дирекција) е сместена во Сараево во седиштето на нејзината претходничка–СДБ.

Според определени сознанија¹, Главната дирекција (во почетниот период) беше организирана во седум дирекции:

1. Дирекција на тајната служба;
2. Дирекција за истражување на геноцидот;
3. Дирекција за истражување и борба против хрватско–српската хегемонија;
4. Дирекција за диверзии;
5. Дирекција за анализа;
6. Дирекција за информатика;
7. Дирекција за техника.

Службата на територијален принцип беше организирана во секции (центри) лоцирани во поголемите градски центри.

Според други сознанија² АИД својата функција ја остварува преку следните организациски целини:

1. Канцеларија на генералниот директор;
2. Разузнавачка управа;
3. Контраразузнавачка управа;
4. Управа за истражување на воените злосторства;
5. Управа за борба против тероризмот;
6. Управа за спречување на агресија против БиХ;
7. Управа за заштита на Уставот и економијата;
8. Управа за заштита на раководители и Владата;
9. Управа за технички операции;
10. Управа за аналитика и документација;

¹ Види поопширно: Група автори: „Безбедност света од тајности до јавности“, Институт безбедности, Београд, 2002, стр.503–504.

² Види поопширно: Милошевиќ Милан: „Систем државне безбедности“, Полициска Академија, Београд, 2001 год, стр. 339.

11. Управа за информатика и врски и

12. Управа за финансии и буџет.

Според територијален принцип, (врз основа на истите сознанија) АИД е организирана во 10 центри на ниво на кантони. Во структурата на центрите по функционален принцип организираноста е на следниот начин:

1. Одделение за истражување на геноцидот;
2. Разузнавачко–оперативно одделение;
3. Контраразузнавачко одделение;
4. Одделение за техничка поддршка;
5. Аналитичко одделение;
6. Одделение за одбранбени подготовки;
7. Одделение за обезбедување личности и објекти, и
8. Административно одделение.

АИД остварува значајна соработка со Иранската разузнавачка служба (ВЕВАК), со Иранската револуционерна гарда (посебно со силите Љодс) кои се оспособени за тренинг на исламски фундаменталистички групи.

Нивните контакти во деведесеттите години на минатиот век беа мошне интензивни и со претставниците на воено–разузнавачката служба на Иран³, (како посредници на овие контакти се јавуваат Турција и Германија).

Американската програма–акција „Опреми и обучи“ беше злоупотребувана за спроведување и на тајната програма за обука на терористичките групи и за влез на меѓународниот тероризам преку Балканот на европскиот континент. „Плодовите“ на овие тајни операции Европа ќе ги жнее во периодот кој неминовно доаѓа.

Сите инкриминирани активности на АИД денес се под опсервација на многу разузнавачки служби, како и на Меѓународните полициски сили во Босна, но огромната штета веќе неповратно е направена.

Воено разузнавачка–безбедносна служба на Федерацијата БиХ (Vojna obavjestajno-sigurnosna sluzba Federacije BiH-VObSSL)

Воено разузнавачката–безбедносна служба настана со „спојување“ на „организациските целини на разузнавачките и безбедносните функции“ на муслиманската (Армија на БиХ) и хрватската војска (ХВО).

Во нејзиниот состав функционираат две компоненти:

- А. Военоразузнавачка служба во ГШ на ВС и
- Б. Контраразузнавачка служба на Министерството за одбрана.

³ Види поопширно: Intelligence Newsletter, No.288, 23.05.1996, p.1

Военоразузнавачката служба која дејствува во состав на Генералштабот на Војската на ФБиХ, е организирана во централа, центри, одделенија, отсеци и оперативци во најниските воени единици.

Централата–Управата за разузнавачка работа и за безбедност на Штабот на заедничката команда во својот состав има формирано:⁴

1. Одделение за планови;
2. Одделение за контраразузнавачка работа и безбедност;
3. Одделение за разузнавачка поддршка;
4. Заеднички воено–разузнавачки центар на ЗКВ составен од неколку отсеци:

- А. Отсек за предупредување и анализа;
- Б. Отсек за управување со собраните податоци;
- В. Отсек за електронско дејствување и врски.

На ниво на главните целини на ЗКВ работата на овие служби се одвива преку активноста на разузнавачките одделенија (Г–2) во рамките на сите команди.

На ниво на бригада, службата дејствува преку разузнавачките отсеци (Ц–2), а на ниво на баталјони преку оперативците–разузнавачките офицери.

Воената контраразузнавачка служба дејствува во составот на Министерството за одбрана. Во нејзиниот состав функционира централа, центри, отсеци и оперативци.

Активностите на Централата–Секторот за безбедност и разузнавачки работи се одвива преку следните одделенија:⁵

1. Одделение за безбедност на Министерството за одбрана;
2. Одделение за планови и операции за безбедносна и контраразузнавачка работа;
3. Одделение за безбедносен и разузнавачко–технички развој;
4. Одделение за воено–разузнавачки работи;
5. Одделение за персонални и административни работи и
6. Одделение за анализа и продукција на безбедносни податоци.

Нејзините отсеци дејствуваат во рамките на армиските корпуси (сега е можна промена во организациско–формациската поставеност на ВС според новите НАТО–стандарди), додека на ниво на баталјони и бригади дејствуваат оперативците на контраразузнавачката служба.

Исто така, се формирани и отсеци за безбедност при управите за одбрана на Федералното министерство за одбрана.

⁴ Милошевиќ Милан: „Систем државне безбедности“, Полицијска Академија, Београд, 2001, стр. 340.

⁵ Ibid: стр. 340-341

Служба за национална безбедност (Sluzba nacionalne sigurnosti - SNS)

Службата за национална безбедност на МВР на Хрватската Република Херцег–Босна, како што потенциравме претходно, претставува наследничка на Службата за државна безбедност, која што дејствуваше пред започнувањето на граѓанската војна во БиХ. Во структурата на нејзината организација има Централа која се состои од три сектори:

1. Сектор за оперативни работи (планирање и реализација на разузнавачки, контраразузнавачки и други безбедносни активности);
2. Сектор за оперативна техника, и
3. Сектор за аналитика и известување.

Службата е одговорна за разузнавачка заштита на територијата од разузнавачки продори на АИД, ОБС, и другите разузнавачки служби кои ги контролираат муслиманските власти и властите на Република Српска. Оваа служба е значаен чувар на независноста–автономијата на хрватските власти. Нејзината функција е и спречување на дејствувањето на меѓународните терористички организации, на странските разузнавачки служби (посебно на службите од исламските држави).

СНС е одговорна и за континуирано истражување на политичките, економските и воените потенцијали и нивните трендови на територијата на БиХ, како и контрола на валканите активности на исламските хуманитарни и финансиски институции кои во голема мерка се инфилтрираа на овие простори. Во тој контекст, неминовно спаѓаат и „европските“ активности на Ал Каеда.

Објект на опсервација е и функционирањето на меѓународните сили и институции (SFOR, UNHCR, IPTF, ONR) и многу други кои долги години не успеаја да ги остварат целите на својата мисија во БиХ.

Безбедносно–информативна служба (Sigurnosno-informativna sluzba-SIS)

Според определени сознанија, оваа служба на Хрватската Република Херцег–Босна, за време на граѓанската војна дејствуваше како функционален дел на Хрватската служба СИС.

Нејзината задача беше контраразузнавачко „покривање“ на територијата на БиХ под контрола на нивните вооружени формации (посебно активностите на ривалските вооружени сили кои дејствуваа во БиХ).

Според некои извори на територијата на Федерацијата (под хрватска контрола) сега дејствува Безбедносно–разузнавачка служба (Sigurnosno-obavestajna sluzba) која е формирана врз основа на искуствата на хрватската служба СИС.

Разузнавачко–безбедносна заедница на Република Српска

Со формирањето на Министерството за внатрешни работи на Република Српска во 1992 година почна создавањето на српскиот разузнавачки–безбедносен систем во рамките на конфронтираните ентитети на БиХ.

Нејзината разузнавачко–безбедносна заедница до јуни 1998 година ја сочинуваа:

1. Врховниот совет за одбрана, односно според други извори–Советот за национална безбедност;
2. Разузнавачка управа на Главниот штаб на Војската на Република Српска–ГШ ВРС и
3. Контраразузнавачка служба на ГШ ВРС, и
4. Ресор на државната безбедност–(РДБ), според други извори Служба за државна безбедност во рамките на МВР.

Со промените во Законот за разузнавачко–безбедносна служба од 1998 година и со неговите измени од 1999 година, РДБ на МВР на Република Српска се реорганизира во нова разузнавачко–безбедносна установа–Разузнавачко–безбедносна служба на Република Српска–ОБС.⁶

Нејзината функција се реализира преку реализацијата на разузнавачките и контраразузнавачките работи со цел заштита на уставниот поредок и безбедноста на Република Српска. ОБС има карактеристики на автономна–централно разузнавачка и контраразузнавачка служба без полициски овластувања.

На чело на службата се наоѓа Директор, именуван од Владата со согласност на Претседателот на Република Српска.

На предлог на директорот на ОБС се избира и длавен инспектор, чија должност е да врши надзор над законитоста на работата /операциите/ на службата. Исто така, на предлог на директорот се избираат двајца заменици–директори и повеќе помошници на директорот кои го сочинуваат раководниот врв на ОБС.

Според законот и неговите измени, оваа служба е одговорна и за собирање, анализа, обработка, процена и отстапување на разузнавачките податоци за прашањата од нејзиниот делокруг карактеристични за сите современи разузнавачки служби. Покрај овие активности ОБС спроведува и контраразузнавачка дејност и заштита на сопствените структури и витални интереси на републичките органи и организации, заштита на тајноста на

⁶ Закон за разузнавачко–безбедносната служба на Република Српска, Год.VII, бр.21 (1998) стр. 509 и понатаму.

податоците од значење за безбедноста на РС како и други работи од интерес за заштитата на уставниот поредок и безбедноста на Република Српска.

Хоризонталната организација на ОБС е поставена преку Централа, разузнавачки центри и потцентри (одделенија).

Контролата и надзорот над оваа служба ја спроведува Комисијата за следење и контрола на работата на Разузнавачко–безбедносната служба, која ја формира Народното собрание.

Карактеристично за разузнавачко–безбедносните заедници на трите поделени и повеќе или помалку спротиставени ентитети во БиХ е нивната автономност, несинхронизираност на централно ниво и во тој контекст, приоритет исклучиво на националните /етничките/ интереси и цели што не ѝ гарантира добра перспектива и опстанок на „новата БиХ“ во новосозданиот меѓународен, регионален, етнички и политички амбиент. На меѓународната заедница експериментот наречен „БиХ“ во блиска иднина неминовно ќе доживее целосен неуспех и пропаст. БиХ се претвори во база на Ал Каеда во срцето на Европа и отворена порта за продор на меѓународниот тероризам со исламски предзнак во Европа, но и пошироко.

Актуелни реформи во разузнавачко–безбедносната заедница на БиХ

БиХ како „постдејтонска“ творба, покрај низата проблеми на политички, економски, меѓуетнички и во другите сфери на нејзиното егзистирање, се соочува со мошне сериозни проблеми и на безбедносен план, како еден од најважните сегменти во функционирањето на државата.

Проблемите во оваа сфера се мултиплицираа и заради непостоењето на единствена, заедничка и централизирана разузнавачко–безбедносна заедница на ниво на БиХ.

Постоењето на три „независни“, ривалски, кооперативни, дури и непријателски насочени разузнавачки служби (АИД, СНС и ОБС) не само што ги комплицираат состојбите на безбедносен план, туку во голема мерка претставуваат еден од главните извори на континуираната нестабилност на БиХ.

По терористичките напади од 11 септември 2001 година, беше покрената иницијатива и широка кампања за нивно обединување и синхронизирање на ниво на „единствена држава БиХ“ која прво беше растурена по пат на примена на сила и со меѓународната воена интервенција. Но овие чекори како да се малку задоцнети, бидејќи ограноците на терористичката мрежа на Осам бин Ладен, најдоа најпогодно тло за своето инсталирање токму во босанскиот терористички крстопат кон Европа.

Инсистирањето на „меѓународниот фактор“ и посебно на САД на овој план беа во насока најнапред да се изврши интеграција на постоечките

разузнавачки структури прво на ниво на Федерацијата БиХ, а потоа и на целата територија на БиХ.

Основната идеја беше со овие напори (во почетниот период) да се зголеми ефикасноста на нивните разузнавачки служби во борбата против меѓународниот тероризам. За реализација на оваа цел на 26 ноември 2001 година беше донесена одлука за формирање на „Повереништво за реорганизација и обединување на разузнавачко–безбедносните служби во Федерацијата БиХ“.⁷

Задача на комисијата беше да се изработи „Закон за Разузнавачко–безбедносна служба на Федерацијата БиХ“, да изврши проценка на актуелната состојба и функционирањето на АИД и СНС, увид во нивната документација и во нивната организациска поставеност и кадровските потенцијали.

Во јануари 2003 година, Владата на Федерацијата на БиХ го утврди „Предлог– Законот за разузнавачко–безбедносна служба на Федерацијата БиХ“ со цел да се изврши обединување на двете постојни служби на Федерацијата БиХ–АИД и СНС во рамките на Министерството за внатрешни работи. Овој закон требаше да има темпорален карактер–да важи до усвојувањето на Законот за обединување на новата служба со ОБС на Република Српска со конечен назив „Разузнавачко–безбедносна служба на БиХ (Obavjestajno-sigurnosna sluzba BiH-OSS BiH)“.

Покрај создавањето единствена разузнавачко–безбедносна служба на највисоко федерално ниво, меѓународната заедница поткрена и иницијатива за формирање на единствена, заедничка служба за безбедност за реализација на основните цели:

А. Собирање и обработка на податоците од интерес за спроведување на меѓународните и кривичните закони на БиХ кои се однесуваат на :

1. производство и трговија со наркотици;
2. меѓународен и домашен тероризам;
3. недозволена трговија со нуклеарни материјали и хемиско–биолошко оружје;
4. меѓународен организиран криминал;
5. кривични дела казниви по меѓународното, военото и хуманитарното право.

Б. Заштита на најзначајните домашни и странски функционери.

В. Заштита на дипломатско–конзуларните претставништва и објекти и институции на БиХ.

⁷ Види поопширно: „Ослободување“, Сараево, 30 ноември 2001 год.

За реализација за овие определби беше покрената и Иницијатива за изработка на „Нацрт–Закон за Државна агенција за истраги и заштита на БиХ“ и Одлука за принципите на организација, функционирање и надлежност на Државната агенција“.

И покрај определени спротиставувања (првенствено на српската страна која денес најавува референдум за отцепување од БиХ), Парламентарното собрание на БиХ во април 2002 година го усвои Предлог–Законот за Агенцијата за информации и заштита на БиХ.⁸ Со овој чин се направи пресудниот чекор кон обединување на ривалските ентитетски разузнавачко–безбедносни служби на ниво на државата БиХ.

Според законските определби новоформираната Агенција претставува самостојна институција на БиХ која за својата работа и одговара на Собранието на БиХ. Агенцијата е должна да испраќа извештаи за својата работа до Претседателството на БиХ и до Советот на министрите.

Агенцијата има Управа која се состои од директорот и два заменици. Агенцијата ќе биде организирана во три одделенија:

- Одделение за кривични информации;
- Одделение за заштита на многу важни лица (ВНП) и
- Одделение за заштита на дипломатско–конзуларните претставништва и државните објекти.

Заклучок

Разузнавачко–безбедносната заедница е мошне специфична и единствена од таков вид во светот на разузнавањето во современата меѓународна заедница. Според сите основни параметри можеме да констатираме дека станува збор за мошне сложена, комплексна разузнавачка заедница составена од три потполно независни потсистеми кои во рамките на своите ентитети функционираат како автономни разузнавачко–безбедносни заедници со прецизно утврдени приоритети.

Нивната кохезија неминовно ќе зависи од напредокот на интеграцијата на босанското општество што ќе претставува мошне долг, сложен, и неизвесен процес со минимални шанси за негово успешно имплементирање во босанскиот специфичен севкупен општествен и државен амбиент.

Во секој случај станува збор за мошне поучен пример кој е без преседан во светски рамки. Тоа е поучен пример и за нашата безбедносна пракса, односно за безбедносната пракса на повеќенационалните „етнички мешаните држави“ зафатени со дезинтегративни процеси и меѓуетнички конфликти.

Во случај да се остварат некои од варијантите на најмрачните сценарија за насилна или договорна поделба на државите обременети со идентични проблеми ќе

⁸ Закон за Агенцијата за информации и заштита на БиХ, 02. јуни, 2002 год., број 15, стр. 374-377

се создаде амбиент во кои „босанското разузнавачко–безбедносно сценарио“ ќе биде неизбежно /неминовно/ со сите свои валкани специфики, оригиналности, но и огромен број на замки и опасности од „босански вид“.

Секоја сличност со некои идни мрачни сценарија за поделба на Македонија според босанското сценарио во мрачните услови на нивните креатори е случајна, но сепак поучна–посебно на безбедносен план.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Група автори: „Безбедност света од тајности до јавности“, Институт безбедности, Београд, 2002.
2. Закон за разузнавачко–безбедносната служба на Република Српска, Год.VII, бр.21 (1998).
3. Закон за Агенцијата за информации и заштита на БиХ, 02. јуни, 2002 год., број 15.
4. Intelligence Newsletter, No.288, 23.05.1996.
5. Милошевиќ Милан: „Систем државне безбедности“, Полициска Академија, Београд, 2001 год.
6. „Ослободување“, Сараево, 30 ноември 2001 год.

ВОЕНО-ДЕМОГЕОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕТНИЧКАТА И КОНФЕСИОНАЛНАТА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Јове Димитрија ТАЛЕВСКИ, Ристе ТЕМЈАНОВСКИ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ - Скопје

Природно-математички факултет, Институт за географија - Скопје

Апстракт: Покрај бројната состојба и природното движење на населението, етничката и конфесионалната структура претставуваат мошне значајни военотопеографски карактеристики на населението. Во овој труд се анализирани основните демографски карактеристики и актуелни состојби во доменот на етничката и конфесионалната структура на населението во Република Македонија според податоците од пописите од 1994 и 2002 година. Посебно се нагласени анализите на наведените структури според територијалната поделба кои имаат влијание врз одбраната.

Клучни зборови: демографија, население, структура, етничка, конфесионална, вероисповед, одбрана.

MILITARY-DEMOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF ETHNICAL AND CONFESSIONAL STRUCTURE OF POPULATION IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: Beside the numerous position of population, ethnical and confessional structure present most significant military-geographical characteristics of population. In this paper we analyzed the fundamental demographic characteristics and actual state in domain of ethnical and confessional structure of population in Republic of Macedonia in compare of statistical date of Census in 1994 and 2002. Especially we point out the analyses wish have influences in domain the military defense.

Key words: demogeography, population, structure, ethnical, confessional, defence

Увод

При проучувањето на населението на конкретен простор, од военогеографски аспект, акцентот се става на деталите како што се бројната состојба, динамиката на природниот прираст, миграционите движења, густината на населеност, потоа, половата, старосната, образовната, социоекономската, етничката односно националната и верската (конфесионалната) структура, степенот на културата, животниот стандард, здравствената состојба и друго.

Како што веќе споменавме, во овој труд се анализирани основните демогеографски карактеристики и актуелни состојби во доменот на етничката и конфесионалната структура на населението во Република Македонија според податоците од пописите од 1994 и 2002 година. Проучувањето на националната, односно етничката структура на населението како и конфесионалната структура е особено важно за оние земји во кои живеат повеќе народи и народни малцинства. Влијанието на националната и конфесионалната структура во безбедноста на една земја е особено изразено во држави со мешан, како етнички, така и конфесионален состав. Постојат многубројни примери кои ја потврдуваат ваквата состојба, како што се војните во поранешна СФРЈ, конфликтот во Косово, Чеченија, одредени немири во Белфаст итн. Наведените структури од военогеографски аспект се мошне значајни за секоја држава, а секако и за Република Македонија во која што живеат припадници на околу 26 народи, а легално постојат и работат 18 верски заедници. Одликите како традицијата, обичаите, историскиот развој, религијата и друго, може на одреден начин да влијаат врз демографскиот како и врз севкупниот развој на државите и на одделните народи.

Етничка структура

Етничката односно националната структура на населението е мошне значаен елемент, кој, од военогеографски аспект се проучува заради согледување на состојбите во врска со начинот на решавање на националните прашања во некоја држава, стопанската активност, образованието, културата и животниот стандард на националностите, нивното поимање на сопствената држава, менталитетот, лојалноста и слично. Соодветно на утврдените факти во овој поглед, се одвива и процесот на планирање, подготовка и изведување на одбранбените активности, при што е неопходо да се изврши конкретно проучување на бројот, природниот прираст и особено територијалната разместеност на националните малцинства. Во услови кога однесувањето на националните малцинства во државата е лојално на власта, истите можат да бидат мост за добри меѓусоседски односи, пријателство, заемно почитување и разбирање меѓу соседните земји во кои постојат повеќенационални региони најчесто во граничните делови.

Во Република Македонија, покрај македонскиот народ, живеат и припадници на повеќе други народи. Како и во други држави и простори така и во Република Македонија, делови од различните народи и народни групи се

резултат на преселбите на населението во историското минато, предизвикани од различни причини. Во зависност од миграционите движења, природниот прираст и политичките услови се менувала и бројната застапеност на поедини народи или делови од народи. Така, денес во Република Македонија покрај Македонците кои се најбројно застапени, живеат уште и припадници на околу 26 народи. Најголемиот дел од населението во Република Македонија го сочинуваат Македонците потоа следат Албанците, Турците, Ромите, Србите, Власите, Бошњациите и други народи.

Со анализа на табеларниот преглед може да се констатира дека од 1900 до 1994 година бројот на Македонците е во постојан пораст, а во 2002 година бележи одредено намалување во однос на 1994 година. Бројот на македонското население во првиот меѓупописен период после Втората светска војна (1948-1953) се зголемил од 789 648 на 860 699 жители или повеќе за 71 051 односно за 9%. Македонците во 1948 година во вкупното население на Републиката учествувале со 68,49%, а во 1953 со 65,98%, односно, со 2,51% помалку отколку во 1948 година. Според пописот на населението во 1961 година Македонците во вкупното население учествувале со 71,19%, во 1971 година со 69,35%, во 1981 година со 67,01%, во 1991 година со 65,30, во 1994 година со 66,52% и во 2002 година со 64,18%.

Националност	Г О Д И Н И									
	1900	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Македонци	534000	540000	789648	860699	1000854	1142375	1279323	1328187	1378687	1297981
Албанци	88000	111000	197389	162524	183108	279871	377208	441987	478967	509083
Турци	175000	119000	95940	203938	131481	108552	86591	77080	81615	77959
Роми	20000	7800	19500	20462	20608	24505	43125	52103	47408	53879
Срби			29721	35112	42728	46465	44468	42775	39866	35939
Власи	30000	9000	9511	8668	8046	7190	6384	7764	8574	9695
Останати	62000	11041	11277	13111	19180	38350	72073	84086	40079	38011
Вкупно	909000	797841	1152986	1304514	1406003	1647308	1909136	2033964	2075196¹	2022547

Табела 1. Национална припадност на населението во Република Македонија

² За 1994 година се дадени податоци според старата методологија на попис (вкупно 2 075 196 жители) заради споредување со претходните пописни години. Додека според новата методологија на попишување на вкупниот број на населението изнесува 1 945 932 жители, што се користи за споредување со податоците од пописот во 2002 година.

Зголемувањето на учеството на Македонците во вкупното население на Републиката во 1961 година (во однос на 1953 година) за 5,21% е логична последица на масовното иселување на етничките Турци во Турција.

Континуираното намалување на учеството на Македонците во вкупното население на Републиката од 1961 до 2002 година е резултат на значително намалување на нивниот природен прираст, додека природниот прираст кај населението со исламска вероисповед се намалува со помало темпо. Од 534 000 во 1900 година бројот на Македонците до 1961 година се зголемил на 1 000 854. До 1994 година се зголемил на 1 378 687, или повеќе за 377 853 жители во однос на 1961 година, додека до 2002 се намалил на 1 297 981, односно помалку за 80 706 жители. Просечното годишно зголемување во периодот од 1961 до 1994 година изнесувало по 11 328 жители. Меѓутоа, учеството на Македонците во вкупниот број население континуирано опаѓа од 71,2% во 1961 година, на 65,5% во 1994 година, до 64,18% во 2002 година. Причини за намалување на бројот на Македонците во вкупното население се иселувањето на Македонците на работа во странство, потоа смалениот природен прираст кај Македонците и зголемениот кај населението со исламска вероисповед, а особено кај Албанците. Голем број од Македонците живеат надвор од границите на Република Македонија, меѓутоа, точна евиденција за нивниот број нема.

Албанците во Република Македонија се втори според бројот на населението после Македонците. Според наведените податоци може да се види дека нивниот број континуирано расте. Така, во 1900 година нивниот број изнесувал 88 000, во 1961 година се наголемува на 183 108, во 1994 година на 478 967 жители, а во 2002 година на 509 083 жители. Бројот на Албанците во 1994 година во однос на 1961 година е зголемен за 295 859 жители или просечниот пораст годишно изнесувал по 7 874 лица. Од табелата се гледа дека во 1953 година бројот на ова население е значително опаднат. Најголема концентрација на македонски Албанци има во регионите на: Тетово, Кичево, Дебар, Струга, Куманово, Крушево и Скопје, додека во регионите на: Виница, Кавадарци, Кратово, Крива Паланка и Пробиштип, не живеат македонски Албанци.

Предците од кои води потекло денешното албанско население во Македонија започнале да се населуваат кон крајот на 18 век, односно во 1780 година. Тоа е најстар слој меѓу денешните македонски Албанци, а во 19 век, односно во периодот околу 1800 до 1840 година започнува нов поголем бран на доселување на Албанци во Македонија. Се смета дека околу 50 проценти од албанското население се доселило во овој период. Незначителни миграциони струења од Албанија во Македонија имало и подоцна, поточно, се до пропаѓањето на Отоманската империја во 1912 година. Во периодот меѓу двете светски војни, а особено по Втората светска војна се јавува, исто така,

засилено населување на албанско население во Македонија, но сега не од Албанија туку од Косово.

Албанците во вкупното население на Републиката во 1948 година учествувале со 17,12% (197 389 лица), а во 1953 година опаднале на 12,46% (162 524 лица). Интересен е податокот дека во тогашната околина Гостивар како Турци биле регистрирани само 117 лица, иако имало неколку села со етнички Турци, а голем број имало и во градот Гостивар. Додека, опаѓањето на бројот на Албанците во вкупниот број на населението во 1953 година било како резултат на декларирањето како Турци на Турците кои во 1948 година се декларирале како Албанци, како и поради декларирањето како Турци на значителен број Македонци од исламска вероисповед, на Роми, па и на етнички Албанци, кои во 1948 година биле регистрирани како Албанци². Натомшното зголемување на учеството на Албанците во вкупното население на Републиката, е резултат на нивниот природен прираст, но, делумно, и на високиот позитивен миграционен биланс на Албанците од Македонија со Албанците од Косово и Јужна Србија.

Така нивното учество во вкупното население на Републиката во 1961 година изнесувало 13% (183 108 жители), во 1981 година се зголемува на 19,76% (377 208 жители), во 1994 година ќе достигне 23% (478 967 жители), а во 2002 година дури 25,17% (509 083 жители). Просечното годишно зголемување во периодот од 1961 до 1971 година изнесувало 9 676 жители, во периодот 1971 до 1981 година изнесувало по 9 733 жители, во периодот 1981 до 1994 година 7 828 жители, а во периодот 1994 до 2002 година по 3 764 жители.

Според податоците од пописот во 1994 година во 39 општини од вкупно 123 и градот Скопје, Албанците ја надминуваат бројката од 20% од вкупното население.

Според податоците од пописот во 2002 година во 44 општини од вкупно 123, Албанците ја надминуваат бројката од 20% од вкупното население и тоа во: Шипковица 99,51%, Неготино-Полошко 99,39%, Боговиње 99,27%, Желино 99,20%, Велешта 98,97%, Осломеј 98,39%, Цепчиште 98,35%, Делоогожди 97,64%, Кондово 97,53%, Зајас 97,44%, Липково 97,42%, Чегране 97,23%, Србиново 96,85%, Каменане 91,16%, Арачиново 90,72%, Сарај 88,72%, Теарце 84,39%, Вруток 74,90%, Студеничани 68,38%, Тетово 63,97%, Дебар 63,30%, Брвеница 61,62%, Вратница 61,13%, Гостивар 59,01%, Лабуништа 55,23%, Житоше 54,42%, Вранчиште 51,14%, Долна Бањица 50,10%, Струга 41,54%,

² Бубевски Д., „Националниот состав на населението во Република Македонија во периодот 1948-1994 година и некои аспекти на меѓунационалните односи“, Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1995.

Маврови Анови 38,52%, Чаир 38,39%, Јегуновце 34,09%, Центар 30,65%, Кичево 30,53%, Зелениково 29,58%, Куманово 26,44%, Бистрица 25,39%, Чучер Сандево 22,88%, Петровец 22,86%, Цапари 22,33%, Крушево 21,31%, Долнени 21,22% и Сопиште 20,39%.

Турците според бројот на населението во Република Македонија се на трето место после Македонците и Албанците. Турците многу побројни биле до балканските војни, а нивниот број особено е зголемен во втората половина на 19 век, кога во Македонија се населиле многу Турци - повратници од Босна, наречени мухаџири. Меѓутоа, за време на балканските војни и Првата светска војна, од воени и политички причини, најголем број од нив ја напуштиле Македонија и се преселиле во Турција. Со пописот на населението во 1948 година биле регистрирани 95 940 Турци (8,32% од вкупното население на Републиката), според некои толкувања-неколку илјади помалку отколку што реално ги имало.

Со пописот на населението во 1953 година бројот на Турците во Македонија за само 5 години се зголемил повеќе од двојно, односно нивното учество во вкупното население на Републиката нараснало на 15,63%, односно за 7,31 проценти повеќе отколку во 1948 година. Со пописот на населението во 1961 година учеството на Турците во вкупното население на Републиката опаѓа на 131 481 жители, или на 9,35% од вкупното население. Во однос на 1953 година населението се намалило за 72 457 жители, или за 35,5%, а учеството во вкупното население за се намалило за 6,28%. Причина за таквото намалување е масовното иселување на оваа популација во Република Турција.

Учеството на Турците во вкупното население на Републиката продолжува да опаѓа: во 1971 година на 6,59% (108 552 жители), во 1981 година на 4,54% (86 591 жители), а во 1991 година на 3,79% (77 080 жители). Во 1994 година како Турци се декларирале вкупно 81 615 лица, кои претставувале 4% од вкупното население во Република Македонија. Незначителното зголемено учество во вкупното население во 1994 година во однос на 1991 година веројатно е резултат на применетата нова методологија на пописот од 1994 година. Според последниот попис од 2002 година како Турци се декларирале 77 959 жители, кои претставуваат 3,85% од вкупното население во Републиката. Турците најмногу ги има во Центар Жупа 6,44%, Гостивар 5,85%, Пласница 5,70%, Радовиш 5,19%, Центар 4,47%, Студеничани 4,21% итн.

После Македонците, Албанците и Турците според бројната состојба следат Ромите. За македонските Роми е познато дека по потекло се од Индија, поточно од индиската држава Пенџаб. Во Македонија дошле преку Блискиот Исток, главно заедно со Турците. Во почетокот на 20 век Ромите броеле околу 20 000 лица или 2% од целокупното население во Македонија. Нивниот број по Балканските војни опаднал, бидејќи дел од нив емигрирале заедно со

Турците во Турција, така што во 1921 година броеле помалку од 8 000 лица. Иако расте бројот на Ромите нивното учество во вкупното население на Републиката според пописите на населението во периодот 1948-1971 година, покажува тенденција на намалување или на стагнација: од 1,69% во 1948 година (19500 жители), на 1,47% во 1961 година (20 608 жители), односно на 1,49% во 1971 година (24 505 жители).

Во наредните два пописа (1961 и 1971 година), иако расте бројот на ромското население, нивното учество во вкупното население на Републиката се намалува. Со пописот на населението во 1981 година како Роми се декларирале 43 125 лица, или 18 620 лица повеќе отколку во 1971 година, поради што и нивното учество во вкупното население на Републиката се зголемува од 1,49% во 1971 година, на 2,26% во 1981 година. Во 1991 година учеството на Ромите во вкупното население бележи пораст и изнесува 2,56% (52 103 лица), но во 1994 година бројот на регистрираните Роми се намалува на 47 408 лица, а нивното учество во вкупното население опаѓа на 2,3%. Според пописот од 2002 година може да се забележи зголемување на бројот на ромското население, односно нивниот број се искачил на 53 879, што претставува 2,66% од вкупното население во Републиката. Бројот на Ромите во периодот од 1948 до 2002 година се зголемил за 34 379 лица.

Срби во Македонија живеат уште од времето на кралството на Србите, Хрватите и Словенците, односно уште од времето на кралството Југославија. Според бројот на населението после Ромите следат Србите чиј број се зголемува од 1948 до 1971 година, а потоа опаѓа до 2002 година. Најмногу се застапени во Скопје и Куманово, а најмалку во Берово, Винаца, Кратово и Крушево. Во 1948 година биле регистрирани 29 721 Србин, кои во вкупното население на Републиката учествувале со 2,58%. Најмногу Срби биле регистрирани во 1971 година (46 465 лица), но нивното учество во вкупното население било најголемо во 1961 година (3,04%). Од 1971 година опаѓа и бројното и процентуалното учество на Србите во вкупното население на Републиката, така што во 1994 година биле регистрирани 39 866 срби, кои во вкупното население учествуваа со 2%, а во 2002 година биле 35 939 жители, односно 1,78% од вкупното население. Најмногу се застапени во Куманово 25,14%, Кисела Вода 12,48%, Чучер Сандево 6,75%, Центар 6,32%, Карпош 6,10%, Гази Баба 5,82% итн. За намалување на Србите во Македонија значително придонело повлекувањето на ЈНА, во чија служба се наоѓале значителен број на Срби, а со нив се повлекле и нивните семејства.

Македонските Власи се староседелско население на Балканскиот Полуостров, а за нивното потекло постојат повеќе мислења. Историски е утврдено дека покрај староседелците на овој простор, дел од власите кои се доселувале водат потекло во најголем дел, или од градот Москополе во

денешна Албанија и од неговата околина, или од планината Грамос.

Бројот на Власите од 1900 година до денес континуирано се намалува. Во Македонија биле многу побројни до Втората светска војна. Така, во 1900 година нивниот број изнесувал 30 000 лица или 4% од целокупното население во Македонија. После Втората светска војна, според пописот на населението од 1948 година, Власите вкупно броеле 9 511 лица, или 0,82% од вкупното население, во 1994 година нивниот број изнесувал 8 574 лица или 0,4% од целокупното население, а во 2002 година нивниот број изнесувал 9 695 жители, или 0,48% од вкупното население во Републиката. Власите живеат во цела Република Македонија, а најмногу ги има во Штип, Скопје, Битола, потоа следуваат Крушево, Струга, Охрид и др. Значи учеството на Власите во вкупното население на Републиката постепено опаѓа: од 0,82% во 1948 година, на 0,48% во 2002 година. Намалувањето на учеството на Власите во вкупното население може да биде последица на потпросечниот природен прираст и на фактот што значителен број на децата од мешовитите бракови почесто се декларираат како Македонци. За одбележување е дека Власи има и во сите соседни држави на Република Македонија, како и тоа дека тие секогаш биле лојални на властите во државите во кои се наоѓаат. Доказ за тоа е дека добар дел од нив се декларираат како припадници на доминантниот народ во државата во која живеат, но дека од друга страна го негуваат своето историско минато, јазикот, културата и обичаите. Тоа зборува за нивното високо чувство за соживот со сите народи и национални малцинства во нивното окружување.

Во Република Македонија живеат и други делови од народи кои во претходната табела се претставени како останати. Во оваа бројка се лица кои национално не се изјасниле, а тука се внесени и оние со непозната националност. Така под останати во 1994 година внесени се 40 079 лица или 1,9% од вкупното население, а во 2002 година 38 011 лица или 1,88% од вкупното население во Републиката.

При пописот на населението во 1994 година се попишува и нова национална група-Бошњаци, чиј број изнесува 7 244 лица, кои во вкупното население на Републиката учествуваат со 0,37%. На пописот во 2002 година 17 018 лица или 0,84% од вкупното население се изјасниле како Бошњаци.

Во Македонија до Втората светска војна живееле и значителен број Евреи. Биле доселени од Шпанија кон крајот на 15 и првата половина на 16 век, а во 1900 година ги имало околу 8 000 лица. Поголемиот дел од Евреите за време на Втората светска војна главно од Битола, Скопје и Штип биле депортирани и ликвидирани. Само мал дел од нив кои преживеале, после војната се вратиле. Меѓутоа после формирањето на државата Израел доброволно се преселиле во неа.

Конфесионална структура

Верската или конфесионална структура (од латински *confessio* - вера, вероисповест) на населението, исто така е значајна карактеристика што, од военогеографски аспект се проучува заради согледување на односите и меѓусебните влијанија на одделните групи луѓе со различна верска припадност во некој конкретен простор. За да може да се изврши правилна процена на можностите за искористување на одредени религиозни сфаќања и однесувања за потребите на различни воени и борбени постапки, слично како и кај националната структура, неопходно е да се има предвид и верската припадност на населението и степенот на инволвираноста на религијата во свеста на луѓето.

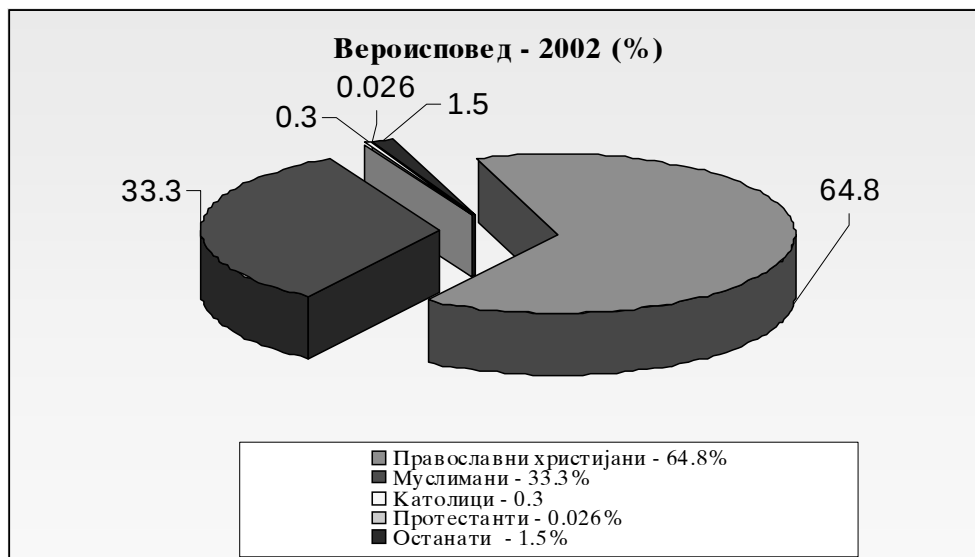
Во однос на конфесионалната структура на населението во Република Македонија, доминираат две основни верски заедници: православната, која главно ја сочининуваат Македонците, Србите, Власите и други, како мнозинско население, и исламската во која главно се вбројуваат Албанците, Турците и Македонците со исламска вероисповест. Од военогеографски аспект и конфесионалната структура претставува сериозен фактор, кој во воени услови може да има мошне големо значење.

Во Македонија денес легално постојат и работат 18 верски заедници. Според пописот од 1994 година, од вкупното население во државата 67,8% се православни христијани, 30% со муслиманска вероисповед, 0,4% католици, 0,1 протестанти. Исто така, има жители и од други религии но во многу помал број. Според пописот од 2002 година, од вкупното население во државата 1 310 184 лица или 64,8% се православни христијани, на второ место следува населението со муслиманска вероисповед кое учествува со 33,3% или 674 015 лица, на трето место се католиците со 7 008 лица или 0,3% и на четврто место се протестантите со 520 лица или 0,026%. Останатите религии се со помало членство и нивниот вкупен број изнесувал 30 820 лица.

Вероисповед ³		1994 година		2002 година	
		изјаснети	%	изјаснети	%
1	Православни христијани	1 312 089	67,8	1 310 184	64,8
4	Муслимани	581 203	30,0	674 015	33,3
2	Католици	7 405	0,4	7 008	0,3
3	Протестанти	1 205	0,1	520	0,026
5	Останати	33 122	1,7	30 820	1,5
6	Вкупно	1 935 024	100,0	2 022 547	100,0

Табела 2. Вероисповедна структура на населението во Македонија.

³ Податоците за 1994 година се според Стојмилов А., „Вероисповедна структура на населението во Република Македонија“, Географски разгледи број 35, Скопје, 2000, а за 2002 година според податоците од државниот завод за статистика на РМ - Попис 2002 година.

Графикон 1. Вероисповедна структура на населението во Македонија

Православно-христијанската религија, односно Христијанството во Македонија е застапено уште од најраните почетоци, односно од средината на првиот век. Во Византискиот период, во време на Јустинијан I, христијанството има организирана црковна форма под името Архиепископија на Јустинијана Прима, која како автокефална црква е формирана во 535 година. Првото седиште на оваа црква било во Скопје, а потоа во Охрид. Оваа црква на просторот на Македонија подоцна придонела за побрза христијанизација на Македонските Словени.

Македонската православна црква која за време на Цар Самуил прераснала во архиепископија е наследничка на Охридската архиепископија и сега е автокефална. На територијата на Република Македонија има 191 манастир и 1502 цркви и параклиси. Во организациски поглед е поделена на 10 епархии од кои седум во Република Македонија и три во дијаспората: Европска, Американско-Канадска и Австралиска епархија.

Во Република Македонија најмногу население со право славна вероисповед е концентрирано во Скопје. Според податоците од пописот на население во 2002 година во него се концентрирани 343 197 лица (26,19 %). Од просторната распределба со над 50 000 православно население застапеноста по општини е следна: Кисела Вода (117 648), Битола (78 104), Куманово (69 433), Прилеп (67 651), Карпош (54 385) и Гази Баба (54 242).

Католичката религија, односно Католицизмот во Македонија се јавува кон крајот на XI и на почетокот на XII век кога во неа навлегле Норманите. Најмногу католици има во Скопје каде се наоѓа и седиштето на Скопско-призренската бискупија. Според податоците од 2002 година во Македонија како католици се изјасниле 7 008 жители. Во истата година население со католичка вероисповед во Македонија имало во 101 општина, од кои во 61 општина бројот на население изјаснето со католичка вероисповед било под 10 лица. Најголем број католици имало во општина Струмица (1 444 жители), потоа во Босилово (959), Кисела Вода (784), Василево (581), Карпош (489), Центар (476), Гази Баба (248), Ѓорче Петров (243), Чаир (208), Богданци (169), Битола (144) итн. Во времето на Крстоносните војни од крајот на 11 до почетокот на 13 век, католичката црква особено настојувала да го наметне своето влијание во Македонија. Поврзано со католичката религија во Македонија, карактеристично е појавата на унијатството во 16 век и помасовното се ширење во 19 век. Во тој период како резултат на револт кон Цариградската патријаршија и грчката црква кои дозволувале и го проповедале христијанството на грчки јазик кој бил неразбирлив за Македонците, населението од некои региони како: Кукушки, Серски и Гевгелско-валандовски, преминало во унијатство. Унијата во Римокатоличката црква се пропагирала како доброволно прифаќање од населението. За таа цел папата Пие IX во 1848 година издал папска енциклика со наслов „Света конгрегација за пропаганда на верата за работи по источниот обред“. Католичката пропаганда преку ватиканските мисионери го повикуваат православно население да се откаже од Цариградската патријаршија и да ја прифати унијата со западната католичка црква при што се уверувало дека ќе можат да ги зачуваат своите православни обичаи, јазикот, своите месни свештеници и сл. Лазаристите кои во 1841 година во Солун основале прво свое лазаристичко јадро, а во 1854 година такво јадро основале и во Битола, особено ја ширеле таа мисионерска дејност во прилог на унијатството. Во 1855 година во Битола тие основале женско училиште во кое наставата се изведувала на француски јазик, а во 1864 година основале Унијатска црковно-училишна општина.

Прифаќањето на идејата за унија со Римокатоличката црква, за македонскиот народ не претставувало цел, туку средство за обновување на автокефалноста на Охридската архиепископија. Тоа се докажало и со тоа што македонското граѓанство брзо се повлекло и ја напуштило идеата да премине во унијатство откако не се остварила целта за обновување на својата автокефална црква.

Протестантскиот религиј, односно протестантизмот во Македонија се јавува во втората половина на 19 век. Според пописот од 2002 година бројот

на протестантите во Македонија изнесува 520 жители. Во споредба со податоците од 1994 година било регистрирано најголемо намалување на оваа вероисповедна група за 2,31 пат. Македонски протестанти кои живеат во 39 општини, најбројни со 659 жители се во општината Кисела Вода (89), Муртино (86), Струмица (82), Карпош (48), Кочани (31), Центар (30) итн. Специфично за оваа религија е дека во нашата држава има најголем број на секти. Така од протестантските цркви денес во Македонија постојат: Евангелиско-методистичка црква; Христијанско-адвентистичка црква; Баптистичка црква; Христијанска заедница на Јеховини сведоци; Нова апостолска црква и др.

Евангелистичко-методистичката црква егзистира повеќе од 100 години. Претежно е лоцирана во јужните и југоисточните делови на Република Македонија, а само во струмичко има пет вакви цркви. Во Македонија има 11 евангелистичко методистички цркви и тоа во: Скопје, Прилеп, Битола, Кочани, Радовиш, с. Раклиш, Струмица и во селата Вељуса, Муртино, Моноспитово и Колешино. Учењето на оваа религија се базира на Новиот завет и се друго е како и во православие, само што во објектите во кои се одржуваат богослужбите нема икони, фрески или други симболи. Има само дрвени клупи, оргули и по еден примерок на Новиот завет на секое седиште, во обредниот дел.

Христијанско-адвентистичката црква во Македонија се јавува во втората половина на 19 век, а прва призната адвентистичка црква е отворена во Прилеп во 1923 година. Адвентисти (саботјани) има во Скопје, Битола, Куманово, Струмица и други градови. Образованието и издаваштвото се мошне значајни активности на оваа религија, така што во светот адвентистите имаат околу 56 издавачки куќи кои издаваат околу 300 списанија со милионски тиражи. Издаваштвото е доста присутно и во Македонија преку издавачката куќа „Знаци на времето“. Покрај издаваштвото адвентистите во светот имаат околу 5 700 основни и над 1 000 високи училишта, од кои 86 се колеџи и универзитети.

Баптистичката црква исто така спаѓа меѓу позначајните протестантски цркви. Спрема едни податоци првите баптисти во Македонија дошле во 1860 година и тоа во Солун и Битола. Во Битола тие отвориле и баптистичко училиште. Баптистички цркви во Република Македонија има во Скопје, Радовиш и во село Муртино-Струмичко. Во баптистичките храмови нема икони на светци, нити палење свеќи, а за обредите се користат библијата и органата. Баптистите ја спроведуваат библиската изворна форма на крштевањето и тоа се изведува со задржување под вода. Јован Крстител (Јоанис Баптис) се посочува како изворен модел на сите баптисти, а се крштеваат само лица кои се доволно возрасни за лично покајание.

Учењето за Христијанската заедница на Јеховините сведоци во Македонија се јавува при крајот на 19 век, а првата група е формирана во 1930 година кога е одржано првото собрание во струмичкото село Вељуса. Во 1959 година отворено е собрание и во селото Колешино (село со најголем број вери во Македонија - 5). Во 1976 година собрание на Јеховистите сведоци е отворено во Скопје, а постојат околу 20 собранија во повеќе градови и села во Република Македонија. Кај Јеховините сведоци нема посебни ритуали, туку во одредени сали се чита Библијата и секој може да се пријави и да зборува. Бидејќи во Библијата не се одобрува крвопролевање, јеховистите одбиваат да држат оружје во раце. Нивното списание „Стражарска кула“ во светот се печати на 132 јазици, меѓу кои и на македонски, во тираж од околу 19 милиони примероци.

Муслиманската (исламска) религија во Македонија навлегува со нејзиното паѓање под турска власт кон крајот на 14 век. Според пописот од 2002 година како муслимани во Македонија се изјасниле 674 015 жители. Муслиманите живеат во 115 општини во Македонија од кои во 89 живеат по над 100 жители од оваа вероисповед. Најмногу ги има во главниот град Скопје, каде во 2002 година биле регистрирани 109 954 лица (16.31% од нивната застапеност во државата), додека по општини најмногу се застапени во Тетово 49 927 жители и тие учествуваат со 49,92% во вкупно изјаснетото население во општината, потоа следи Гостивар (36 045), Центар (34 325), Чаир (32 877), Куманово (31 758), Липково (26 351), Желино (24 210), Сарај (22 768) итн.

Религиозни и мистични секти има и во исламската религија. Во Република Македонија од 12 мистични секти во исламот најраширени се: Бектешите и Терикатите. Тие се организирани во Исламско-терикатска верска заедница со седиште во скопската населба Шуто Оризари и Исламско-бектешка заедница со седиште во Тетово. Во Македонија има и шиити и сунити. Една од разликите меѓу нив е во тоа што првите своите обреди ги праваат во текиња, а вторите во џамии.

Бектешизмот во Македонија постои од 16 век. Бектешството својата вера не ја засновува на жалост туку на човечката радост. Во минатото Бектешството во Македонија било меѓу најсилните, а текето во Тетово најголемо на Балканот. Најмногу бектеши има во Тетово и Гостивар, потоа во Кичево и Скопје но и во некои села на пример Канатларци-прилепско и др. Бектешството е манастирски тип на исламизам и порано во текињата живееле и по 20 дервиши. Бектешите имаат два главни празници: Султан-неврус на 21 март, и Ашура кој се слави еден месец по Курбан-бајрам.

Од исклучително значење за безбедносната политика покрај проучувањето на изјаснувањето на вероисповеда е и застапеноста по старосни групи. Имено, секогаш е потребно да се планира безбедносниот систем според заста-

пеноста на населението од 20 и повеќе години. Во старосната група 20-29 години во Република Македонија се застапени 315 406 лица, од кои 161 897 (51,3%) се мажи, а 153 509 (48,7%) се жени. Како православни христијани на возраст од 20-29 години вкупно се изјасниле 193 515 лица, од муслиманска вероисповед 116 498, католици 859, протестанти 80 и останати 4 454 лица.

Табела 3. Население според старосни групи и вероисповед - 2002 година.

Врз основа на изнесените податоци може да се констатира дека во Македонија постојат повеќе религии и многу религиозни секти кои се распространети низ целата територија на државата. Проучувањето на конфесионалната структура на населението е мошне значаен елемент бидејќи верата како во минатото така и денес има големо влијание врз општествено-политичките и економските случувања во многу земји во светот. Заради тоа проучувањето на религиозниот состав на населението на одделни држави има

Р.Македонија
0-4
5-9
10-14
15-19
вкупно 0-19
20-24
25-29
вкупно 20-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
вкупно 30-64
65-69
70-74
75-79
80-84
85+
вкупно 65-85
Непознато

практично значење и се користи за споредбено проучување на популационите групи без разлика на тоа дали се тие просторно поврзани или раздвоени. Особено во минатото, но и денес религиозната пракса на религиозните институции влијае врз погледите, нормите и ставовите на човекот во многу сегменти од неговиот живот. Тоа влијание не е исклучено и врз нивото на natalitetot, mortalitetot, nupcijalititetot (брачните врски), divorcijalititetot (развод на бракови) и воопшто врз демогеографските карактеристики на населението. Во одредени периоди и специфични состојби, некои религии ги прецизирале, но и ги менувале своите ставови за некои мошне битни прашања кои имале влијание на демографскиот развој, како што се контрола на раѓањето, разводот, толеранција за склопување на бракови помеѓу припадници на различни религии и др. Заради наведените причини, како и заради фактот дека религијата отсекогаш имала влијание и на општествените и на економските настани на одреден простор, во рамките на демогеографските проучувања особено важен сегмент претставува истражувањето на конфесионалната структура. Податоците за конфесионалната структура на населението овозможуваат во практиката да се согледаат разликите помеѓу групите, а во рамките на тоа и разликите што постојат во природното движење на населението со различна верска припадност. Верско-етничките норми што постојат во одредена средина тесно се поврзани со начинот на живот и со однесувањето на населението што живее на тој простор. Влијанието на одредени религии е изразено во однос на начинот на живеење, во поглед на моралното однесување, правила во однос на исхрана и пост, карактеристични ставови и религиозни прописи во однос на фертилитетот, ограничување и контрола на раѓањето и др. Кај одредени религии, како на пример кај исламската, особено е изразено влијанието врз верниците за прифаќање на повисоки норми во репродукцијата на населението. Во некои земји, пак како во минатото така и денес се прават напори тој култ да се распаѓа, главно, во политички цели. Во тие земји може да се вброи и Република Македонија.

Заклучок

Населението во Република Македонија перманентно бележи одреден пораст кој може да се илустрира низ следниве податоци: во 1900 година бројот на населението на овој простор изнесувал 908 904, во 1948 - 1 152 986, во 1961 - 1 406 003, во 1994 - 1 945 932, а според пописот од 2002 година, населението во Република Македонија достигнува бројка од 2 022 547 жители. Од изнесените податоци може јасно да се види дека, за период од околу 100 години, бројот на жителите се зголемил за 2,2 пати. Со континуираниот пораст на бројот на населението се случуваат и промени во процентуалното учество на населението според различни структури како и според етничкиот состав и според вероисповедта. Како на пример во 1953 година процентуалното учество на Македонците во однос на вкупното население изнесувало

66%, во 1971 година 69,3%, во 1994 година 66,6%, а во 2002 64,18%, додека 1953 година процентуалното учество на Албанците во вкупното население изнесувало 12,4%, во 1971 година 17%, во 1994 година 22,7%, а во 2002 25,17%. Евидентно е зголемувањето на процентуалното учество на албанското население од 12,4% во 1953 на 25,17% во 2002 година. Имено, за скоро пет декади процентуалното учество на оваа национална група скоро се дуплирало во Република Македонија, со што целосно е изменета демографската слика на нашата држава.

Според повеќе автори, осцилациите на албанското, турското и ромското население, како и на македонското со исламска вероисповед, во периодот непосредно после Втората светска војна се резултат на повеќе фактори од кои како најзначајни би биле следните: 1. Во 1948 година делови од турското и ромското население како и на Македонците со муслиманска вероисповед се декларирале како Албанци и тоа посебно во западните и централните делови на Македонија. Ова е најверојатно последица на штотуку сузбиеното балистичко националистичко албанско движење чија програмска задача била обединување на сите територии со претежно албанско население во една држава; 2. Во периодот 1953-1961 година се одвива речиси обратен процес: делови од албанското и ромското население како и Македонците со муслиманска вероисповед се декларираат како Турци, за да ја искористат можноста за доброволно иселување во Турција, т.е. да избегаат од „комунистичкиот режим“; 3. После 1961 година најголем пораст покажува населението од албанска народност како резултат на надпросечно големиот природен прираст и миграции од Косово и Метохија, било по пат на бракови на конфесионална основа или како прилив на работна сила, посебно после земјотресот во Скопје во 1963 година.

Според конфесионалната структура, населението изјаснето како православни-христијани во 1994 година зафаќало 67,8% од вкупното население, а во 2002 година 64,8%, додека населението со муслиманска вероисповед во 1994 година зафаќало 30% од вкупното население, а во 2002 година 33,3%. Врз основа на споредбените податоци за двете најзастапени религии во Република Македонија се гледа дека процентуалното учество на населението со муслиманска вероисповед се зголемува, а на населението со православно-христијанска вероисповед се намалува.

Според анализата на демогеографските процеси во Република Македонија, може да се констатира дека континуирано се случуваат одредени промени кои се многу значајни од одбранбен аспект. Од една страна процесите на раселување и стареење на населението доведуваат до драстично опаѓање на бројот на населението и до раселување на многу селски населби, а во некои простори и до целосно демографско празнење. Додека на друга страна во некои подрачја се создадени големи концентрации на население и тоа со иста етничка и конфесионална структура.

Континуираниот пораст на бројот на населението од ист етнички состав во одредени простори, особено во граничните простори, може да има негативно геостратежиско влијание од повеќе аспекти. Таквите појави бараат покомплексно проучување бидејќи истите не само што претставуваат многу значаен фактор од геостратежиски аспект и од аспект на севкупниот развој, туку од нив може многу лесно да зависи и територијалниот интегритет на државата. Доказ за тоа се настаните и војната со ограничен интензитет, односно терористичките акции во нашата земја во 2001 година.

Согласно стратегискиот преглед за одбрана на Република Македонија одбранбените сили до 2007 година треба да се состојат од околу 8 000 професионални војници и околу 5 000 резервен состав. Имајќи го предвид Рамковниот охридски договор, најверојатно дека професионалните одбранбени сили ќе треба да се состојат од околу 25% припадници македонски албанци и 4 - 5% од другите народности. Во такви услови припадниците на националностите во професионалните одбранбени сили ќе мораат на недвосмислен начин да се изјаснат дека Република Македонија ја прифаќаат и признаваат за своја држава и татковина и дека во случаи на спротивни однесувања ќе бидат подложени на ригорозни дисциплински и кривични мерки. Ова не е заради доминацијата на македонскиот народ и ставање на националностите во ситуација на подреденост, туку како гаранција за одбраната на суверенитетот и интегритетот на Република Македонија во евентуална војна. На ова се надоврзува и прашањето за јазикот при раководењето и командувањето со вооружените сили. Сметаме дека тоа мора да биде на македонски јазик со паралелно совладување на командите и командувањето и на англиски јазик, заради тоа што напата определба за вклучување во НАТО е јасна.

Во однос на конфесионалната структура на населението во современи услови може да се заклучи дека таа е мошне значаен елемент бидејќи верата како во минатото така и денес има големо влијание врз општествено-политичките, економските и на некој начин и на воените случувања во многу земји во светот.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Бубевски Д.**, „Националниот состав на населението во Република Македонија во периодот 1948-1994 година и некои аспекти на меѓунационалните односи“, Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1995.
2. **Стојмилов А.**, „Вероисповедна структура на населението во Република Македонија“, Географски разгледи број 35, Скопје, 2000.
3. **Талевски Д. Јовс (2003):** Воена Географија. Скопје:Воена академија, 2003.
4. **Државен завод за статистика на РМ:** Попис на населението, домаќинствата и становите, 1994 и 2002 година: дефинитивни податоци.
5. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/mk.html>
6. <http://www.cpwr.org>

КРИЗЕН МЕНАЦМЕНТ: РЕГИОНАЛНО ИСКУСТВО И ДИЛЕМИ ЗА МАКЕДОНИЈА

Лидија ГЕОРГИЕВА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии - Скопје

Апстракт: На безбедносните аџенди на многу западни демократии, демократии во транзиција, па и во постконфликтни општества, прашањето за кризниот менаџмент се поставува како клуч за успешно остварување на безбедноста. Додека првото се соочуваат со еден вид на дилеми и меѓународното менаџирање на кризите кај нив претставува приоритет, второто се соочуваат со проблемот како да ја сочуваат внатрешната стабилност, но и да се подготват за пошироки безбедосни функции. Искуството од обидите да се создаат капацитетите за менаџирање со кризи во рамките на процесот на реформи на балтичките и на некои држави од Балканот укажуваат дека проблемот се јавуваат околу самото дефинирање на кризата, околу уставното и законското регулирање, околу контролната функција и секако околу ресурсите. Заеднички проблем кој се забележува во повеќето случаи е дека суштината на планирањето и менаџментот со кризите најчесто се насочува кон обезбедувањето на ресурси, а не кон самата криза. Во Македонија кризниот менаџмент не е ослободен од ваквите дилеми. Искуството од кризата од 2001 година, но и пред тоа, наведуваат на потребата од систем за менаџирање со кризи. Проблемот е во креирање на соодветно решение во кое ќе се одбегнат воочените недоследности, а превенцијата ќе има доминантно место.

Клучни зборови: криза, кризен менаџмент, постконфликтно општество, превенција на кризи.

CRISIS MANAGEMENT: REGIONAL EXPERIENCE AND DILEMMAS FOR MACEDONIA

Abstract: Security agendas of many western and transitional democracies as well as postconflict societies pose the issue of crisis management as a key question for successful security management. While the first one are engaged with specific dilemmas and international crisis management the second one are facing the problems of providing internal stability and broader security functions.

The experiences from the various attempts in crisis management capacity building as a part of the process of reforms in the Baltic or some Balkan states correlates the problems with crisis definition, constitutional and normative regulations, control function and certainly about resources. The common problem noticed in most of the cases is that of forcing the core of the planning and management process towards building of resources instead towards crisis as a core problem. The issue of crisis management in Macedonia is not released from similar dilemmas. The experience from the 2001 crisis and before that boost the problem as a urgent one. But the key question is how to create the most successful model that will avoid perceived discrepancies and place prevention as a dominant strategy for crisis management.

Key words: crisis, crisis management, postconflict society, crisis prevention.

Вовед

Само во последните неколку години менаџирањето на кризите е приоритетна тема на безбедносните агенди на меѓународните, владините и невладините организации. Овојпат таа, за разлика од приоритетот за менаџирање на кризите помеѓу актерите на Студена војна е предизвикана од новото безбедносно опкружување исполнето со неklasичните закани и предизвици за безбедноста.¹ Кризниот менаџмент и како инструмент на меѓународните безбедносни институции и како инструмент на владите со кој ќе ја зајакнат безбедноста во транзициските демократии стана крајно дискутабилна тема. Меѓународното менаџирање на кризите, пред сè се соочи со закани кои бараат многу побрз и покоординиран одговор и стратегија за менаџирање која ги надминува капацитетите на исклучиво военото менаџирање на кризите. Ангажирањето во превенцијата, менаџирањето и постконфликтното градење на мирот од страна на меѓународните организации, одделни влади и невладини организации отвори една сфера на прашања за која има малку релевантни одговори (научени лекции). Ова е една од причините зошто секој нареден одговор е под знакот на прашањето: дали ќе биде поуспешен од претходниот?

Како легитимно прашање и предуслов за успешното остварување на безбедноста, менаџирањето на кризите стана дел и од агендите на многу западни демократии, демократии во транзиција и постконфликтни општества. Во последните две дилемата за односот на демократијата и безбедноста и шансите за позитивен и траен мир претставуваат клучен проблем. Во некои случаи потенцијалот за конфликти во рамките на општеството и ризикот од етнополитички кризи се доведува и со проблемот на овердемократизацион, односно со контрадикциите кои произлегуваат од процесот на инстантно градење на демократските институции и не/успешното остварување на безбедноста. Темата, во зависност од контекстот има различни димензии пред сè поврзани со проблемот на реформите и успешното менаџирање на безбедносниот сектор, навремено антиципирање и навремениот одговор на кризите; формулирањето стратегија и ресурси за менаџирање со кризите, обезбедувањето

¹ Детална студија на кризите од периодот на Студената војна од рангот на надворешно политички кризи и меѓународни кризи е систематизирана во M. Brecher and J. Winkentield: A Study of Crisis; Michigan Press, 2000

нормативна легитимност и политичка поддршка за активностите во меѓународниот кризен менаџмент и за справување со внатрешните кризи и др.

Проблемот на кризниот менаџмент во рамките на пошироката безбедносна проблематика доби различни димензии. Едена од нив е секако различното сфаќање за тоа што претставува „кризниот менаџмент“. Формулирањето на овој концепт во рамките на пошироката дефиниција на мирот и безбедноста, со спојување на воените и цивилните димензии на кризата на крајот доведе до проширување на значењето на проблемот (кризата) кој ја турка тенденцијата кон оправдување на напорите да се создаде валиден инструмент од страна на меѓународните институции и на владите.

Уште еден проблем кој е поврзан со тоа како се разбира кризата, во потесна или поширока смисла е развивањето на соодветна стратегија и создавање на соодветни ресурси за менаџирање на кризите. Околу стратегијата за справување со кризите повеќето меѓународни актери веќе подолг период поставуваат (барем теориски) акцент на превенцијата, иако заради нејчесто неуспешната (ненавремената) превенција во пракса се соочуваат со проблемот за ограничување на кризата а подоцна со постконфликтно менаџирање на процесот за градење на мирот.²

Различниот општествен контекст во кој кризите се појавуваат и влијае врз уникатните карактеристики и димензии на самата криза. Причините за кризата, односно дали нејзините структурни корени се во политички, екомски, социјални или безбедносни предизвици кој западните демократии или демократиите во транзиција или пак причините се поради очајната состојба на постконфликтните општества кои ги напнуваат последните резерви за каков таков мир и зелено светло кон стабилизација и развој и даваат специфичен карактер на кризата. Дијагностицирањето, односно антиципирањето на кризите во различен општествен контекст, имајќи ги предвид специфичностите, треба да води и кон одговорот кога, кој и како ќе се справува со кризата.

Да се отвори прашањето на кризата во контекст на проконфликтните или постконфликтните општества во голема мерка е прашање за дијагностицирање и отстранувањето на причините за кризата. Тоа е пат по кој меѓународните организации кои имаат удел во разрешувањето на проблемот и националните авторитети за кои кризата била директна закана, паралелно ги отстрануваат, или се обидуваат да ги отстранат причините за претходната или потенцијалите за евентуалната наредна

² Наглите промени и кризните ситуации во постстуденовоениот период меѓу кои и терористичките напади од 11 септември го свртеа вниманието и ангажманот од „старите“ проблеми и не/научените лекции од вооружените конфликти и интервенциите кои дотогаш ги преокупираа меѓународните актери. Тие произведоа последици и несогласувања за базичните принципи на безбедноста како тоа дека суверенитетот не е примарен принцип од кој ќе се водат меѓународните актери при прашањата кои сериозно го загрозуваат мирот и безбедноста (Косово, Ирак), дека нетрадиционалните војни поставуваат нов и сериозен предизвик за воените, но и за невоените и политичките структури од кои бараат нов стратески одговор; дека постконфликтните предизвици не се исклучиво од воена природа и дека е потребна сериозна координација на воените, политичките и економските аспекти кои ќе направат баланс помеѓу развојната помош и помошта за економски развој. Отворени останаа и прашањата за превенција на конфликтите низ случаите на Косово и Македонија, постконфликтното градење на мирот, имплементацијата на мировните договори и предизвиците на постконфликтната консолидација. Подетално кај Woodward C.: On War and Peacebuilding: Unfinished legacy of the 1990s; SSRС/ After Sep. 11

криза. На овој пат, погледите на меѓународните организации или донатори и погледите на „локалните“ актери за голем број прашања од постконфликтната агенда се разликуваат. Би било логично да се очекува дека во најдобар случај локалните/националните авторитети ќе можат да ја преземат одговорноста за успешно реализирање на стратегијата за стабилизација или во најлош тоа да стане невозможна опција од разни причини.

Во настојувањето да се одговори на безбедносните предизвици во постконфликтното опкружување, едно од клучните прашања за „локалните“ миротворци од поширок ранг може да биде: како да се одговори на амбициозните барања за реформите во безбедносниот сектор, имајќи предвид дека се располага со ограничени економски ресурси и проблематична политичка волја и капацитет за реформи од една и од друга страна сè уште ровката безбедност која се отсликува во нецелосната контролата на територијата, присуство на вооружени групи и големи количини нелегално оружје, кривка социјална сигурност и етничка поларизација со висок ризик од етнополитичка мобилизација.

Скорешните искуства од обидите да се создадат капацитети за менаџирање со кризите во рамките на реформскиот процес покажуваат дека ова е крупен проблем од аспект на уставно и/или законско дефинирање на проблематиката која ја зафаќа, особено во транзициските демократии и во постконфликтните општества. Дали кризите ќе се решаваат т.е. менаџираат со помалку или повеќе политички или со воени средства или дали ќе се третираат со помалку или повеќе демократски средства, е крупно прашање кое запнува и во процедурата на нормирање, но и во практичното реализирање. За Македонија како и за Бугарија, Хрватска, Албанија, Романија процесот на реформи на безбедносниот сектор го опфати и ова прашање. Оние поамбициозните од нив (Македонија, Бугарија, Албанија, Романија) се одважија да се испробаат и во меѓународното менаџирање со кризи при што прашањата за легитимноста, уставната основа, политичката и јавната поддршка и ограничените ресурси избија на површина. На тој начин и прашањето за менаџирање на кризите во рамките на овие држави стана приоритетно политичко и безбедносно прашање но одговорот е повеќе од различен. Основен проблем кој доминира е дека планирањето и менаџментот со кризите не се поставуваат како да се насочени кон кризата (како и да е и ако воопшто е дефинирана) туку кон градењето ресурси (кои можат да се употребат за некој или секој вид кризи).

Треба да се препознае и признае дека различните потреби и различните безбедносни ризици не можат да се сместат во униформиран системски одговор за менаџирање на кризите (универзална структура за систем на менаџирање со кризи) без разлика на ограничените искуства. Но затоа базичните принципи на демократската контрола на безбедносниот сектор треба да го опфатат и проблемот на кризниот менаџмент.

Кризниот менаџмент во регионална рамка

Примерите од регионалните искуства укажуваат на различен пристап кон проблемот на менаџирање на кризите. Ова е разбирливо доколку се има предвид дека државите за кои станува збор (Балтичките и дел од државите во Југоисточна Европа) имаат специфични искуства и потреби да го регулираат ова прашање. Суштината на проблемот за регулирање на кризниот менаџмент

во балтичките држави произлегува од експериментот наречен „реформи“ кој со т.н. quick fixes пристап отвори мачен процес на реформи со политички, економски, социјални и безбедносни последици кои лесно се класифицираа во кризи. Споредбата на нивните искуства покажува дека иако во периодот по колапсот на Советската империја се соочува со заемни предизвици и опасности, подоцна има релативно различен пристап во зајакнувањето на сопствените капацитети за да се справат со идните кризи. Подеталните анализи на пристапот покажуваат дека некои од нив имаа посоодветен пристап кон реформите отколку другите, што се должи на неколку фактори: рано изложување на западните медиуми, економската зависност, етничкиот состав и различното чувство на културен идентитет. Овие фактори придонесоа да се појават разлики во начинот на кој се реструктурираа институционалните способности за кризен менаџмент но да се јават и бројни сличности.³

³ Повидлива правна и организациска структура за кризен менаџмент во Естонија се формулира во втората половина на деведесеттите. Фокусот е поместен од легалниот и процесот на планирање за справување со тероризмот кон пошироко сфаќање на концептот за кризен менаџмент. Низа кризни ситуации кои следеа потоа и беа поврзани со сецесионистичките обиди на Руското малцинство, политичките кризи во Русија, експлозиите на бомби и киднапирањето на авиони го зголемија чувството на итност за регулирање на прашањето. Во процесот на дефинирање на институционалната рамка за кризен менаџмент, главен проблем е под која институција да се подведе Тимот за менаџирање со кризите, во Министерството за одбрана или во Владата. Решението е некомпромисно, односно структурата се формира под ингеренции на Владата со донесување клучни закони за итни ситуации. Подоцна се покажува дека новата функција на системот за менаџирање со кризи произведува деликатни односи со останатиот дел од безбедносниот сектор особено по прашањето на употребата на војската во мирновремени услови.

Приоритетот на Латвија да го разреши прашањето за кризниот менаџмент произлезе од искуството при соочувањето со разни ризици од обликот на масовни шумски пожари, епидемии од инфекција ТБЦ, економски потешкотии и етнички судири кои ескалираат во акти на политичко насилство. Првите обиди да се создаде легална основа за посеопфатен систем за менаџирање на кризи пропаѓаат заради недостаток на буџетски средства за реформи на цивилниот безбедносен сектор, но и лошата состојба во самиот сектор кој со тоа заслужи и недоверба од јавноста. Нов импулс и погоден политички момент за воспоставувањето на системот се јавува со кризата помеѓу Латвија и Русија заради третманот на руското малцинство. Како последица на тоа усвоени се амандмани на Законот за цивилна одбрана, а одговорноста за менаџирање со кризите се релоцирани во Државниот противпожарен и спасувачки сервис. Подоцна е прифатен поширок пристап кон проблемот на менаџирање со кризите со што е формиран Центар за контрола на кризите на ниво на кабинетот кој треба да го координира менаџирањето на политичко-воените и цивилните итни кризи. Карактеристично за случајот на Латвија е дека и покрај тоа што продолжува процесот на дооформување на легислативата, инфраструктурата и планирањето, успешноста на целиот процес е под прашалник заради недостаток на средства и политички консензус.

Искуството на Литванија е слично на претходните две држави. Неколку сериозни ситуации поврзани со поплави, илегална миграција, контроверзите околу нуклеарната централа, економски кризи заради зависноста од руската економија, протести и блокади од страна на фармерите го воведоа проблемот на сцена. Во случајот на Литванија станува збор за поголема уставна флексибилност во однос на проблемот, но со нејасни надлежности, со што се создаде ривалитет меѓу актерите и доминација на Министерството за одбрана. Со новото решение проширена е институционалната дефиницијата за кризниот менаџмент, а одговорноста за координација е префрлена во Владата. Во рамките на Актот за цивилна заштита кризите се дефинирани според нивото и причините. Употребата на воени контингенти е предвидена само во одреден случај на кризи. Eric Stern: Crisis Management in transitional societies: The Baltic experience; March 2002

Карактеристично за трите балтички држави е што на проблемот на кризниот менаџмент му пристапија како на потреба од значаен, нов, цивилно воден, сеопфатен, демократски контролиран и компетентен систем. Во сите случаи насоката е да се институционализира правна рамка, да се распоредат ограничените ресурси и да се воспостави мрежа за планирање. Клучно прашање на целиот овој процес е како да се обезбеди успешната имплементацијата на институционалното решение и да се надминат проблемите во координацијата.

Проблемот за институционално уредување на кризниот менаџмент во државите во Југоисточна Европа за разлика од тајмингот кога овој проблем беше актуелен во случајот на балтичките држави, е релативно понов. Решавањето на ова прашање во најголем број држави (Македонија, Албанија, Романија, Бугарија, Молдавија) се пласира во јавноста како составен дел од реформите на безбедносниот сектор, ако не и предуслов за забрзување на процесот на приближување на државите кон стандардите и членството во НАТО.⁴ Меѓутоа многу поверојатно и поубедливо објаснување за ова прашање би било дека во процесот на вкупни општествени реформи и неизвесноста која произлегува од неповолното безбедносно опкружување (слично како во случајот на Балтичките држави) искористувањето на сите ресурси во превенцијата и управувањето со кризите претставува значаен приоритет. Само краток преглед на овие искуства покажува дека во ниту еден случај процесот на регулирање на оваа проблематика не е ослободен од прашања, нејаснотии, дилеми и проблеми.

Скоро речиси во сите случаи проблемот е во изнаоѓањето на одговор на основното прашање: која е намената (функцијата) на кризниот менаџмент? Да ги спречи и да се справи со кризите со зголемување на ефикасноста на безбедносниот систем преку координирање на активностите и ресурсите во услови кога е потребна итна и комплексна акција, или преамбициозното очекување да се остварат националните интереси, или нешто друго?

Уште еден проблем, кој се провлекува, е пронаоѓањето на јасна и доволно сеопфатна дефиниција за кризите која треба да се дистанцира од категориите со кои се дефинира друг вид итна состојба, која вклучува опасност по безбедноста на државата или граѓаните (воена состојба, вонредна состојба, итна состојба). Друг проблемот е да се изнајде оптимално решение за демократска контрола на предвидените механизми за менаџирање со кризите,

⁴ Подетално за процесот на реформите на безбедносниот сектор и различните аспекти на овој процес во Trapans Jan A. and Fluri Phillip H. Eds' : Defence and Security Sector Governance and Reform in South East Europe: Insights and Perspectives-Self Assessment Study, Vol. I and II, DCAF, 2003

а решението да го помине тестот на избалансиран однос на употреба на цивилни и безбедносни мерки за менаџирање на кризите.⁵

⁵ На пример Романскиот национален систем за кризен менаџмент е во форма на Предлог-Закон. До негово донесување прашањата се регулираа со Актот за Итни ситуации од 1999 год, со кој се дефинира итна ситуација (стат е оф емергенц) но не се дефинира криза или кризна ситуација и актот не ја идентификува со итна ситуација. Во таа смисла во надлежност на Претседателот е да прогласи итна ситуација во траење од 60 или вонредна состојба во траење од 30 дена и да менаџира со нив. Во итни ситуации војската има важни надлежности на локално, провинциско и регионално ниво согласно одлуките на министерот за внатрешни работи и министерот за национална одбрана кои се потврдени од Врховниот совет за национална одбрана. Менаџирањето со природни катастрофи е регулирано со Закон за цивилна одбрана и Закон за заштита од катастрофи.

Во Молдавија од скоро е воведен концептот на кризен менаџмент, кој според намената ќе овозможи „соодветно да се остварат националните интереси“. Нормативните одредби се содржани во Уставот кој регулира процедури за менаџирање на кризи од „различна природа“ и ги регулира кризите на три нивоа: итни ситуации (emergency situation), вонредна состојба (state of siege), и воена состојба (state of war), но Уставот понатаму не ги дефинира овие категории. Во регулативата на Молдавија нема други акти со кои се дефинираат овие уставни категории, а Законот за национална криза, вонредна и воена состојба во форма на Нацрт-Закон сè уште е во процедура во Парламентот. Различните кризни состојби (crisis state), формата, времето и нивото на кризната состојба се регулирани во неколку акти. Законот за одбрана ја дефинира воената состојба, но не и вонредната состојба и итните ситуации. Покрај тоа што нема јасна дефиниција за овие категории и употребата на различна терминологија во различни документи создава дополнителна конфузија. Таков е примерот со категориите како што се „исклучителни ситуации“ и „исклучителни состојби“ кои би се вовеле при технолошки и еколошки услови или кога постојат закани за националната безбедност или уставното уредување. Кризниот менаџмент опфаќа структури на воениот кризен менаџмент, кризен менаџмент во исклучителни ситуации, кризен менаџмент во контекст на борба против тероризмот. Концептот за национална безбедност усвоен од Парламентот предвидува употреба на вооружените сили во услови на надворешна агресија, за локализација на вооружен конфликт и нелегалното вооружено насилство во границите на државата. Во итни ситуации вооружените сили дејствуваат според Законот за жандармерија и гранично обезбедување.

Искуството на Албанија е во Уставот кој дефинира „вонредни мерки“ кои терба да се употребат во услови на војна, вонредни ситуации (extraordinary situations) и природни катастрофи. Според Законот за вонредни ситуации во услови на закана за уставниот поредок или закана за јавниот ред, одредени уставни права и слободи можат да бидат ограничени, но не и под рестрикциите предвидени со Европската конвенција за човекови права. Предвидено е, со согласност на Парламентот, учество на вооружените сили во услови кога полицијата не може да го воспостави редот Законот за итни цивилни ситуации ги регулира состојбите предизвикани од природни, еколошки индустриски, социјални и терористички или воени фактори кои предизвикуваат кризни ситуации и улогата на Владата и други авторизирани институции заради превенција и справување со последиците од кризите.

Примарната одговорност е воспоставена за Советот на министри како највисок извршен орган кој функционира преку интерминистерски комитет за итни цивилни ситуации. Министерството за локална самоуправа има значајни надлежности за подготовка и имплементација на националниот план кои ги реализира преку Одделот за планирање и справување со цивилни итни ситуации кој има Комисија за технички совети составена од различни експерти. Структурата за итни цивилни ситуации е воспоставена на регионално, општинско и комунално ниво. Парламентот има право да предложи вонредни мерки. Армијата и полицијата во итни цивилни ситуации може да се употребат со согласност на премиерот или министерот за одбрана.

Бугарското искуство се уште е во потрага по интегрирана стратегија за менаџирање со кризите. Според Уставот во чл. 84 се предвидува дека воена состојба или друг вид на итна ситуација прогласува Парламентот. Уставот не ги дефинира итните ситуации, ниту пак тие се дефинирани во други акти.

Кризата во Македонија: постконфликтни дилеми и кризниот менаџмент

Кризата во Македонија од 2001 година на повеќето од меѓународните актери им личеше на големо изненадување иако анализите на состојбите во македонското општество од осамостојувањето од поранешна Југославија континуирано не беа розови, а таа се соочуваше со серија безбедносни проблеми.⁶

Тоа што Македонија од федеративната заедница излезе на физички најбезболан можан начин (без вооружено насилство) не можеше долго време да се користи како клучна и единствена предност за понатамошниот демократски развој. За сметка на одбегнувањето на можниот конфликт проблемите со кои од внатре се соочуваше новосоздадената држава во тој период беа одложувани или ставани во втор план. Од десетгодишна временска дистанца може да се констатира дека маргинализирањето на нерешените прашања создаде акумулација од конфликтен потенцијал кој лесно беше испровоциран во 2001 година.

Од почетокот на процесот на осамостојување Македонија се „бори“ со имиџот на успешен случај на превенција. Оваа карактеристика произлезе од релативно успешната стратегија на меѓународните актери со примена на превентивна дипломатија и превентивно распоредување на мировни сили на северозападната граница да го одвратат прелевањето на конфликтот од БиХ кон Косово и Македонија. Пораката која УНПРЕДЕП ја испраќаше нанадвор беше повеќе симболична политичка и психолошка порака за грижата за безбедноста на Македонија, отколку класична порака на одвраќање на мировните сили. Овој гратис период овозможен со присуството на силите на

Ова дозволува различно толкување на кризата и разидувања во утврдувањето на активностите за справување. Во отсуство на документи кои ќе го регулираат ова прашање одговорот, по потреба, се базира на Регулативата за превенција и елиминирање на последиците од несреќи, акцидентите и катастрофи усвоена со одлука на Советот на министри, која ги регулира единствено природните непогоди, технолошките оштетувања и катастрофите. Таа ја регулира и употребата на Армијата и Министерството за внатрешни работи, што дополнително е определено со Националниот план за цивилна заштита од несреќи и акциденти. Законот за менаџирање со кризи е сè уште во работна верзија. Подетално за овие искуства во Trapans Jan A. and Fluri Phillip H. Eds' : Defence and Security Sector Governance., Vol I str. 159-173; 299-309; Vol.II str. 285-303;431-441

⁶ Македонија од осамостојувањето се соочува со безбедносни прашања од различен вид и интензитет: одвојување и осамостојување од поранешна Југославија проследено со висок ризик од воено-политичка криза; економското ембарго од Грција; конфликтот во Босна и Херцеговина со висок ризик од прелевање кон Косово и Македонија; атентатот врз претседателот Глигоров; кризата во Албанија од 1998 година и прелевањето на оружјето; кризата околу Тетовскиот универзитет; улогата во интервенцијата на НАТО во Косово; бегалската криза; вооружениот конфликт од 2001; загинувањето на претседателот Трајковски;

ОН и континуираното внимание на меѓународната заедница заради можноста од прелевање на конфликтот од поранешна Југославија во регионален конфликт, создаде состојба на хибернација во македонското општество. Надворешната превенција од страна на домашните актери беше сфатена како доволен одбранбен механизам, кој во комбинација со некои мерки за градење доверба помеѓу домашните политички актери ќе го гарантира мирот. Притоа изостана иницирањето на суштински пристап за градење механизми кои ќе го редуцираат конфликтниот потенцијал или ќе ги институционализираат патиштата за решавање на проблемите. Така неформалните средби за градење доверба помеѓу политичките партии на Македонците и Албанците, првенствено ги допираа истурените лидерски позиции на партите, но не и меѓуетничката довербата. Тие навидум ги пополнија институционалните празнини и недостатоци за канализирање на политичкиот процес.

Македонското општество, како и најголем број други посткомунистички општества не го одбегна процесот на структурно вградување на потенцијалите за конфликт. Такво нешто би било и премногу да се очекува во ситуација кога се работи за “класично” постомунистичко општество во кое политичките дилеми и разидувања за физиономијата на идната држава се промовираа и од страна на некои лидери од македонскиот политички блок и од страна на албанските политички претставници; во кое економските потенцијали се ограничени, а вентилите кои ги поврзуваа со економиите партнери од поранешните ЈУ републики затворени заради вооружените конфликти или воспоставеното ембарго од ООН; во кое мултиетничноста се претвори во процес на барање рамнотежа на сили помеѓу најголемите етнички групи; во кое социјалната нееднаквост и сиромаштијата сè повеќе се продлабочуваа.

Структурните проблеми кои го поддржуваа конфликтниот процес беа вградени и со етничкиот предзнак на политичките партии. Нивната стратегија на легитимен претставник на етничката мнозинска или малцинска заедница го засили процесот на раздвојување по етнички линии и чувството на припадност „ние“ и „тие“. Борбата за власт, а потоа и за практикување на власта базирана врз принципот на поделба на сфери на влијание врз електоратот и контрола на региони лојални на партијата ја исфрлија етнополитичката мобилизација како наједноставно, но опасно средство за добивање јавна поддршка и гласови. Етнополитичката мобилизација како средство за добивање политички легитимитет од и во име на етничката заедница на моменти се базираше на крајно радикализирани политички ставови и на македонскиот и на албанскиот блок партии. Тоа го направи конфликтниот процес затворен круг на етнички натпревар и да се добие предност во однос на другиот или барем да не се изгуби добиената позиција.

Коалицирањето на политичките партии во сите влади по осамостојувањето на Македонија не претставуваше доволна препрека да се релативизира конфликтниот процес. Уште повеќе, веќе етнизираниот политички процес не одолеа на предизвикот на криминализација и користење на таквите (неполитички и недемократски) средства во и за политички цели и ги доразниша меѓуетничката доверба и чувството за сигурност..

Отсуството на ефикасно владеење е уште еден од недостатоците со кои се карактеризираше македонското општество во изминатите десетина години. Во таа смисла честопати експертите и пошироката јавност го критикуваа функционирањето на институциите длабоко зафатени со процес на партизација, непотизам и корупција. Како такви тие не овозможија ефикасно функционирање и остварување на интересите на граѓаните и може да се констатира дека претставуваа доволно сериозен проблем кој придонесе за интензивирање на конфликтот. Во услови на недостаток од ефикасно функционирање на демократските институции и етнизирани и криминализирана политичка активност се случија низа настани кои политичката сцена ја претворија во недемократска арена. Употребата на притисоци, закани и физичко насилство претставуваа дел од стратегијата на партиите кои го прифатија говорот на силата наместо говорот на демократијата.

Постоењето на структурните фактори од теориски аспект не значи и доволно потенцијал за насилан конфликт. Иако кризата од 2001 година во многу аспекти се поврзува и произлегува од структурните аспекти на конфликтот во македонското општество, зголемувањето на ризиците кои континуирано произлегуваа од регионалните безбедносни прашања и разрешувањето на Косовската криза претставуваа поттикнувачи за ескалацијата. Тоа што во клучните меѓународни документи беше констатирано дека не постои сериозна закана за воена дестабилизација на Регионот и на Македонија не значеше и елиминирање на вкупниот ризик за безбедноста, напротив зголемувањето на другите, невоени ризичи, го отвори патот за полесна ескалација кон политичка и воена криза. Толкувањата за тоа што навистина претставуваше она што на Македонија ѝ се случи во 2001 година се различни, за едни „вооружена агресија“ за други „борба за човекови права“, за трети меѓуетнички конфликт, но 2001 ставена во безбедносна матрица претставува политичко/безбедносна криза за Македонија. Таа ги исполни критериумите на политичка криза (закана за виталните интереси и/или основните вредности со употреба на вооружено насилство), но и критериумите на безбедносна криза (највисока точка на конфликт кој содржи висока веројатност од употреба на ограничено или отворено вооружено насилство).

Во оваа криза која според многумина можеше да се нарече и квази војна, политичките и безбедносните димензии во голема мерка индуцираа ескалација

една кон друга. Таа ги отвори сите ранливи прашања на функционирањето на политичките и безбедносните институции во услови кога се бара итен и координиран одговор. Всушност, кризата покажа дека владеачките институции се неуспешни во обидите да ги препознаат своите ингеренции а не пак да ги координираат заедничките активности или да реализираат единствена стратегија. Обидот да се координира и легитимира политичкиот одговор на кризата затпочна со настојувањето Парламентот да донесе резолуција за осуда на тероризмот, но заврши како осуда на екстремизмот и насилството и на крај резултираше во изразување на различни перцепции околу прашањето „кој“ е реализатор на насилството или заканата. Наредни обиди да се координира политичкиот одговор беа средбите на партиските лидери кај Претседателот, неформален форум кој потоа премина во процес на консултации на партиските лидери во периодот на кризата а потоа и формирањето на Владата на национално единство. Ниту една од формите не успеа да создаде ефикасен и координиран политички процес кој ќе ѝ стави крај на кризата.⁷

Координиран одговор изостана и од страна на безбедносните сили, полицијата и војската. Проблемот се јави во неколку различни форми. Од една страна излезе како неефикасно командување со вооружените сили затоа што односот на Претседателот, министерот за одбрана и началникот на Генералштабот во ланецот на раководење и командување беше практично конфузен. Од друга страна проблемот излезе како нејасен однос помеѓу клучните безбедносни институции војската и полицијата и поделбата на одговорностите помеѓу нив. Овие проблеми создадоа впечаток на лоша симулација на кризата во која учествуваат актерите, но, за жал, со конкретни жртви и последици.

Охридскиот рамковен договор стави формален крај на кризата но не и на проблемот. Постконфликтниот период отвори нова страница од листата на проблемите. Покрај траумите од последиците на вооруженото насилство, македонското општество од кризата излезе како политички и психолошки разорено со скоро никаков мотив да ги реализира постконфликтни “задачи”. Чувството на онеправденост и пораз за македонската страна и чувството на задоволство и победа од другата страна врз Охридскиот договор му дадоа боја на несреќно избрано решение во кои некои гледаа форма на компромис. Три

⁷ За политичките и воените димензии на кризата подетално кај Vankovska B. Democratic Control over Defence and Security: Between Defence and Security; vo Trapans Jan A. and Fluri Phillip H. Eds' : Defence and Security Sector Governance.; Vol I str. 39, i Vankovska B.: Post-conflict Reconstruction of the Security Sctor in the “Oasis of peace”; Conference paper, DCAF, 2002

години по кризата решенијата од договорот предизвикуваат помалку јавни дебати и личи на повеќе или помалку прифатена рамка за елиминирање на дел од потенцијалите за кризата од 2001. Процесот на имплементација и постконфликтното градење на мирот не се имуни на старите проблеми кои го карактеризираа предконфликтниот период.

Структурните проблеми кои го сочинуваа конфликтниот потенцијал во некој обем се изместени со политичките и законските реформи и сега воведуваат еден вид нова рамка на односи. Односот малцинство-мнозинство е разграден со формулата на заедници во Уставната преамбула а решенијата во Договорот воведуваат консензуална демократија и зајакнати јазични права, рамноправна застапеност во јавната администрација, децентрализација. Сите овие прашања во помал или поголем обем создаваат нова релација на односи во македонското општество во кое мултиетничноста и граѓанскиот концепт бараат компромис.

Оваа состојба не е без контрадикции и предизвици карактеристични за постконфликтното опкружување. Потенцијалот за нестабилност и несигурност или потенцијалот за конфликт не е и не може да биде целосно елиминиран. Во таа смисла дури ни теоријата не признава стерилни, безконфликтни општества. Но она на што укажува е дека структурните фактори не се доволен елемент да се прекрши правилото на демократско остварување на интересите и потребите. Секогаш се потребни две други компоненти: можности и политичка волја да се искористат структурните проблеми. Во случајот на постконфликтна Македонија можностите/ризиците се сеуште присутни: нелегалното оружје, криминализацијата на политиката и корупцијата, надворешна поддршка за вооружено насилство, нелегални вооружени групи. Присутен е и последниот предуслов: политичка волја за употреба на недемократски средства за остварување на интересите. Говорот на силата и насилството слушната од политичките лидери па дури и од претставници во Парламентот звучат на лошо научена лекција. Во вакви услови политичката криза е скоро „нормална“ состојба во релациите на политичкиот натпревар но премногу чувствително и загрижувачко предупредување за вовед во безбедносна криза. Имајќи предвид дека Македонија не е исклучок од карактеристиките на демократиите во транзиција ниту, пак, е исклучок од карактеристиките на постконфликтните општества сместени во несигурен регионален контекст, таа е во хроничен недостаток од функционално и ефикасно владеење. Од тој аспект произлегува и дилемата од една страна дали кризниот менаџмент може да се остварува преку функциите на безбедносниот сектор кој е во константни реформи и потрага по јасно дефинирана функција и од друга страна дали кризниот менаџмент може да е ефикасна замена на традиционалната воена одбрана во справувањето

со кризите како нов предизвик. Во однос на ова, една клучна релација постојано се заборава: дека нема исклучиво воен одговор на проблемите на безбедноста. Моделот кој е предложен во Нацрт–Законот за кризен менаџмент ги отсликува сите овие дилеми. Недостатокот од јасна дефиниција за кризата (нивоата и видот на кризите) е на врвот на листата од дилеми. Тоа води кон недостаток од прецизна функција на системот за кризен менаџмент, скратување на функцијата на превенција на кризите, нејасен однос помеѓу клучните актери и нејасна поделба на одговорности, недоволно решение за контролна функција на Парламентот, нејасна децентрализација на функциите и според видот на кризата нејасна поделба на функциите до локално ниво, нејасно делегирање на надлежности, и обезбедувањето ресурси. Законското решение треба да ги елиминира нејголем број од дилемите за да може да се разреши основниот проблем: имплементацијата на решението.

Заклучок

Прашањето за кризниот менаџмент во Македонија слично на примерите од балтичките држави или од балканските соседи е релативно ново прашање. Поводот тоа да добие значајно и поцелосно внимание од страна на владините и политичките претставници, а потоа и на експертската и пошироката јавност може да се каже е со различен мотив за секој од нив. И покрај бројните кризи со кои се соочуваше Македонија од осамостојувањето, прашањето беше неактуелно сè до 2001 година кога слабостите во антиципирањето и спречувањето на престојната криза, а потоа и во менаџирањето на акутната криза станаа видливи. Искуствата од справувањето со кризите за Македонија не се само од 2001 година. Но тенденцијата да се извлекуваат поуки и лекции од еден пример би претставувало превид и занемарување на сè она што претставува претходно искуство. Тоа би водело во погрешно поставување на проблемот на кризниот менаџмент, исто како што е погрешно и некорисно да се пресликуваат туѓите решенија или да се извлекуваат решенија само врз основа на потребата да се задоволи некоја форма како предуслов за членство во меѓународни безбедносни организации. Воспоставувањето систем за менаџирање на кризи со сите дилеми и контрадикции е потреба на Македонија. Воспоставувањето цивилно менаџирање на кризите во кое ќе се обезбеди цивилна и демократска контрола врз активностите и силите, ќе се постигне координираност и ефикасност на системот може да звучи преамбициозно, но тоа е генералната цел, првата е да се спречат, а третата да се ограничат и разрешат кризите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brown, M. E. The International Dimensions of Internal Conflict, The MIT Press, Cambridge. 1996
2. M. Brecher and J. Winkler: A Study of Crisis; Michigan Press, 2000
3. Carment D.; Harvey F.: Using Force to Prevent Ethnic Violence: An Evaluation of Theory and Evidence, PRAEGER, 2001

4. Cockell J.: Peacebuilding and Human Security: Frameworks for International Responses to Internal Conflict,” in Peter Wallensteen, ed., *Preventing Violent Conflict: Past Record and Future Challenges*; Uppsala: Uppsala Universitet, Department of Peace and Conflict Studies, 1998
5. Chester, Hampson and Aall: Managing Global Chaos: Sources and Responses to International Conflict, USIP, 1998
6. Peter Wallensteen, ed., *Preventing Violent Conflict: Past Record and Future Challenges*; Uppsala: Uppsala Universitet, Department of Peace and Conflict Studies, 1998
7. Ted Robert Gurr: Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts, USIP, 1993
8. Michael S. Lund: Preventing Violent Conflicts: A strategy for Preventive Diplomacy, USIP, 1999
9. EU Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, ICG Issues Report No 2, June 2001, Brussels
10. Cockell J.: Peacebuilding and Human Security: Frameworks for International Responses to Internal Conflict,” in Peter Wallensteen, ed., *Preventing Violent Conflict: Past Record and Future Challenges* (Uppsala: Uppsala Universitet, Department of Peace and Conflict Studies, 1998)
11. Trapans Jan A. and Fluri Phillip H. Eds: Defence and Security Sector Governance and Reform in South East Europe: Insights and Perspectives-Self Assessment Study, 2003, Vol. I – II

ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И ОДБРАНАТА

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии - Скопје

Апстракт: Трудот претставува теоретска елаборација на еден од централните проблеми на политичкиот систем кој има потреба да ја оправда својата улога, помеѓу оние општествени актери чија интеракција со поддршка на политичкото тело го олеснува и овозможува опстанокот на политичките партии и опстанокот на политиката.

Без „моралниот авторитет“, кој ја оправдува нивната улога, политичките партии остануваат општествено неинтегрирани и нивната способност за владеење е прилично редуцирана.¹

Денес, треба да се забележи дека постојат одредени диспропорции во постојаниот пораст, постојаната кумулација на знаење за политичките и партискиот систем. Емпијските засновани студии за политичките организации укажуваат постојано на овие празнини и недоследности во кумулираното знаење. Така ние денес знаеме доста за политичките и нивните гласачи, за политичките и властите, за политичките и нивните конкуренти, но сепак продолжуваат да постојат стогодишни граници во разбирањето на тоа како точно функционира организацијата на политичките, како тие се менуваат и како се приспособуваат.

Клучни зборови: политички партии, партиски плурализам, меѓупартиски консензус, безбедноста на политиката

POLITICAL PARTIES AND DEFENCE

Abstract: The work represents a theoretical elaboration of one of the central problems of the political system, which has a need to justify its role, among those social actors whose interaction with support of the political body facilitates and enables the viability of political parties and viability of politics.

¹ Kamrava, M., *Politics and Society in the Developing World*, London; New York Routledge, 2000, 13

Without “moral authority” which justifies their role, political parties remain socially disintegrated and their capability for ruling is relatively reduced.² Nowadays, there should be mentioned the existence of certain disproportions in the continuous increase, continuous accumulation of knowledge for the parties and party systems. The empirically based studies about the parties as organization, closely point out to these voids and inconsistencies in the accumulated knowledge. Therefore, today we know plenty about parties and their voters, about parties and governments, parties and their opponents, but yet strict boundaries continue to subsist in understanding of how exactly the organization of parties functions, how they change and adjust.

Key words: *political parties, party pluralism, inter-party consensus, security policy.*

1. Општо за политичките партии

Политичките партии се производ на нововековните класно поделени општества и конкурентски политички интереси и судири кои настануваат на нивно тло. Бидејќи класната борба е и политичка борба, а политичките партии се главни учесници во таа борба, се чини дека тие постојат откако постои класното општество во најширока смисла на зборот. Со тоа може да се каже дека појавата на политичките партии е длабоко поврзана со настанокот на граѓанското општество и со начинот на кој се конституира политичката власт во него.

Политичките партии, по правило, ги сретнуваме таму каде што постојат политички движења или нивни идеологии. Во позадината на секоја идеолошка борба стои политичката борба, па оттука политичките партии најчесто се главните заговорници или носители на политичките идеологии³. Меѓутоа, постоењето и дејствувањето на политичките партии е тесно поврзано со борбата за политичка власт, поодредено: за државната власт.⁴

На формирањето, карактерот и улогата на партијата во некое општество одлучувачка улога и на одлучувачки начин влијае системот на владата, како што и дејствувањето на политичката партија повратно влијае на физиономијата и евентуалната смена на системот на владата. Затоа, партиите не смеаме да ги гледаме одделно од историскиот и општествениот контекст во кој настанаа, односно од општествата и системот на владата во кои дејствуваат.⁵

² Kamrava, M., *Politics and Society in the Developing World*, London; New York Routledge, 2000, 13

³ Идеолошка политика може да се најде онаму каде што политичките партии се натпреваруваат со доставување на различни програми помеѓу кои електоратот може да избира. Тука водечка улога имаат политичарите кои јасно ја формулирале политиката и програмите кои очекуваат да бидат прифатени и да бидат имплементирани.

⁴ Климовски С., Митков В., *Уставно уредување на Република Македонија*, Просветно дело, Скопје, 1993, стр. 114

⁵ Исто., 115

Политичките партии меѓу себе доста се разликуваат како резултат на посебностите на општествата во кои дејствуваат (нивото на економската развиеност, културните и политичките карактеристики, класниот, расниот, религиозниот и националниот состав), а исто така и од различните стремежи на самите партии.⁶

Секоја партија има свој збир од цели, зависно од нејзината социополитичка определба. Тие цели можат да бидат многу широки, генерализирани и слични помеѓу слични партии од различни нации, но сепак уникатни и специфични за секоја нација. Разликуваме две значајни специфики карактеристични за политичките партии. Тоа е нивната социјална определба и економскитевидувања. Од социјална гледна точка екстремот во една насока би се сметал за анархија, каде што правата на индивидуата се еднакви, а правата во општеството во целина разумни. Спротивно на тоа, општеството доаѓа на прво место, а индивидуалните права и разумноста се инхибирани за доброто на народот. Во првиот пример екстремот се нарекува либералност, а во вториот авторитарност.

Економската карактеристика е најпрепознатлива. Десноориентираните партии не сакаат владата да има контрола над бизнисот и индустријата, а левоориентираните партии бараат целосна контрола на економијата од страна на власта.

Политичките партии го обезбедуваат механизмот преку кој прашањата од јавен интерес го пронаоѓаат својот пат до политичката агенда. Секако дека различни барања можат да бидат артикулирани од различни партии. Од друга страна пак, некои барања, заради различни причини, може ретко или никогаш да не бидат артикулирани. Сепак, потребата партите да ги максимизираат гласовите во либералните демократии обезбедува дека тие во голема мера ќе го слушаат она што електоратот го кажува.⁷

Клучната разлика помеѓу политичките партии и групите што вршат притисок е тоа што партите се одговорни за формирање ред од хаосот преку претворање на барањата на широк спектар на интереси во соодветни политички прашања кои електоратот ќе ги има на увид. Така, партиите развиваат програми кои понатаму се преточуваат во изборен манифест. Преку групирањето на интереси, на овој начин партите ги поедноставуваат изборите и им даваат избор на гласачите – клучна карактеристика на партискиот систем во либералните демократии.⁸

⁶ Исто., 117

⁷ Garner Robert and Kelly Richard, *British Political Parties Today*, Manchester University Press, 1993, p.3

⁸ Ibid., p.4

Политичките партии бараат луѓе кои политички ги образуваат и ги вклучуваат во политиката.⁹ Со партиите земјите се презентирани во различно светло, почнувајќи од работата која ја испитува врската на партиите со поширокото општество преку работата која се занимава со улогата на партиите во владата и работата на теоретско ниво која се занимава со интеракциите помеѓу партиите и динамиката на политичкиот систем.¹⁰

Значи, моќта на партиите се мери првенствено преку големината на нивното членство и преку можноста и капацитетот на партијата да затвори (исклучи) одредени сектори од гласачкото тело. Слабењето (намалувањето) на некој од овие фактори кое што може да се појави низ процесите на привилегирање на одредени водечки групи внатре во самата партија или преку развој на програми насочени кон гласачите пошироко наместо кон приврзаници кон партијата може да значи слабење на самата партија. Повеќепартискиот модел не е само модел на минатото туку се смета дека останува да биде значаен модел и во иднина да поприми карактеристики на вечен модел.¹¹

Секоја политичка партија мора постојано да се контролира и критикува од морална гледна точка, зошто само врз такви основи се проценуваат нејзините вредности, демократскиот и хуманистичкиот потенцијал и конкретната вредност на нејзините резултати.¹²

2. Поим и дефинирање на политичките партии

Политичките партии, на начин на кој ги знаеме денес не се само причина за организација на самите политички партии, туку целта е сè уште да се бара моќ како во еднопартискиот систем, а не е само борба за моќ. Некои партии се формираат со малку реални очекувања за добивање моќ или добивање места преку јавни настапи промовирајќи ја својата кауза.

Многу држави во „време на грижи“ имаат важно ниво на политика во сопствената легислатива која го заштити националниот лидер од засилување на апсолутна сила. Нациите со апсолутна монархија, автократија, еднопартиски систем или воена команда не смеат да ги заобиколат овие правила иако нивните форми на владеење не дозволуваат внатрешно недоразбирање, дури ни дискусија, но лимитираните или повеќепартиски демократии имаат проверен и балансиран системи имплементирани во една или во друга форма.

⁹ Ibid., p.6

¹⁰ *How Parties Organize*, edited by Richard S. Katz and Peter Mair, SAGE Publications, London • Thousand Oaks • New Delhi, 1994, p 2

¹¹ Ibid., p.1

¹² Čupić Č., *Politika i zlo*. ČIGOJA ŠTAMPA, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1997, 63

За да можеме да дадеме одговор на прашањето што претставува политичката партија, потребно е да се дефинира поимот партија кој претставува основа на синтагмата политичка партија.

Интернационализираниот современ термин партија го наоѓа своето етимолошко потекло во латинскиот збор *парс* – со значење на дел од некоја целина и зборот *парти*е – со значење на делба. Во овој контекст, терминот политичка партија има двојно значење:

Прво, политичката партија како дел од некоја целина и

Второ, политичката партија како дел кој ќе може идејно – политички и организациски да се издвои од целината, но кој, доколку се покаже за потребно, ќе биде суштински способен повторно да се поврзе со целината или со нејзиниот есенцијален дел кој и натаму останува сочуван.¹³

Партија, во политичка смисла на зборот е организирана група на луѓе кои преферираат заедничка политика и имаат генерална идеолошка позиција. Исто така потребно е да се бара или има политичка моќ.

Историскиот концепт на зборот партија немал секогаш исто значење како денес. За една група да се рече дека е партија тоа значеше дека тие себично ги застапуваат своите колективни интереси, посветувајќи се и работејќи на добивање моќ, ја уништуваат вистинската заедница на интереси и мислења во општеството.¹⁴

Како што истакна Џејмс Џап, идејата за партијата „почива во прифаќањето на унифицираноста и соработката од страна на оние кои се вклучени во колективното размислување“. Дефинирана на овој начин, партијата може да постои во многу сфери од општествениот живот, почнувајќи од црквата до синдикатот. Она по што се разликува политичката партија од општата употреба на терминот, е нејзината цел, реална или не, да ја преземе контролата врз политичките институции во одредено општество. Во овој контекст, Меџвик ја дефинира политичката партија како „организирана група која бара политичка моќ... и се стреми да формира или формира дел од владата“.

Самата дефиниција на партија претставува „демократска клима“ бидејќи „за да се стане партија на нешто секогаш значи идентификација со една група и диференцијација од друга“.¹⁵

Хаг и Хероп, тврдат дека партите беа создадени како „одговор на продолжувањето на правото на глас и потребата наметната врз

¹³ Радко Смиљкови, *Сџранке и џолитика*, Издава коинформативни центар студентата (ИЦС), Београд, 1976, стр.11

¹⁴ *The Penguin Dictionary of Politics*, David Robertson, Penguin Books, 1993, p.p.370-371

¹⁵ Garner Robert and Kelly Richard, *British Political Parties Today*, Manchester University Press, 1993, p.1

парламентарните раководства за да се развие екстра-парламентарна организација“.¹⁶

Партиите постојат таму каде што на неорганизираните општествени групи им е потребна акциска способност, подвижност и јасност на целите во политичката борба. Според С.Климовски и В.Митков, политичките партии се општествени организации или организирани општествени групи кои се најсвесни за целите кон кои тежнеат неорганизираните групи со сродни општествени интереси и кои претставуваат најсоодветен општествен облик во кој овие интереси можат да се остварат или задоволат.¹⁷

Според аргументацијата на Т.Гоцевски, политичките партии преку своето организирање и политичкото дејствување ги изразуваат различните интереси на граѓаните кои се групираат околу партиските програми. Ваквиот начин на политичко дејствување овозможува на најефикасен начин да се изразат интересите на граѓаните организирани во определена политичка партија, наспроти останатите граѓани кое се организирани во друга партија и со други програмски ориентации.¹⁸

2.1 Функции на политичките партии

Сите партии имаат некои принципи, иако нивната кохерентност и степенот до кој тие ја водат работата на партијата варираат. Идеологијата во еднoпартиските тоталитарни држави или повеќепартиските држави игра витална улога, оправдувајќи ја возвишената позиција на партијата и обезбедувајќи цели за општеството во целина.

Политичките партии, како што сега веќе станува очигледно, се јавуваат во функција на посредник помеѓу мислењето на граѓаните и она на државата. Со ова се обезбедува вршење на влијание на граѓаните врз процесот на донесувањето на политичките одлуки, односно, врз политичката елита, но и обратно – влијание на политичкиот естаблишмент врз социјалните слоеви (граѓаните).¹⁹

Политичките партии постојат бидејќи тие извршуваат бројни круцијални функции во политичкиот систем. Изненадувачки, нивната важна улога често не се цени. Сепак, би било тешко да се замисли еден политички систем без

¹⁶ Ibid, p.2

¹⁷ Климовски С., Митков В., *Уставно уредување на Република Македонија*, Просветно дело, Скопје, 1993 г. стр. 114

¹⁸ Т.Гоцевски, *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Графо Б&Ц, Скопје, 2001, 78

¹⁹ Китаноски Л., *Подобла на власта*, Анископ, Скопје, 1996 г. стр. 69

нив. Нивната важност веднаш станува очигледна кога ќе се разгледаат функциите кои тие ги извршуваат.

Политичките партии како политички организации на граѓани кои имаат заеднички интереси и кои се првенствено организирани за освојување или одржување на власта остваруваат три најзначајни функции и тоа:

Прво, кандидирање на претставници за највисоките политички институции во системот.

Второ, непосредно влијание врз конципирањето на дневниот ред во политиката преку идентификација на најголемите политички проблеми во државата и понудување на можни излезни решенија.

Трето, организирање на парламентот, владата и другите политички институции во насока на креирање на државната политика.²⁰

Основната тешкотија со која политичките партии се среќаваат во остварувањето на овие функции е како долгорочните програмски цели да се сообразат со политичкото секојдневие и тоа без разлика дали партијата е на власт или пак во опозиција.

3. Партиите и државата

Најсериозна тешкотија за научно определување и анализа на политиката и политичките системи претставува политичката насоченост и владеачката класа, партијата и сл., кои по секоја цена настојуваат да ја спроведуваат својата идеологија, политика и политичка програма, ја глорифицираат постојаната организација и структура на власта и начинот на управување со државните работи.

Политичкото организирање стана основната можност за размена на информации и на влијание помеѓу разните групи, земено условно, во општествената структура и во политичкиот систем и државата. Во теоријата и во практиката се покажа дека единствената комуникација и влијание на релацијата општество – држава е, секако, посредувањето и дејствувањето на политичките партии и другите општествени организации и здруженија врз државните институции на власта.

Во основа владите се и носители на конкретната државна (национална) политика, а партиите се „градбените блокови“ на владите. Партиите (кои, само како потсетување, се исто така организации и тоа најчесто со доста ригидна структура и внатрешни односи), покрај пошироките интереси и цели што согласно со својата политичка мисија и политичка визија ги застапуваат, имаат

²⁰ Lance T. LeLoup, *Politics in America - the Ability to Govern*, Second edition, West Publishing Company, pp. 172

и свои автономни интереси и цели. Таквите интереси произлегуваат од „логиката“ на постоењето на сè што ќе се создаде. Имено, еднаш формирана, секоја политичка партија настојува да расте, да се развива и да јакне. Таквото настојување може да се сфати и како израз на специфичното дејство и на заемното поттикнување на она што би се рекло „организациско размислување“ (каде организацијата се доживува како организам, како нешто што живее, што има свој сопствен идентитет), со личните амбиции и аспирациите на оние што се дел од политичката партија, а посебно на врвните луѓе во неа.

Вистинскиот или потенцијалниот пристап до јавните служби односно министерствата ја зголемува можноста на партиите да акумулираат организациски ресурси како што се персоналот и парите.

Во оваа смисла, државата која што нејчесто е извор на овие ресурси, станува средство преку кое партиите го осигуруваат своето постоење и опстанок. Доколку сакаме да ја разбериме партијата како организација, нејзината промена и прилагодување во тој случај мора да се посвети доволно внимание на поврзаноста помеѓу партијата и државата и врската помеѓу партиите и цивилното општество. Истовремено е многу јасно дека оваа посебна врска има тенденција да се игнорира или потцени во претходните оценки за промените кај партиите и нивната стабилност како и тенденција на речиси целосното фокусирање на вниманието на врската на партиите со граѓанското општество. Она што е многу јасно е тоа што во последните 10-20 години врската меѓу партиите и државата е со тенденција да стане особено важна. Врската меѓу партијата и граѓанското општество, коинцидира со поголемо нагласување на врската помеѓу партијата и државата.²¹

Со тоа, наместо партиите да се поврзат што повеќе со државата и да се потпрат на ресурсите што таа ги обезбедува тие спроведуваат друга концепција во која самата држава може да се гледа како посредник помеѓу партиите и граѓанството.

Потврда на тоа дека државата станала премногу важна за опстанок на политичките партии се гледа во следното:

Прво, има малку партии кои можат да се потпрат на сопствено медиумско покривање (партиски весници, партиски медиуми и сл.). Наместо тоа партиите денес се потпираат на комбинации од независни, најчесто печатени медиуми од една страна (каде пристапот на една партија зависи од нејзината можност да купи простор во тој медиум или способноста да ги убедат уредниците) и од

²¹ *How Parties Organize*, edited by Richard S. Katz and Peter Mair, SAGE Publications, London • Thousand Oaks • New Delhi, 1994, pp. 7-8

друга страна партиите се потпираат на јавни и контролирани медиуми (ТВ или радио) каде пристапот е вообичаено гарантиран со закон и стриктно регулиран. Во овој контекст начинот на кој партиите ги пласираат своите пораки и зачестеноста во најголем дел зависи од правилата и процедурите утврдени во државата.

Второ, друг подиректен начин на кој државата помага за да ја одржи позицијата на политичките партии може да се види во делот на персоналните ресурси. Како што е познато членството на политичките партии во последниот период се повеќе се зголемува и тоа како резултат на порастот на вработувањето на дел од членовите од политичките партии во државните институции. Партиите може да профитираат во однос на вработувањето бидејќи работните места се често достапни до партиите во власта, дозволувајќи им да назначат советници и консултанти на раководни позиции во јавната администрација.

Трето, државата има голема улога за партиите во однос на финансиите. Партиите добиваат значителни средства од државата за задоволување на основните потреби кои се поврзани со предизборните програмски активности. Оваа сума би требало да биде само дополнување од средствата што ги обезбедуваат партиите од други извори, што не секогаш е така.

Четврто, структурата на самата партија е утврдена во еден дел од структурата на самата држава, а тоа се гледа преку тоа што промените во партиските филијали се условени од процесот на општинските (градски) реформи во државата.

Ако се анализира претходното станува јасно дека партиите во државните институции имаат волја да ја искористат предноста од јавните ресурси со цел да ги наградат своите поддржувачи. Потенцијалното искористување на државните ресурси за покровителски цели истакнува еден генерален проблем со една поширока концепција (сфаќање) за државата и партиите, а тоа е дека државата игра мошне важна улога во „преживувањето“ на партиите и може да се каже дека таквата улога се зголемува. Сепак фактите дека партиите денес се потпираат на државно регулирани канали на комуникација / вработувањата во партиските организации ги вршат по примерот на државните служби / дека државните субвенции сочинуваат сè поголем дел од приходите на партиите додека партискиот живот е сè повеќе регулиран од државните закони / дека државното покровителство може да понуди широки бенифиции за поддржувачите на партијата, не траба да значи целосно дека партиите одеднаш откриле надворешен извор од кој може да извлекуваат се повеќе и повеќе. Односно не треба да се гледа на државата како на некој надворешен фактор кој влијае врз партискиот живот. Државната регулатива се донесува со помош на партиите. Затоа подобро би било да се каже дека партиите сами

си помагаат, сами се регулираат, обезбедувајќи ресурси во име на државата. Врз основа на ова, ако партиите овозможуваат да се постави основа на нивниот заедничкиот опстанок, тогаш може да се каже дека тие го трасираат патот за нивна меѓусебна асимилација и здружување.²²

4. Република Македонија и политичките партии

Слободата за здружување во современи услови е претпоставка за непосредна активност заради постигнување на определени општествени цели со самоорганизирање на граѓаните во интегралноста на општествените односи. Кризата која се јави во почетокот на 90-те години на минатиот век предизвика расчекор меѓу идеолошко-политичкиот проект за развој на општеството и реалноста. Етатистичкиот модел на системот беше привилегиран сè додека не се промени постојниот модел на системот, кој ја наметна потребата од демократизација на општествениот систем во целина. Всушност, потребата од проектирање нов модел на системот во чија основа лежи демократијата со атрибутот конкуренција и во економскиот и во политичкиот систем со нагласен индивидуализам и слободна иницијатива на граѓаните, ги отвори и расправите за политичкиот плурализам и изградување на повеќепартиски систем.

Овие процеси не ја одминаа ниту нашата земја, во која по Референдумот за самостојност, се отворија низа радикални промени во сферата на политичкиот, економскиот, социјалниот и останатиот живот на граѓаните. Сепак, најдалеку се отиде во радикализацијата на промените во политичкиот систем, при што се напушти еднопартискиот систем и монизмот во политичкото живеење, а се инаугурира повеќепартискиот систем и плурализмот во политичките односи на земјата.²³

Политичкиот плурализам во Република Македонија во животот на луѓето внесе некои правила на игра во животот, работата и политичката акција. Партискиот плурализам во сопствената појавна форма ја афирмира слободата на мислењето и процесот на потполна легализација на бројните нови политички групи, сојузи и движења во македонското општество како внатрешна потреба, но и како мултигравитациски еквилибрум за проширување на моќта меѓу повеќето издиференцирани политички субјекти кои ќе ја надминат партиската хиерархократија на системот во кој владее една единствена затворена унифицирана политичка партија и ќе ја потенцираат основата врз која треба да се постават темелите на плурализмот кој е во согласност со плуралистичката природа на човековото битие.

²² Ibid., p 10

²³ Т.Гоцевски, *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Графо Б&Ц, Скопје, 2001, 125

Широко отворената врата за влез на партискиот плурализам во Република Македонија директно рефлектираше диференцијација на политичките партии и нивно групирање според програмската сродност на четири основни групи:

1. Група на етнички политички партии.
2. Група на граѓанско-либерални политички партии.
3. Група на социјалистички и социјалдемократски политички партии.
4. Група на останати партии.²⁴

Сите овие групи политички партии нудат свои алтернативни решенија и стратегии. Тие од свој агол на промовирање и одбрана се сметаат за најуспешни и единствени во надминувањето на бројните напластени проблеми во сите сфери од општествениот живот како наследство од претходниот систем, а кои не можат така лесно да се надминат и во новоизградената македонска политичка структура.²⁵

Политичките партии во новиот плуралистички амбиент ја започнаа беспопштедната борба за власт која треба да им овозможи на победниците предност да предлагаат решенија за круцијалните проблеми што ги засегаат граѓаните во Република Македонија.

Партискиот плурализам, кој само пред неколку години беше вистинска табу тема, анатемисан од јавното комуницирање и отфрлен од интересната сфера на проучување и дебатирање, во новите услови на организирање и констелирање на политичките односи во Македонија не само што доби одреден легитимитет, туку несомнено прерасна во централна политичка категорија која стана предмет на интерес во сите сфери на системот.

Денес, политичките партии се реалност и резултат на еден многугодишен процес на плурализам и во економски напредок да се решаваат постојните проблеми кои ги засегаат граѓаните. Идеолошки и политички контролирани и делени на морално-политички подобни и неподобни, политичките партии пливаат на политичката сцена. Низ таа егзалтираност се разлива и плива на македонската површина националниот интерес како исклучива политичка цел.

Политиката во Република Македонија, освен тоа, се професионализира и вкалапува во стручно-моделските обрасци на избирање на партии и идеологии, на политичко мислење и однесување, на јавно претставување на платформите, па дури и на семејниот живот на нејзините протагонисти. Со

²⁴ Оваа поделба е преземена од докторската дисертација на М-р Ѓорѓи Спасов, кој на поопширен начин ги проучува сите партии кои настанаа веднаш по легализирањето на партискиот плурализам во Република Македонија. Насловот на оваа дисертација е: Фактори на обликување и природата на партискиот систем на Република Македонија, ИСППИ, Скопје, 1993

²⁵ Климовски С., *Уставен и политички систем, Просветно дело*, Скопје, 1998 стр. 920

познатите државници и политичари владеат големи професионални и стручни штабови, пишувачи на говори, шефови на изборни кампањи, менаџери на собирни финансиски акции, претставници за односи со јавноста, портпароли и адвокати, па дури и козметичари и лекари.

Политичките партии во Република Македонија најчесто се фокусирани во реализирање на своите изборни програми. Ако се направи анализа на изборните програми на партиите од Република Македонија²⁶, ќе се види дека скоро сите се задржуваат на основните прашања со кои се соочува нашата држава, како што се: политичката стабилност; функционирањето на правната држава; економскиот систем и обезбедување стабилен и одржив развој; унапредување на здравствената, социјалната и пензиската заштита; обезбедување на социјална сигурност на граѓаните; јакнење на меѓуетничките односи; развивање на регионална соработка меѓу државите; интеграцијата во ЕУ и во НАТО; прашањата поврзани со иселеништвото; прашањата поврзани со образованието, науката и културата; јакнење на локалната самоуправа; популационата политика и демографските движења; заштитата на животната средина; развојот на туризмот; итн.

5. Меѓупартискиот консензус и одбраната

Поради карактерот, значењето и средствата што се ангажираат во областа на безбедноста и одбраната, како и поради моќта на овие ресурси, бидејќи тие располагаат и со реална сила која може да се ефектуира во определено време и под определени околности, постои огромен интерес на сите политички и останати субјекти во секоја држава за контрола на овие сектори, а по можност нив да ги стават под свое влијание.

Политичките партии, особено оние кои се застапени во парламентите, активно учествуваат во креирањето на политиката за одбраната на земјата, законски ја регулираат оваа материја, со што директно ги уредуваат односите во оваа сфера, преку мирновременскиот и воениот буџет ги определуваат средствата за потребите на одбраната, преку разни тела, комисии, одбори или други форми ја контролираат работата на Министерството за одбрана и сл., со што посредно или непосредно ги остваруваат своите политички определби за одбрана.²⁷

²⁶ Анализирани се изборните програми од парламентарните избори во 2002 г. на најголемите политички партии во Република Македонија според бројот на партиските членови и тоа: СДСМ, ВМРО-ДПМНЕ, Социјалистичката партија, Либерално-демократската партија, Демократскиот сојуз, Демократската унија за интеграција, ПДП и ДПА.

²⁷ Т.Гоцевски, *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Графо Б&Ц, Скопје, 2001, 128

Во однос на одбраната, политичките партии во Република Македонија треба да ги определат насоките за идниот развој на одбраната, профилирањето на вооружените сили, нивните способности и опрема, како и приоритетите за побрзо завршување на реформите и приклучување кон НАТО.

Република Македонија се стреми да стане членка на НАТО, а исто така се стреми да даде активна поддршка на заедничката надворешна и безбедносна политика на ЕУ. Нашите напори за интегрирање во евроатлантските структури ќе бидат невозможни ако нема целосна поддршка од сите политички партии во Република Македонија. Осигурувањето на безбедноста, мирот и стабилноста, создавањето услови за здрава економска средина и членството во ЕУ и во НАТО бараат од политичките партии долгорочни планови за развој на националниот безбедносен систем и потреба од стабилно финансирање, но и постигнување консензус по сите прашања кои се поврзани со безбедноста и одбраната на државата.

Политичките партии во Република Македонија треба да се раководат од следното:

- дека националната безбедност и одбранбениот систем на Република Македонија се развиваат како дел од заедничкиот колективен систем за одбрана;

- дека националната безбедност и одбрана се третираат како дел од НАТО колективитетот и како дел од европската безбедност;

- дека ООН и понатаму останува основна рамка за применување на универзалната норма со која се регулира правото на индивидуална/колективна самоодбрана во случај на вооружена агресија (член 51 од повелбата на ООН);

- дека определбата за мир, стабилност и градење на мултиетничко општество се приоритет на македонската држава;

- дека одбранбениот систем се заснова на континуиран развој на демократијата и вредностите на граѓанското општество, економската, развојната и социјалната политика, научно-техничкиот и технолошкиот развој итн.

Доколку политичките партии во Република Македонија имаат желба да се организираат во согласност со стандардите кои одговараат на високоразвиените демократски држави, потребно е постојано да се стремат кон изградба на сеопфатен безбедносен систем во кој ќе постои консензус за основните фундаментални интереси на нашата држава како и договор околу инструментите за нивно практично реализирање.

Меѓутоа, поради карактерот на работите од областа на безбедноста и одбраната на земјата, честопати настануваат и определени недоразбирања околу тоа кои прашања можат да бидат предмет на расправа во Парламентот или во Владата, а кои остануваат да ги решава ресорното министерство и Армијата. Ова предизвикува различни дискусии на политичките партии.

Земјите со подолга парламентарна традиција имаат практика за постигнување партиски консензус по определени клучни прашања поврзани со одбраната и безбедноста на земјата и тие прашања понатаму се симнуваат од дневната политика на политичките субјекти или, пак, сите партии имаат идентичен став по тие прашања.

Во оние сфери каде што е невозможно да се постигне консензус, потребно е да се инсистира на подолго преговарање, убедување и дијалог меѓу спротивставените страни во политичкиот живот. Развивајќи го духот на толеранција и почитување на културните, религиски, верски и други разлики меѓу луѓето ќе се поттикне комуникативната способност и спремност на учесниците, припадници на хетерогените ентитетети кои живеат на територија на Република Македонија преку процесот на национална аргументација да постигнат начелно решение за надминување на проблемите кои можат да ги загорзат националната безбедност, но и евроатлантските перспективи на земјата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Garner Robert and Kelly Richard, *British Political Parties Today*, Manchester University Press, 1993
2. Гаговска Б., *Општински мирис на власта, Машица македонска*, Скопје, 1992
3. Гоцевски Т., *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Графо Б&Ц, Скопје, 2001
4. Гоцевски Т., *Современи тенденции во одбраната*, Македонска ризница, Куманово, 1997
5. Kamrava, M., *Politics and Society in the Developing World*, London; New York Routledge, 2000
6. Китаноски Л., *Поделба на власта*, Анископ, Скопје, 1996
7. Климовски С., *Уставен и политички систем, Просветно дело*, Скопје, 1998
8. Климовски С., Митков В., *Уставно уредување на Република Македонија*, Просветно дело, Скопје, 1993
9. Lance T. LeLoup, *Politics in America - the Ability to Govern*, Second edition, West Publishing Company
10. Мирчев Д., *Политички говори на современото*, Мисла, Скопје, 1998
11. Robertson R., *The Penguin Dictionary of Politics*, Penguin Books, 1993
12. Смиљкови Р., *Странке и политика*, Издава коинформативни центар студената (ИЦС), Београд, 1976
13. *How Parties Organize, Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, edited by Richard S.Katz and Peter Maiz, SAGE Publications, 1994
14. Čurčić Č., *Politika i zlo*, ČIGOJA ŠTAMPA, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1997

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА СИСТЕМОТ ЗА ПЛАНИРАЊЕ, ПРОГРАМИРАЊЕ И БУЏЕТИРАЊЕ (ППБС) ВО СИСТЕМОТ ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Зоран ИВАНОВСКИ

Воена Академија „Генерал Михаило Апостолски“-Скопје

Абстракт: Идејата на трудот е да се презентира современ систем на одбранбено буџетирање, во кој се содржани искуствата, принципите и најдобрите практики и процедури на военото буџетирање на една земја, систем кој е целосно компатибилен со принципот на „добро владеење“, во смисла на ефикасност, транспарентност и одговорност, при што се земени предвид понекогаш лежувачките ограничувања на информациите, тајноста и лимитираниот период кон информациите. Презентираноот систем директно кореспондира со буџетските процеси кои се користат кај земјите кои се или наскоро ќе бидат членки на НАТО, а кои треба да тежнее и нашата земја.

Клучни зборови: буџет, одбрана, транспарентност, реформи, одговорност, ревизија

IMPLEMENTATION OF THE PPBS WITHIN THE DEFENCE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: The goal of the current paper is to present comprehensive system of defense budgeting, that contains experiences, principles and best practices and procedures of defence budgeting in one country, system which is fully compatible with principles of “good governance”, in terms of efficiency, transparency and accountability, taking into considerations legitimate restrictions of information, secrecy and limited approach to information. Elaborated system has direct correspondence with budgeting processes used in NATO members’ countries as well as aspirants for membership.

Key words: budget, defense, transparency, reforms, accountability, audit.

Вовед

Военото буџетирање претставува важна компонента на демократското владеење со одбраната. Од друга страна, традиционално, буџетите за одбрана се

сметаат за сензитивна област на социеталното истражување. Како резултат на тоа, и покрај фактот што парламентите имаат одговорност да одлучуваат и да го надгледуваат извршувањето на буџетот за одбрана, мал број луѓе можат со кредибилитет да дискутираат по прашањето „колку е доволно?“. Нема сомнение дека нивниот број е ограничен, во услови кога традиционалната пракса и интересите на нетранспарентните групи често преовладуваат во однос на големината и структурата на буџетите за одбрана. Парламентарците гласаат за воениот буџет, но останува фактот дека народните избраници ретко го разбираат значењето на нивните одлуки во контекст на националната безбедност и одбранбената политика. Од друга страна и кај планерите од Министерството за финансии отсуствува познавање на работите во областа на одбраната, што, често, резултира со промена на замислените проекции на одбранбениот сектор.

При планирањето на одбранбениот буџет мора да биде запазен принципот на транспарентноста на военото буџетирање. Транспарентноста се разбира двојно: прво, како достапност на информациите за буџетот и неговото извршување и второ, како отворен, политички ориентиран процес на донесување на одлуките. Во таа насока треба да се разбере и „Иницијативата за транспарентност на буџетите“¹ на Пактот за стабилност на земјите од Југоисточна Европа, која има за цел да ја промовира домашната и меѓународната транспарентност на буџетите за одбрана и процесот на буџетирање во ЈИЕ и да ја охрабри добрата пракса во процесот на донесување на одлуките (подготовка на политиката, планирањето, програмирањето и буџетирањето), со посебен акцент на отчетноста.

Министерството за одбрана и Парламентот настојуваат прашањето на транспарентноста во буџетирањето да се реализира преку примена на ППБС². Системот на планирање, програмирање и буџетирање, всушност, претставува пример за долгорочен менаџмент на јавните добра и услуги за потребите на одбраната. Со овој систем се идентификуваат какви сили и средства ѝ се потребни на земјата (планирање), се одредува како и кога да се обезбедат и под кои услови (програмирање) и се реализира најповолна алокација на буџетските средства (буџетирање). Таквиот систем им овозможува на народните избраници и граѓаните да видат како неопходните средства за потребите на одбраната ќе бидат потрошени.

Имплементацијата на ППБС во МО треба да стартува со усвојување на два вида документи: Концепт на планирање, програмирање и буџетирање во МО и Методологија за развој на програмите во МО и АРМ.

Целта на трудот е да укаже на начините, стандардите и процедурите кои треба да се применуваат во процесот на военото буџетирање, со што се дава конкретен придонес и помош на релевантните државни органи при изработка на буџетот за одбрана. Елаборацијата овозможува да се оценат областите каде земјата (не)постигнала важен прогрес во имплементацијата на ефикасни буџетски процедури и да се лоцираат евентуални области каде е потребна поддршка за подобрување на практиката.

¹ Stability Pact “Budget Transparency Initiative”

² Систем на планирање, програмирање и буџетирање

Преку имплементацијата на ППБС се олеснува менаџментот на одбранбените ресурси. Во овој систем се воведуваат програмите, што овозможува да се доближат целите на одбранбената политика со алокацијата на средствата, со што во крајна линија се обезбедува буџетирање согласно принципот „вредност за парите“³, како и ефикасен демократски надзор врз вооружените сили. Воведувањето на ППБС овозможува и постигнување компатибилност со НАТО, во однос на планирањето на одбраната, односно „оди“ во прилог на подготовките за членство во НАТО.

Се разбира, станува збор за прашање за кое е потребно време за негово целосно имплементирање. Сепак, мора да стане јасно, дека менаџментот на скромните ресурси определени за потребите на одбраната мора да се реализира низ тнр. интегриран систем на менаџмент со ресурси. Станува збор за систем во кој се содржани најдобрите “пракси” во последните неколку години кај земјите од регионот и пошироко, кои веќе добиле покана за членство во НАТО.

За таа цел во трудот ќе бидат претставени основните елементи и процедури на буџетскиот процес (планирање, изработка, извршување и контрола), односно можен модел за изработка на конкретен повеќегодишен буџет за одбрана.

Се разбира, неопходно е во земјата да постојат одредени предуслови и претпоставки, во однос на готовноста на земјата за имплементацијата на “добрата практика и владеење” во областа на буџетирањето, подготвеност за демократска отчетност на војската и генерално извршната власт. Имплементацијата на елаборираните ставови нуди можност за подобрување на системот и практиката на военото буџетирање, со тоа што им помага на доносителите на одлуките во лоцирањето на приоритетите во однос на процедурите, организацијата и технолошките иновации, врзани за военото буџетирање.

Пред да започнеме со елаборацијата ќе го дефинираме самиот термин буџетирање. Под терминот буџетирање треба да се разбере буџетот за одбрана како документ, процесот на негово планирање (идеално, да ја одразува усвоената политика на одбрана), процесот на негово извршување и сметководството, како и системот на ревизија, изработка на извештаи и легислативно одобрување на буџетските извештаи.

Во трудот ќе бидат анализирани пет главни конкретни прашања од буџетскиот процес: прво, целната ориентираност на процесот на буџетирање, второ, ефикасноста на процесот на планирање на буџетот, трето, извршувањето на буџетот и ефикасноста на надзорот, четврто, транспарентноста на военото буџетирање и буџетите и петто, обезбедувањето на интегритетот на военото буџетирање.

1. Воено буџетирање како интегрална компонента на безбедносната и одбранбената политика

Целната ориентираност на буџетскиот процес, всушност, значи позиционирање на военото буџетирање како интегрална компонента на безбедносната и одбранбената политика, односно во него мора да бидат

³ “value for money” budgeting

инкорпорирани целите и визиите изразени во националната безбедносна стратегија. Буџетот за одбрана треба да произлезе од рамките на планирањето на одбраната, со кои се гарантира имплементацијата на јасно прецизираната одбранбена политика на краток и среден рок. Тоа значи дека земјата мора јасно да ги прецизира целите на безбедносната и одбранбената политика во помал број меѓусебно поврзани законски акти, како и да има соодветна стратегија за реализација на поставените цели на безбедносната и одбранбената политика (пример, приклучување кон НАТО). Стратегијата елаборирана во легислативниот акт треба да биде оценета од пошироката јавност како реалистичка, а од земјата се очекува да развие и да има визија за структура на силите за десет и повеќе години во иднина. Визијата треба да биде во согласност со плановите за истражување и развој, модернизација и набавки, а нејзината имплементација мора да биде подржана со „груба“ проценка на цената на чинење на планот за развој на силите и да биде одобрена од Владата или Парламентот.⁴

Успешноста на преточување на целите на одбранбената политика во буџетот за одбрана, зависи од тоа да ли земјата има воспоставен систем на развој на среднорочни планови или тнр. одбранбени програми, кои се во согласност со целите на одбранбената политика. Програмите треба да бидат јасно детерминирани да одговорат на целите на политиката, како што се националната одбрана и заедничкото планирање со алијансата. Одбранбените програми се однесуваат на програмите и проектите насочени кон остварување на приоритетните политички цели, во кои на соодветен начин треба да бидат опфатени сите активности на одбраната и трошоците неопходни за нивна реализација, вклучувајќи го персоналот, операциите и одржувањето, набавките, образованието и обуката, истражувањето, развојот и др.

Секако, одбранбените програми се ограничени од расположливите ресурси. Како на ограничување може да се гледа и на потребата од нови набавки, изработка на оперативни планови и сл. Програмите треба да ги содржат и индикаторите на перформансите кои сакаат да се постигнат. Нивото на деталноста за првата планирачка година на одбранбениот програм треба да биде доволна да овозможи нејзино соодветно трансформирање во буџетскиот план.

За успешно планирање на воените буџети неопходно е да постои јасно разбирање за нивото на ризици во однос на буџетирањето на структурата на

⁴ Bissierka Boudinova, *Transparency in Defence Resources Management*, Information & Security, Vol.11, 2003, str.74

силите на краток и среден рок. Земјата мора да развие методологија за процена на ризиците во однос на планирањето на одбраната и силите, како и да воспостави процедури за развој на сценарија за имплементација на силите, за проценка на можноста за остварување на секое поодделно сценарио, можност за симулација на перформансите на планираните сили, како и за анализа на резултатите добиени од симулацијата. Процената на ризиците треба да биде поддржана со релевантни експертски анализи и искуства. Конечно, се очекува процената на ризиците да биде целосно и ефикасно инкорпорирана во рамките на циклусот за планирање на одбраната и силите.

Буџетската процедура треба да тежнее јасно да ги рефлектира целите на одбранбената политика и програмските решенија. Тоа овозможува ефикасна и ефективна транслација на политиката и програмските решенија во буџетите.⁵

2. Планирање на буџетот

При планирањето на буџетот многу е важно улогите и одговорностите на извршната власт и другите носители на военото буџетирање да бидат јасно детерминирани. Тоа се однесува на дистрибуцијата на улогите и одговорностите помеѓу извршната власт, законодавството и Претседателот (Врховен командант), помеѓу високите воени раководители, цивилите во МО и Министерството за финансии, улогата и одговорноста на јавниот сектор и бизнис заедницата.

Улогите и одговорностите, како клучен аспект на военото буџетирање, треба да се дефинирани преку соодветно законодавство, регулативи и инструкции, покриени со Закон за буџетирање. Од друга страна, мора да се обезбеди јасно прецизиран степен на флексибилност на трошењето на јавните фондови од страна на извршната власт, односно, дискреционото право на извршната власт да биде опфатено со законски акт. Во законскиот акт треба прецизно да се детерминира и употребата на фондовите. За целосна транспарентност на понудениот систем извештаите за трошењето на средствата треба да се изготвуваат од страна на независна ревизија.

Во буџетот за одбрана треба да бидат опфатени сите приходи и расходи на МО. Соодветно, со јасно дефинирани извори и елеборирана намена, буџетот за одбрана смета на средства за МО од буџетот на државата, на субвенции од државниот буџет за други организации кои се вклучени во одбранбените активности, како на пример, одржување на воени резерви, на средства и

⁵ Todor Tagarev, A Means of Comparing Military Budgeting Process in SEE, Information & Security, Vol.11, 2003, str.106

фондови од други национални програми, како на пример за подготовки за членство во НАТО, на средства финансирани од меѓународни и билатерални програми (со јасна регулатива околу употребата на дозначените фондови), на приходи од продажба на техника, инфраструктура, на профити од комерцијални организации кои обезбедуваат добра и услуги за надворешни организации, во услови кога МО е коосновач на таквите организации.

Земјата мора да има капацитет, методологија, адекватно знаење и обучен персонал да ги процени тековните и идни воени расходи, вклучувајќи ги расходите во согласност со „Инструментот за стандардизиран извештај за воените расходи“ на ООН, да може точно да ги пресмета даноците, трошоците за здравствено и социјално осигурување, трошоците за преобука и воведување на нови борбени системи, опрема и инфраструктура, трошоците кои произлегуваат од претходни договори и заеми итн.

Сите приходи и расходи треба да бидат класифицирани на начин кој е компатибилен со меѓународните стандарди, тнр. ГФС и инструментите на ООН.⁶ Информацијата за буџетот треба да биде претставена на начин со кој се олеснува анализата и се промовира отчетноста. При изготвувањето на буџетот за одбрана треба да се оди на детализирани ставки, во смисла на детална дистрибуција помеѓу различните сектори и одбранбени програми. Во крајна смисла, буџетот треба да дава јасна слика за ресурсите насочени за обука, одржување, истражување и развој, за секој одделен програм и неговите елементи.

3. Извршување на буџетот и надзор

За следење на реализацијата на буџетот, земјата треба да располага со соодветен сметководствен систем, кој претставува сигурен извор на информации за проценка на трошењата. Сметководствениот систем мора да биде способен да генерира податоци на сите нивоа на приходи и расходи, и да овозможи споредба на планираното и реализираното по сектори и програми.

Персоналот, операциите и одржувањето, набавките, истражувањето и развојот се основни категории (видови на расходи), кои треба да бидат стандардизирани и вклучени во сите буџетски ставки. Во однос на персоналните расходи, во МО треба да постојат јасно детерминирани критериуми за дискрецијата за вработувањето и платите, овозможувајќи конкурентност во регрутирањето на персоналот.

Следен аспект на извршување на буџетот секако претставуваат јавните набавки. Во тој контекст, постапките за отворање на тендери за набавка,

⁶ United Nations Instrument for Reporting of Military Expenditures

склучување на договори со истражувачки и консултантски институции и други организации мора да бидат јасни и соодветни, а пресоналот вклучен во нивна реализација да е квалификуван и оспособен. Сите овие обврски треба постојано да се контролираат во пракса.

Во одбраната или во извршната власт се очекува да постојат силни капацитети за внатрешна ревизија. Процедурите на внатрешната ревизија треба да бидат јасни и да бидат подложни на оценка и контрола од надворешни ревизорски куќи. За таа цел потребно е развивање на силни капацитети на внатрешната ревизија, како во однос на финансиската контрола така и во однос на ефективност на перформансите (ценооефективна ревизија- на пример, дали набавеното оружје според перформансите одговара на цената). Дополнително, може да се планира и учество на независни ревизии, или на Државниот завод за ревизија. При тоа, неопходно е обезбедување на независност кај надворешната ревизијата, како во однос на финансиската контрола, така и во однос на ефективност на перформансите (ценооефективна ревизија), како и за откривање на финансиски малверзации, афери и сл. Како придонес во областа на ценооефективната ревизија се смета постоењето на независни тхинк-танке тела (универзитети, академски институции и невладини организации), кои можат да понудат комплементарна ценооефективна ревизија, оценка на програмите за модернизација и сл. Од друга страна, нема сомнение дека невладините организации треба да имаат потребен капацитет за следење на трансакциите и изработка на квалитетни извештаи. Нивните извештаи можат да имаат значително влијание врз доносителите на одлуките и социеталните ставови.

Владата треба да доставува редови фискални извештаи на законодавството и јавноста. Препорачливи е извештајот за извршувањето на буџетот да се дава на полугодие и да се презентира пред Парламентот. Заради обезбедување на континуитетот на следењето на извршувањето на буџетот, потребно е да се публикуваат тромесечни и месечни извештаи. Секако, како најважна задача останува завршната сметка, која треба да се презентира пред законодавниот дом пред крајот на фискалната година. Завршната сметка треба да биде придружена од соодветна и длабока анализа на постигнатите перформанси на главните одбранбени програми.

4. Транспарентност на военото буџетирање

Сите аспекти на военото буџетирање (планирање, извршување и процена на имплементацијата) мораат да бидат транспарентни за донесувачите на одлуките и на јавноста. Сите учесници во процесот на буџетирањето- цивилни и воени планери, министрите за одбрана и финансии, комисиите од законодавниот дом, шефот на државата, ревизорските куќи, невладиниот

сектор, медиумите, и општеството како целина, го остваруваат своето влијание во согласност со детерминираниите правила и со потполно разбирање на сите аспекти на военото буџетирање и принципите на демократско владеење.

Информациите за буџетот мораат да бидат достапни. За таа цел потребно е изготвување на публикација за воените буџети и соодветните информации (главните безбедносни и одбранбени документи, програми, и извештаи за извршувањето на буџетот и ревизорските извештаи). Со закон треба јасно да бидат определени позициите од буџетот кои не се достапни на јавноста, со што се остава малку простор за дискреција на одредени агенции. Владата и соодветните агенции треба да бидат со закон обврзани да ги публикуваат информациите за буџетот за одбрана, детално по ставки, со што се овозможува строга анализа од страна на контролорите на процесот. Информацијата може да биде обезбедена преку печатени материјали и он-лине, а пожелно е истата да не биде само на службениот јазик, туку и на англиски. Исто така, министерот за одбрана е обврзан со закон да одговара писмено на барањата за одредени информации. Ако дел од одреден документ е таен, тој дел се брише и не се доставува, но се доставува остатокот од документот на заинтересираното лице или организација.

Информација за актуелниот буџет и неговата очекувана реализација мора да биде достапна, како и информациите за буџетите за изминатите две фискални години.⁷ Исто така, треба да бидат достапни и предвидувањата за буџетот за пет или повеќе години.

Земјата треба да се придржува кон меѓународните договори и спогодби кои ја застапуваат отвореноста на воените буџети, спогодби од страна на ООН и ОБСЕ, СП иницијативи, со што се обезбедува квалитетна и навремена информација.

5. Осигурување на интегритетот

Военото буџетирање се базира на ригорозни и релевантни предвидувања на буџетските и фискалните ограничувања во согласност со макроекономската рамка на државата. Сите претпоставки за планирањето на буџетот како фискалните ризици, неодредените трошоци, посебни расходи мора да бидат посебно образложени и пресметани. Главните претпоставки, како што се макроекономските предвидувања, фискалните предвидувања итн., се проценуваат и од независни експерти.

Сите одбранбени програми треба да бидат пресметани во целост, а за таа цел треба да постои систем на интегрирани проверки, поддржан од

⁷ Кај буџетот за одбрана на САД се достапни податоци за последните 50 години

информатички систем, кој исто така, се користи при трошочното детермирање и изборот на програмите. Од сметководството се очекува да понуди конкретни и прегледни показатели, со обврска да извести за секоја промена на практиката, како и на сметководствената политика.

Како прилог на буџетот мора да следат алтернативните програми и буџети, кои кореспондираат со различните претпоставки, кои мораат да бидат јасно идентификувани и документирани. Во регулативата треба да постои јасна пишана процедура за транзиција од една алтернатива кон друга, при што историјата од двата плана и резултатите од имплементацијата се достапни.

Фискалните извештаи за извршување на буџетот треба да бидат поткрепени со банковни изводи. Ревизијата на сметководствените извештаи мора да биде на време и ефикасна., како и да постои строго почитување на фискалните и монетарните показатели. Исто така, Државниот завод за статистика има институционална независност да го верифицира квалитетот на буџетските податоци.

Заклучок

Предложениот модел на буџетирање може да се користи од донесувачите на одлуките, како и од лицата активно вклучени во буџетскиот процес, како модел за реализација на буџетскиот процес. Се разбира, ваквата методологија бара и индивидуална експертска евалуација на процесот на военото буџетирање. Потребно е да се нагласат и ограничувањата на ваквиот теоретски модел, кои секако мораат да бидат земени во предвид, а се однесуваат на целосна достапност на сите информации, што сепак во пракса не е можно. Сепак, предложениот модел нуди и опции за надминување на ограничувањата, што значи дека кај носителите на извршната и законодавната власт треба да постои политичка воља за негова имплементација. Моделот остава малку простор за волонтаристичко и субјективно одлучување за трошењето на парите на даночните обврзници, со што во голем дел се анулира и можноста за злоупотреби и корупција на носителите на државните функции.

Потребно е да се компарира праксата која се спроведува во секоја одделна фаза на изработка и извршување на буџетот со претходно презентираниот модел, со што би се елиминирале во значителна мерка недоследноста и несовршеноста на постоечката пракса во ова област.

Предложената методологија може да се искористи и за други студии, со цел да се подобри демократското владеење, транспарентноста и отчетноста на јавниот сектор (јавните претпријатија и другите министерства).

ЛИТЕРАТУРА

1. Greenwood David, *Transparency of Defence Management*, Information & Security, Volume 11, 2003.
2. Kapstein, Ethan Barnaby, *The Political Economy of National Security*, (McGraw-Hill, 1997
3. Hartley, Keith, Rogerson, William, *Defence and Peace Economics*, Harwood academic publishers
4. Todor Tagarev, *Transparency in Defence Policy, Military Budgeting and Procurement*, DCAF, Sofia, 2002

МАКЕДОНИЈА ВО ПОСТИСТАНБУЛСКАТА НАТО АГЕНДА

Стојан СЛАВЕСКИ

Дирекција за безбедност на класифицирани информации - Скопје

Апстракт: За исклучително кратко време НАТО прерасна од колективна одбранбена алијанса во колективно-безбедносна организација, изведувајќи операции на широко географско подрачје, од Косово до Авганистан, со партнери од Ирска до Узбекистан, и со голем дијапазон во улогите кои ги извршува, од планирањето за санирање на цивили катастрофи до борбата против тероризмот. Сите претходни самити имаа една заедничка карактеристика, то преобрати НАТО од една статична алијанса во динамичен субјект кој се адаптира на промените. Истанбулскиот самит беше продолжение на процесот започнат во Лондон. Република Македонија како кандидат за членство во Алијансата на Самитот во Истанбул го доби очекуваното признание за прогресот во реформите на патот за членство во НАТО. Се поставува прашањето: Што треба да направи државата за подготвено да го дочека следниот самит кога ќе се расправа за новоотворање?

Клучни зборови: безбедност, реформи, соработка.

MACEDONIA IN POST-ISTANBUL NATO AGENDA

Abstract: In a remarkably short time, NATO has grown from a collective-defence alliance into a collective-security organization, with operations stretching from Kosovo to Afghanistan, with Partners from Ireland to Uzbekistan, and with a wide range of roles varying from civil-emergency planning to combating terrorism. All previous summits had a common feature, they have transformed NATO from a static Alliance to a dynamic subject adjusted to the changes. The Istanbul Summit was a continuation of the process started in London. The Republic of Macedonia as an aspirant country at the Istanbul Summit got the expected appraisal for the progress made in the reforms on its way towards NATO membership. The question arises: What should the state do in order to be prepared for the next Summit when the new enlargement will be discussed?

Key words: security, reforms, cooperation.

Вовед

На 28 и 29 јуни оваа година лидерите на НАТО го одржаа својот 17-ти самит во Истанбул, Република Турција. За време на првите четири декади од своето постоење НАТО одржа само 10 самити, во просек на секои 4 години. Додека за последните 14 години, по падот на Берлинскиот ѕид, се одржаа останатите 7, односно фреквенцијата на нивното одржување беше на секои 2 години. Самиот број по себе е силен показател за брзината на промените во безбедносната околина и потребата од давање насоки за понатамошниот развој на Алијансата на највисоко политичко ниво.

Во Лондон, во 1990 година, се означи крајот на Студената војна и се подаде рака на пријателство кон Истокот. Следната година во Рим се дефинираа контурите на новиот НАТО, донесувајќи го новиот Стратегиски концепт. Во Брисел, во 1994 година, новиот НАТО доби многу поконкретна агенда, се објави Иницијативата на Партнерството за мир (ПЗМ) и се најави потенцијалното проширување. Во Мадрид 1997 година се поканија три нови членки од поранешниот Источен блок, по претходеното зацврстување на односите со Русија. Во 1999 година Вашингтон беше место каде што се анализираше искуството од кризниот менаџмент на Балканот и се усвои иновираниот Стратегиски концепт кои, кон основната задача на НАТО, колективната одбрана, ги додаде кризниот менаџмент и партнерството. Во Прага, 2002 година се упати покана до седум нови земји да и се приклучат на Алијансата и се започна многу посуштествена трансформација на Организацијата со цел да биде подготвена да се справи со заканите во 21-от век.

Постистанбулска агенда на НАТО

Сите претходни самити имаа една заедничка карактеристика, го преобразија НАТО од една статична алијанса во динамичен субјект кој се адаптира на промените. Истанбулскиот самит беше продолжение на процесот започнат во Лондон. На Самитот се донесоа одлуки кои се однесуваа на: потврда на трансатлантската врска, градење на поблиски односи со Европската унија, зајакнување на борбата против тероризмот, продлабочување на партнерството со Русија и Украина, новите форми на соработка со партнерите од програмата на Партнерството за мир и Медитеранскиот дијалог и продолжување на политиката на отворени врати.

Потврда на евроатлантската врска

Едно од контроверзните прашања со кои се соочува Западот е одговорот на прашањето: Колку треба да бидат силни денешните национални држави? Според некои размислувања, во Соединетите Американски Држави треба да се продолжи со нагласениот суверенитет на кој се темели државата, приматот на националните интереси и потребата од одржување на „тврда“ воена сила за решавање на проблемите. Наспроти тоа, во Европа значително се зголемува бројот на оние кои се залагаат за регионално темелен суверенитет, приматот на мултилатералните интереси и користењето на „мека“ сила во разрешување

на проблемите, вклучувајќи го и користењето на дипломатски и финансиски иницијативи. Многу од денешните проблеми кои ги оптоваруваат трансатлантските проблеми се поврзуваат со овие две некомпатибилни гледања.

Меѓутоа, ова е едно поостро гледање на работите. И во „европските работи“ постојат различни размислувања за трансатлантската врска. Едно од нив е „Европа на Европејците“, становиште според кое континентот треба да се одвои од САД и да се „балансира“ на опасноста од постоење на една „супер-сила“. Вториот, „прагматичен поглед“ ја поддржува идејата за независна европска надворешна политика, но признава дека воената поддршка на САД ѝ е потребна на Европа во следните 10 до 20 години. Третото становиште се залага за „силни врски“ и секое раздвојување на европските сојузници од САД го гледа како погрешен чекор кој перманентно ќе ги слабее обете страни.

Секако, и во Сединетите Американски Држави постојат неколку различни погледи во однос на врските со Европа. Првиот е „унилатеристички“ поглед според кој се претполага посебен статус за САД кој ќе им овозможува максимална слобода на дејствување. Вториот е „дуален“ поглед, според кој во светските работи треба да дејствува „механизмот на присила“ кој треба да биде унилатерален и/или мултилатерален, во зависност од ситуацијата. Третиот поглед, „правда пред ред“, се залага за определбата дека САД треба целосно да се придржуваат кон приодот за групен консензус во меѓународните односи.

И покрај овие различни перцепции кои произлегуваат од различното историско искуство, на Самитот во Истанбул се потврди дека нема сериозно стратегиско нарушување на односите помеѓу сојузниците од обете страни на Атлантот. Во Комуникето од Самитот се реafirмира вредноста на трансатлантската врска како основа за колективната одбрана на Алијансата и суштествен форум за безбедносни консултации помеѓу Европа и Северна Америка.¹

Градење љоблиски односи со ЕУ

Од Самитот во Брисел, во 1994 година, Алијансата ја уочи потребата од зајакнување на европската компонента на НАТО преку зајакнување на Европскиот безбедносен и одбранбен идентитет (European Security and Defence Identity - ESDI). Замислата на НАТО беше да се зајакне европскиот столб на Алијансата со овозможување на европските членки на НАТО да преземат поголема одговорност за нивната заедничка безбедност и во исто време да се зајакне трансатлантската врска со што би се зајакнала Алијансата во целина.

¹ Istanbul Summit Communique, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Press Release (2004)096, Istanbul, 28 June 2004.

Така ЕСДИ стана интегрален дел од внатрешната адаптација на политичките и безбедносни структури на Алијансата. Поради тоа, во Берлин, во јуни 1996 година, министрите за надворешни работи на НАТО одлучија ЕСДИ да биде поддржана од НАТО за операции предводени од Европејците и ги договорија таканаречените „Берлин плус“ аранжмани.

По самитите во Вашингтон (1999) и во Прага (2002), Алијансата презема серија мерки за давање нов политички момент на оваа соработка и за зајакнување на односите со ЕУ. Логиката беше дека НАТО поседува бројни колективни капацитети кои од финансиски, воени и политички причини не е добро да се дуплираат со оние на ЕУ. Значаен напредок беше постигнат на 16 декември 2002 година кога беше потпишана „Декларацијата помеѓу НАТО и ЕУ за заедничката надворешна и безбедносна политика“. Оттогаш, двата партнери донесоа бројни документи и склучија договори за меѓусебната соработка на различни полиња, помеѓу кои и кризниот менаџмент. Тоа доведе и до првата воена мисија на ЕУ во Македонија, „Конкордија“, која беше прва ваква мисија поддржана од НАТО.

Дијалогот и соработката помеѓу НАТО и ЕУ се развива на полиња од заеднички интерес поврзани со безбедноста, одбраната и кризниот менаџмент. Тоа подразбира менаџирање со кризи, борба против тероризмот, спречување на ширењето на оружјето за масовно уништување и подобрување на воените способности.

Меѓутоа, неодамнешната дебата за плановите за воспоставување на постојани автономни и независни планирачки капацитети на ЕУ во Тервурен, во близината на Брисел, ѝ нанесе удар на дотогашната соработка и на друга основа го постави развивањето на европската безбедносна и одбранбена политика. Дебатата беше засилена и несогласувањата го достигнаа максимумот во време на американската кампања во Ирак.

И покрај несогласувањата во коминикето од Самитот во Истанбул се истакнува „прогресот во развојот на НАТО-ЕУ стратегиското партнерство“ темелено на „Берлин плус“ аранжманите. НАТО и ЕУ и понатаму ќе соработуваат во однос на кризниот менаџмент на Балканот (преземање на мисијата СФОР предводена од НАТО од страна на сили на ЕУ) и помош во интеграција на земјите во евроатлантските структури се вели во завршниот документ од Самитот.

Како понатаму ќе се развиваат односите помеѓу НАТО и ЕУ? Дали тоа ќе биде соработка врз основа на комплементарност и користење на компаративните предности на организациите или пак тоа ќе биде натпреварување со повремени конфликти на интереси ќе покаже времето.²

² Повеќе за аргументите на НАТО, односно ЕУ, види во: Fraser Cameron versus Andrew Moravcsik, *Should the European Union be able to do everything that NATO can?* in *For and Against* (Debating Euro-Atlantic Security Options), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004, pp. 13-21.

Според поголемиот број аналитичари, поверојатна е втората опција.

Исџанбулска иницијатива за соработка

Како важен елемент на надворешната адаптација на НАТО и неговиот кооперативен приод кон безбедноста, Северна Африка и Медитеранот станаа еден од клучните стратегиски приоритети на Алијансата во новата постстуденовоена ера. Во декември 1994 година, на состанокот на министрите за надворешни работи во Брисел, НАТО ја лансираше иницијативата насочена кон неговите јужни соседи и терминот „Медитерански дијалог“ беше создаден. Пет земји му се приклучија на „Дијалогот“ веднаш: Египет, Израел, Мавританија, Мароко и Тунис. Јордан се приклучи во 1995 година и Алжир во 2000. Намерата на „Дијалогот“ беше да придонесе за безбедноста и стабилноста на регионот, да го промовира дијалогот, разбирањето и градењето на доверба помеѓу земјите-партиципанти, да се постигне подобро меѓусебно разбирање и истовремено да се корегира сликата за НАТО помеѓу државите од „Медитеранскиот дијалог“.

Слично на Евроатлантскиот партнерски совет (ЕАПС), НАТО, на Самитот во Мадрид во 1997 година ја создаде Медитеранската кооперативна група (МКГ) за да му се даде нова и подинамична димензија на „Дијалогот“. Форумот ги вклучуваше сојузничките земји-членки во директен политички дијалог со државите од „Дијалогот“ и им овозможуваше размена на мислења за широк спектар на проблеми во однос на безбедносната ситуација на Медитеранот. Исто така, за земјите од Дијалогот беше создадена Работна програма која се иновира на годишно ниво и која покрива широк спектар на кооперативни активности во однос на науката, животната средина, кризниот менаџмент и воените активности.

Некои експерти се обидуваат да направат паралела помеѓу она што НАТО го постигна со своите источни соседи во рамките на ПЗМ и тоа што можеше да се направи со земјите од Северна Африка. Резултатите сепак не се споредливи. „Медитеранскиот дијалог“ има најмалку два заеднички елементи со Програмата на ПЗМ. Прво, неговите цели за проектирање безбедност и стабилност, и второ, постепен приод, започнувајќи со „меки“ безбедносни иницијативи. Како позитивен резултат треба да се забележи дека три земји од „Дијалогот“ (Египет, Јордан и Мароко) веќе работат заедно со Алијансата преку нивното партиципирање во операциите предводени од НАТО на Балканот.

Два главни извори на нестабилност во Медитеранскиот регион треба да бидат подвлечени. Првиот е поврзан со „историската“ борба помеѓу демократските сили и религиозните екстремни сили, и вториот извор на нестабилност е економската стагнација на јужниот медитерански регион, од-

носно големата диспропорција која постои помеѓу северниот и јужниот брег на Средоземното Море. Навистина, овој диспарат во економскиот развој и просперитет е толку остар што Медитеранот стана линија на раздвојување. Политичкиот и религиозен екстремизам, економската заостанатост и недостаток на надеж за иднината помеѓу младите генерации, неразрешените политички, религиозни и социјални прашања се поврзани меѓусебе, се засилуваат едно со друго и се погодна тло за меѓународниот тероризам. Тоа има директно влијание на безбедносната политика на НАТО, што е причината зошто прашањето за Медитеранот е толку важно.³

На Самитот во Истанбул е лансирана нова „Истанбулска иницијатива за соработка“ („Istanbul Cooperation Initiative“) за земјите од Медитеранскиот дијалог и поширокиот регион на Средниот Исток. Тоа е нова стратегија за понатамошна подлабока соработка со партнерите од Медитеранот. Таканаречената „Голема иницијатива за Средниот Исток на САД“, е проект во развој кој може да биде комплементарен со напорите на НАТО. Северните и јужни членки на НАТО ќе мора да постигнат консензус за зголемената стратеска важност на овој регион и ќе мора да изградат заеднички став за тоа како да се справат со предизвикот. Клучни прашања во понатамошната соработка ќе бидат заедничката борба против тероризмот, спречување на ширењето на оружје за масовно уништување, кризниот менаџмент, одбранбените реформи и продлабочување на воената соработка.

Продлабочување на односиите со Русија

Од завршетокот на Студената војна, НАТО разви конструктивни и кооперативни односи со Русија како клучен елемент за стабилноста и безбедноста во Европа. Во 1991 година, соработката помеѓу Алијансата и Русија започна во рамките на Северноатлантскиот совет за соработка (САСС). По одредени почетни проблеми и недоразбирања, на 22 јуни 1994 година, Русија ѝ пристапи на програмата на ПЗМ за да го „зајакне дијалогот и соработката“ на повеќе полиња, вклучувајќи и состаноци на министерско, на амбасадорско, односно на експертско ниво, со цел размена на информации и консултации за прашања од заеднички интерес.

Во 1997 година оваа соработка се продлабочи со потпишувањето на Основачкиот акт за заедничките односи, соработка и безбедност, и формирањето на Постојаниот заеднички совет (ПЗС). По заладувањето на односите за време на косовската криза, повторно дојде до затопување на

³ William Marshall versus Peter Rudolf, *Should the Middle East be NATO's new central front?* in NATO Review (Istanbul Summit Special), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004, pp. 16-22.

односите, особено по терористичките напади од 11 септември 2001 година, кога Русија им даде силна поддршка на НАТО и на САД во борбата против тероризмот. Ова резултираше со Римската декларација за новиот квалитет на односите помеѓу Русија и НАТО и формирање на НАТО-Рускиот совет (НРС) во мај 2002 година.

Во Коминикето од Истанбулскиот самит стои дека Русија и НАТО го подигнаа квалитетот на нивните односи на повисоко ниво со што бенефит ќе има целата Евроатлантска област. Во документот се реафирмира потребата од проширување на политичкиот дијалог и продлабочување на консултациите за клучните безбедносни проблеми, вклучувајќи ги Авганистан и Балканот, борбата против тероризмот и пролиферацијата на оружје за масовно уништување. Исто така, најавено е продлабочување на соработката на полето на мировните операции, ракетната одбрана, планирањето за справување со цивилни катастрофи и заштитата и спасување.

Дали оваа соработка ќе се продлабочи уште повеќе или ќе остане на постигнатото ниво на партнерство, или пак можеби под влијание на лошата внатрешна ситуација на полето на безбедноста и состојбата на вооружените сили на Русија таа ќе се намали, ќе се покаже во годините што следуваат.⁴

Зајакнување на борбата против тероризмот

Помеѓу најголемите предизвици со кои нациите се соочуваат на почетокот на 21-от век се борбата против тероризмот и пролиферацијата на оружјето за масовно уништување. Овие два феномени беа воочени во периодот по Студената војна како потенцијални извори на ризик и закана за стабилноста и безбедноста на нациите, односно како препрека за развојот на либерални, отворени и демократски општества во кои ќе владее правото. Стратегискиот концепт, усвоен на Самитот во Вашингтон во 1999 година, ги поврзува овие два феномена како ризици кои можат да влијаат на безбедносните интереси на Алијансата. Во мај 2002 година, на Состанокот на министрите за надворешни работи на земјите-членки на НАТО во Рејкјавик, тие одлучија да ги надградат политичките и практични полиња на соработката, помеѓу другото, и за прашања поврзани со тероризмот. Многу од обврските кои произлегоа од Самитот во Прага во однос на воените капацитети за борба против тероризмот се суштински.

На Истанбулскиот самит се донесоа серија мерки кои треба да ја зајакнат борбата против тероризмот. Тие мерки се однесуваат на: подобрување на

⁴ Paul Fritch, *Building hope on experience*, in NATO Review (Istanbul Summit Special), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004, pp. 43-46.

размената на информации од разузнавачки карактер, подобрување на капацитетите за одговор на можните цивилни катастрофи предизвикани од терористички напади, продлабочување на соработката помеѓу НАТО и партнерите преку Акциониот план за справување со цивилни катастрофи и Партнерскиот акционен план за борба против тероризмот, вклучувајќи и активности за консултација и размена на информации со ЕУ. Понатаму НАТО се понуди да помогне во заштитата при одржувањето на големи настани, (како што беше ангажманот при Олимпијадата во Атина, на пример) и развивање на напредни технологии за подобрување на капацитетите за одбрана од терористички закани. И последно, континуирано присуство преку операциите на Балканот и во Авганистан за да се помогне да се создадат услови кои ќе оневозможат погодно тло за тероризмот.

Во таа смисла одлучено е да се прошири присуството на НАТО во мисијата на Меѓународните сили за безбедност (International Security Assistance Force - ISAF) во Авганистан. Тоа се направи преку зголемување на бројот на тимовите за реконструкција на провинциите и со зајакнување на поддршката за време на престојните избори во земјата. Исто така, одлучено е да и се понуди помош на Владата на Ирак за обука на нејзините безбедносни сили. Понатаму, во врска со борбата против тероризмот е одлучено да се засили присуството во поморската операција „Активен напор“ („Active Endeavor“) во Медитеранот и се договорија серија мерки кои треба да го зајакнат индивидуалниот и колективниот придонес на земјите-членки во борбата против тероризмот. Во таа насока е и одлуката за понатамошна трансформација и модернизација на воените капацитети на земјите членки како би можеле да го извршуваат целиот спектар мисии на Алијансата.

Борбата против тероризмот може да вклучува и активности на воените сили на НАТО врз основа на одлука на Северноатлантскиот совет. Во таа смисла, комплетирањето на трансформацијата околу создавањето на НАТО-силите за одговор (NATO Response Force - NRF) ќе ја подобрат способноста на НАТО да им се спротистави на терористичките групи. На тој начин Алијансата ги подобрува своите способности за борба со терористите пред тие да извршат напад и да ги минимизираат последиците од нивните акции ако превентивното делување не даде резултат.

Но, борбата против тероризмот ќе бара долгорочен и целосен ангажман на Алијансата во годините што доаѓаат. Дали контратероризмот ќе биде и нова основна функција на НАТО или тоа ќе биде постконфликтното градење на мирот по акција на „коалиција на подготвени“ ќе покаже времето, меѓутоа дебатите на теоретичарите по ова прашање се во тек.⁵

⁵ Daniel S. Hamilton versus Sir Timothy Garden, *Should NATO's new function be counter-terrorism?* in *For and Against* (Debating Euro-Atlantic Security Options), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004, pp. 50-57.

Партнерството за мир во Истанбул

Партнерството за мир беше објавено на НАТО-самитот во Брисел во 1994 година. На почетокот Партнерството од некои аналитичари беше видено како „политика за одложување“ на тепските одлуки околу приемот на нови членки на Алијансата. Меѓутоа, времето покажа дека тоа не е точно. Во меѓувреме се случи проширувањето на НАТО, прво со три, а потоа со седум нови членки од Партнерството. Преку програмата на ПЗМ, земјите членки-партиципанти во Програмата, постигнаа повисоко ниво на интероперативност со силите на НАТО и меѓусебно, со што Партнерството постигна поголеми резултати од очекуваните. Принципите на Партнерството: транспарентност, „отвореност за сите“, различност и самодиференцијација, беа и сè уште се клуч за успехот на ПЗМ.

Со седумте нови членки кои ѝ се приклучија на Алијансата (и ја напуштија програмата на ПЗМ), се поставува прашањето за иднината на Партнерството по Самитот во Истанбул во јуни оваа година. За првпат во кратката историја на ПЗМ тоа има повеќе членки (26) отколку партнери (20). И што е уште поважно, тие се распространети на широко географско подрачје и имаат различни интереси во соработката со НАТО. Овие земји можеме условно да ги поделиме во шест групи. Во првата се земјите-аспиранти за членство, потписнички на Јадранската повелба (Албанија, Хрватска и Македонија) кои се дел од МАП-процесот (Мемберскиот Акцион План - МАП). Втората група ја сочинуваат напредните партнери (Австрија, Ирска, Финска, Шведска и Швајцарија) кои немаат аспирации за членство. Партнерите од Кавкаскиот регион (Азербејџан, Грузија и Ерменија) ја сочинуваат третата група на земји. Тука се и двете земји кои имаат специјално партнерство со Алијансата (Русија и Украина). Нив ги придружуваат двете земји чии позиции се уште не се доволно јасни (Белорусија и Молдавија). И последната, шеста група, ја сочинуваат земјите од Централна Азија (Узбекистан, Казахстан, Таџикистан, Киргистан и Туркменистан).

На Самитот во Истанбул, е одлучено да се продлабочи Евроатлантското партнерството. Лансирана е нова иницијатива, Партнерски акционен план за изградба на одбранбени институции, која им се нуди на партнерите како инструмент за изградба на демократски одбранбени институции. Понатаму, на партнерите им се отвораат вратите за поголема партиципација со свој кадар во новите командни структури на НАТО. Во зајакнување на Евроатлантското партнерство, НАТО посебен нагласок става на партнерите од регионот на Кавказ и Централна Азија, како стратески многу важни региони. Како потенцијални партнери во Коминикето од Самитот се споменуваат Србија и Црна Гора и Босна и Херцеговина, меѓутоа нивното приклучување на Партнерството ќе зависи од разрешувањето на некои нивни домашни проблеми.

Предизвик за Партнерството по Самитот во Истанбул ќе биде да се има стратедиска визија за партнерите (регионално и функционално); разликите кои постојат помеѓу партнерите да не бидат пречка во соработката туку напротив, тие да бидат нишки кои ќе ги привлекуваат за потесна соработка; новопримените членки активно да учествуваат во соработката со своите „довчерашни колеги“ од Партнерството; да се инвестираат повеќе ресурси во Програмата и да и се даде нов „политички момент“ на Програмата за таа да може да го задржи својот кредибилитет. Оттука се наметнува и потребата Партнерството да се фокусира на регионалната соработка; да се ангажираат „напредните партнери“ во Кавкаскиот регион и Централна Азија по принципот на спонзорски програми и на трите преостанати земји од МАП-програмата да им се даде јасен политички сигнал дека тие ќе станат дел од Алијансата во разумен временски период. Понатаму, Партнерството ќе треба да се фокусира на развојот на способностите за борба против тероризмот во рамките на Акциониот план и да се зголеми граничната соработка и размената на податоци од класифициран карактер.

Несомнено, вредностите на Програмата не се доведуваат во прашање, се уште има многу работа која треба да се сработи со партнерите, на пример во подрачјето на Кавказ и Централна Азија: зајакнување и подобрување на односите, соработката, транспарентноста, одбранбените реформи, цивилната контрола врз војската и интероперативноста се само некои од подрачјата. Сега, земјите како Србија и Црна Гора или Босна и Херцеговина, веројатно ќе сакаат да ѝ се приклучат на програмата на ПЗМ. Меѓутоа, големите промени во глобализираниот свет во кои заканите врз безбедноста доаѓаат од региони кои се далеку од Евроатлантската област можат да ги актуелизираат и некои порадикални прашања, како на пример: Дали Алијансата треба, исто така, да ја подобри безбедносната соработка и со оние земји кои не припаѓаат на ПЗМ ниту пак на „Медитеранскиот дијалог“? Може ли Партнерството да служи како рамка или модел за вклучување на земји како Аргентина, Чиле, Јужна Африка, Нов Зеланд, Јапонија или Кина? Некои од овие земји веќе даваат придонес во операциите предводени од НАТО на Балканот и во Авганистан, додека други едноставно ја изразуваат својата желба за продлабочување на односите со Алијансата. Или, пак, како да се зајакне стабилноста на Египет, Израел, Авганистан или Ирак? Како ќе изгледа Партнерството во иднина? Дали ПЗМ ќе остане алатка не само за подготвување воена интероперативност, туку, како и во минатото, исто така, да ги подготвува земјите за членство? Кои земји ќе бидат кандидати за следната рунда на проширувањето?

Сите овие прашања треба да добијат одговор. Некои ќе добијат одговор на некои од состаноците на Северноатлантскиот совет, други на следниот самит на Алијансата.

Политиката на НАТО кон Балканот

Балканот е стратегиски значаен регион кој може да ја загрози безбедноста на Алијансата беше изнесено во Иницијативата на НАТО за Југоисточна Европа (NATO's South East European Initiative – SEEI) на маргините на Вашингтонскиот самит, во април 1999 година, во елот на Косовската криза. Намерата беше да се промовира регионалната соработка и да се обезбеди долготрајна безбедност и стабилност на овој стратешки регион, по трагичните искуства со Босна и Херцеговина и Косово.

Оваа иницијатива се темели на формирањето на Консултативен форум за безбедносните проблеми на ЈИЕ⁶, промовирање на регионална соработка во ЈИЕ преку активности под покровителство на ЕАПС, користење на механизмите на ПЗМ и програми за соработка во областа на безбедноста помеѓу земјите од регионот. Целта на иницијативата е да се обезбеди транспарентност во одбранбеното планирање, кризниот менаџмент и раководењето со одбраната.⁷ Оваа цел се остварува преку одржување на активности како што се „работилници“ („workshops“) на теми кои се интересни за земјите од Регионот, а со цел унапредување на стабилноста преку регионална соработка и интеграција. За координација на регионалните проекти е воспоставена Група за координација (South East Europe Security Coordination Group - SEEGROUP).

На состанокот на министрите за надворешни работи на земјите-членки на Иницијативата,⁸ на 29-30 мај во Будимпешта, беше донесен Документот за заедничката проценка на регионалните безбедносни предизвици и можности на земјите од Југоисточна Европа (South East Europe Common Assessment paper on Regional Security Challenges and Opportunities – SEECAP). Документот е значаен затоа што партиципацијата во процесот се согласија дека „не постои директна опасност од воена агресија по националниот суверенитет, територијален интегритет или политичка независност“ помеѓу земјите од ЈИЕ.⁹ Овој документ може да послужи како основа во изготвување на индивидуалните проценки на заканите на државите од регионот.

⁶ Во Консултативниот форум се вклучени: членките на НАТО, земјите партнери од ЈИЕ (Албанија, Бугарија, Хрватска, Романија, Македонија и Словенија) и Босна и Херцеговина.

⁷ NATO's Initiative for South East Europe, Washington, 23-25 April 1999.

⁸ На состанокот присуствуваше и СРЈугославија (сега Србија и Црна Гора), иако не е партиципација на Иницијативата, како членка на Пактот за стабилност и Балканската конференција.

⁹ South East Europe Common Assessment paper on Regional Security Challenges and Opportunities, Budapest, 29-30 May 2001.

Пет години по објавувањето на Иницијативата, во Коминикето од Истанбулскиот самит се нагласува дека безбедносната околина во овој стратески важен регион е стабилна, меѓутоа и понатаму останува фрагилна. Алијансата се обврзува дека ќе го почитува територијалниот интегритет и суверенитет на сите земји од регионот и дека ќе остане ангажирана во регионот се додека земјите не се интегрираат во евроатлантските структури.

Поконкретно, Стратегијата на НАТО во однос на Балканот во периодот по Истанбулскиот самит ќе се придржува до следните принципи.

Прво, продолжување на военто и политичко ангажирање на НАТО во Регионот. Тоа ќе се остварува преку обврската на НАТО да обезбеди стабилна безбедносна околина на Косово за спроведување на резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на Обединетите нации (СБОН) и договорена политика “стандарди пред статус”. Во таа смисла на теренот Алијансата ќе ангажира робусни меѓутоа и поагилни сили со цел да не се повторат нередите и насилството од март оваа година. Асистирање на аспирантите за членство во Алијансата (Албанија, Хрватска и Македонија) на полетото на реформите во сите релевантни подрачја. Поддршка на Босна и Херцеговина и на Србија и Црна Гора за приклучување кон Партнерството за мир по исполнување на условите во однос на одбранбените реформи и соработката со Меѓународниот трибунал во Хаг. Ќе се продолжи со поддршката на регионалните иницијативи и структури кои ја зајакнуваат заедничката доверба и политичкиот и економскиот развој, како што се Јадранската иницијатива, Централноевропската иницијатива, Иницијативата за соработка во Југоисточна Европа, Процесот на соработка во Југоисточна Европа, Иницијативата на НАТО за Југоисточна Европа и Пактот за стабилност.

Второ, одржување на континуитетот во намерата на Алијансата да им помогне на државите од Балканот во нивните напори за реформи и прогрес кои се во согласност со заклучоците од Северноатлантскиот совет од декември 2003 година. Притоа ќе се задржи различното ниво на соработка со државите што ќе зависи од нивната соработката со Хашкиот трибунал, посебно за случаите за апсење на Ратко Младиќ, Радован Караџиќ и Анте Готовина.

Трето, одржување на стратеското партнерство со Европската унија во кризниот менаџмент во регионот. Тоа, пред се, се однесува на завршувањето на мисијата на СФОР во Босна и Херцеговина и преземање на операцијата од сили предводени од ЕУ, користејќи ги ресурсите на НАТО врз основа на договорените „Берлин плус“ аранжмани. Исто така, воспоставување на соодветни структури за команда на НАТО во Сараево која ќе биде ангажирана во обезбедување на помош во одбранбените реформи во Босна и Херцеговина.

Четврто, комплементарност на активностите со политиката на ОН, ЕУ, ОБСЕ и Контакт групата во духот на сообразност, заедничка поддршка и

транспарентност.

Секако дека овие принципи во ангажирањето на Алијансата на Балканот треба да бидат разбрани и поддржани од сите држави во регионот како и тие да бидат согласни со оние на пошироката меѓународна заедница, за што ќе се применува соодветна информативна стратегија.

Колку оваа стратегија на НАТО за регионот ќе биде продуктивна ќе се покаже веќе следната година кога ќе почнат разговорите за финалниот статус на Косово. Доколку статусот на Косово се разреши во согласност со Белград и на демократски начин, Србија и Црна Гора и Босна и Херцеговина наскоро ѝ се приклучат на програмата на ПЗМ, а Албанија, Хрватска и Македонија добијат покана за членство на следниот самит на Алијансата ова стратегија ќе биде успешна. Во спротивно, уште долго НАТО ќе мора да остане на Балканот и со воени сили да обезбедува мир и стабилност.

Република Македонија по Самитот во Истанбул

Кај раководството на Република Македонија, по стекнувањето на својата независност, преовладуваше сознанието дека само НАТО може успешно да и обезбеди одбрана на државата од надворешни закани. За ваквата определба постоеше целосен консензус помеѓу политичките партии и поддршка на јавното мислење. Како резултат на тоа, во декември 1993 година, Собранието на РМ донесе Одлука за влегување на нашата држава во членство во НАТО, а во ноември 1995 година државата и пристапи на Програмата на ПЗМ, со мало задоцнување поради проблемите со името со нашиот јужен сосед.

Како аспират за членство во Алијансата, Република Македонија беше опфатена во Студијата за проширување на НАТО од 1995 година, стана дел од МАП-процесот наменет за потенцијалните кандидати за членство по неговото објавување во 1999 година и согласно обрските кои произлегуваат од него таа досега изработи пет годишни национални програми за членство во НАТО. Покрај тоа, Република Македонија активно учествуваше и во другите механизми на ПЗМ отворени за партнерите, беше дел од Вилнус-групата на аспиратите за членство и иницијатор на формирањето на Јадранската група, а во последните шест месеци и координатор на сите активности во рамките на групата.

Во Истанбул Република Македонија го доби очекуваното признание за прогресот во реформите и имплементацијата на Годишната национална програма за членство (ГНПЧ) и се „охрабрува да продолжи со спроведувањето на потребните реформи кои ќе ја приближат до членството во НАТО“ се вели во Коминикето од Самитот. Исто така, поздравен е нејзиниот придонес за регионалната соработка и безбедност. Во коминикето се нагласува дека НАТО и понатаму ќе продолжи да им помага на земјите од Јадранската група во нивните

реформски напори, меѓутоа нивните кандидатури ќе ги оценува „поединечно“ врз основа на прогресот кои тие ќе го направат врз основа на целите од Акциониот план за членство (Мемберсхип Ацтион План - МАП) кој ќе остане основна алатка преку која ќе се проценува подготвеноста на аспирантите за членство. За таа цел, министрите за надворешни работи на земјите членки на НАТО, се задолжени континуирано да го следат прогресот на земјите и за тоа да го известуваат Северноатлантскиот совет.

Во Коминикето не е прецизно кажано кога ќе се одржи следниот самит, меѓутоа, на него ќе се расправа за прогресот кои го направиле земјите аспиранти. Од досегашната постстуденовояна пракса може да се очкува тоа да биде во следните две години. За подготвени да го дочекаме следниот самит активностите на државата треба да се одвиваат во две насоки.

Прво, исклучително е важно да се продолжи со започнатите реформи во сите сфери на општеството. При последната посета на генералниот секретар на Алијансата, господинот Шефер, во говорот во македонскиот Парламент како приоритети кои треба да ги преземе Владата, за да се приближи до НАТО, ги истакна следните: подобрување на економската состојба, продолжување на процесот на етничко помирување, зајакнување на владеењето на правото и продолжување на реформите во одбраната.¹⁰ Слични оценки даде и амбасадорот Николас Бигман пред неговото напуштање на нашата земја и укинувањето на функцијата Цивилен претставник на НАТО во Македонија.¹¹ Самиот факт на затворањето на оваа канцеларија е добар сигнал и покажува дека Алијансата смета дека Македонија е стабилна, безбедна и во нормални колосеци и дека не и треба специјален третман.

Второ, паралелно со реформите мора да се врши политички притисок на следниот самит да се расправа за нашата кандидатура за членство, а не за прогресот направен во реформите. Одлуката за покана за членство е сепак политичка и затоа тој притисок треба да се врши преку регионалните форуми и иницијативи, од една страна, и во билатералните контакти, од друга страна. Треба да се лобира кај водечките земји-членки на НАТО, меѓутоа и кај соседите кои најмногу се заинтересирани за стабилизација на Регионот. Мора да бидеме свесни дека ние не сме во центарот на вниманието на Алијансата, која има многу други приоритетни прашања кои треба да ги реши. За тоа говори и коминикето од Истанбулскиот самит, од 46 параграфи на проширувањето му е посветен само еден. Ние треба да се наметнеме со премисата дека „приемот на Македонија во Алијансата е и нејзин интерес“.

¹⁰ Jaap de Hoop Scheffer, Speech at the Parliament of the Republic of Macedonia, Skopje, 27 May 2004.

¹¹ Николас Бигман, Дневник, 22 јуни 2004.

Во периодот што е пред нас ќе бидеме следени во спроведувањето на реформите не само од експертите од Командата на НАТО, туку и од министрите за надворешни работи на земјите-членки на НАТО. Ние на овој пат ќе бидеме оценувани, пофалувани и критикувани по принципот „топло-ладно“. Меѓутоа, критиките не треба да не разочаруваат, да не вадат од колосек, да не депримираат. Впрочем, ако сакате да бидете член на некој „клуб“, нормално е „постарите“ членови да сакаат да знаат колку ќе можат да се потпрат на „новиот“ член. Во секој случај, ќе имаме уште една шанса да покажеме кои сме и колку можеме, ќе треба да ги покажеме нашите реформски капацитети и умешноста да се наметнеме како партнери. За да успееме во тоа ќе ни треба реформски кадар и упорност во реформите. Знаење имаме, само треба правилно да се распореди, а упорност, ќе видиме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Fraser Cameron versus Andrew Moravcsik, *Should the European Union be able to do everything that NATO can?* in For and Against (Debating Euro-Atlantic Security Options), NATO Public Diplomacy Division, , Brussels, 2004.
2. Daniel S. Hamilton versus Sir Timothy Garden, *Should NATO's new function be counter-terrorism?* in For and Against (Debating Euro-Atlantic Security Options), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004.
3. Paul Fritch, *Building hope on experience*, in NATO Review (Istanbul Summit Special), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004.
4. William Marshall versus Peter Rudolf, *Should the Middle East be NATO's new central front?* in NATO Review (Istanbul Summit Special), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2004.
5. Jaap de Hoop Scheffer, Speech at the Parliament of the Republic of Macedonia, Skopje, 27 May 2004.
6. Николас Бигман, Дневник, 22 јуни 2004.
7. Istanbul Summit Communique, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Press Release (2004)096, Istanbul, 28 June 2004.
8. NATO's Initiative for South East Europe, Washington, 23-25 April 1999.
South East Europe Common Assessment paper on Regional Security Challenges and Opportunities, Budapest , 29-30 May 2001.

КОНЦЕПТОТ НА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИ ПО СТУДЕНАТА ВОЈНА: ПРЕВЕНТИВНАТА ДИПЛОМАТИЈА ВО ЕСТОНИЈА И МАКЕДОНИЈА

Жанета КОСЕ

Апстракт: Превентивните акции стануваат актуелни по Студената војна, а неопходни по 11 септември 2001 година, по терористичкиот напад на кулите близначки во Њујорк. Паѓањето на Берлинскиот ѕид во 1989 година и германското обединување, дисолуцијата на СССР и на СФРЈ од 1991 година, го означуваат почетокот на наливот на универзални демократски вредности и во државите од Источниот блок. Крајот на Варшавскиот пакт беше своевидна тектонска промена во балансот на силите во светот. Новите извори на загрозување на мирот и на безбедноста, особено во Европа, однесоа жртви и од долготрајно цивилно население. Затоа сеопфатно се истражуваат стратегииите за превенирање конфликти, механизми, алатки и вклучување актери како третата страна, како интервенции за избегнување на вооружени конфликти, што е извонредно важно за зачувување на светскиот мир и безбедност.

Клучни зборови: превентивна дипломатија, превентивни акции, стратегии, алатки и клучни актери

CONFLICT PREVENTION AFTER COLD WAR: PREVENTIVE DIPLOMACY IN ESTONIA AND MACEDONIA

Abstract: Preventive actions were became actual after The Cold War, and necessary after 11th September 2001, after New York's twin towers terrorist atac. The 1989 fall of Berlin's wall, German unity, the dissolution of the USSR and SFRJ since 1991, are the main signs of the beginning of accepting universally democratic values in the ex-East block states. The end of Warsaw Pact was tectonic change in the world power balance. The new sources of peace and security awareness, especially in Europe, take a lot of victims between the civilians. Thus a coherent survey of the conflict preventive strategies, mechanisms, tools and actors as third parties for avoiding arms conflicts, has an extremely value for keeping the world peace and security.

Key words: preventive diplomacy, preventive actions, strategies, tools and key actors

Вовед

Правото на мир, на живеење во мир, е едно од основните човекови права, суштински важно за развој на индивидуите, општествата и на човештвото. Војната, и кога се води за мир, е другата крајност, во која што многу човечки животи неповратно се губат. Загрозувањата на мирот и како да се оневозможат е базично прашање за научната мисла, а најважно за миротворците. За нив не постои ни дилемата дали насилниот, вооружен конфликт треба да се превенира¹, зашто и покрај улогата на катализатор на развојот тој е причина за непотребни болки и страдања на човештвото. Миротворците сите мисли ги насочуваат кон заштита на највредното, човечкиот живот. Затоа и загрижува бројката од 25 поголеми вооружени конфликти во 2000 година, како дел од поновата историја на вооружениот конфликт, од кои што сите, освен два, се внатрешдржавни конфликти. И покрај тоа што претставува извесно намалување во споредба со 27 конфликти во 1999 година, како бројка пониска од годишниот просек од повеќе од 27 конфликти од завршувањето на Студената војна, дванаесет од нив однеле над дванаесет илјади жртви во 2000 година. Уште позагрижувачки е фактот што Африка и Азија и денес се континенти во коишто постојат најголем број конфликти.²

Истражувањето на Центарот за меѓународен развој и конфликтен менаџмент укажува дека на почетокот на 2003 година во тек биле 22 вооружени конфликти. Прашањето на националните и домицилните народи за самоопределување повторно го формира политичкиот пејсаж во многу држави и во меѓународниот систем во целост за време на последните декади. Дури 17 територијално концентрирани етнички групи воделе вооружени конфликти за автономија или независност уште од педесеттите години на минатиот век, не сметајќи ги народите од поранешните европски колонии. На почетокот на минатата година во тек биле 22 вооружени конфликти за самоопределување, вклучувајќи ги Оромосите и Сомалијците во Етиопија, Чеченците во Русија, Трипурасите, Асамесите, кашмирските Муслимани и други индиски племиња. Со конвенционални средства за самоопределување се борат Србите во Хрватска, Курдите во Иран и Балушите во Пакистан. Оваа тактика ја користат 48 групи што не воделе војни во минатото. Помилитантни издвоени групи во Бангладеш, народот од планината Читагонг, Касаманчесите во Сенегал и Албанците во Македонија и во Заедницата Србија и Црна Гора се одговорни за насилничките акти во зимата 2002 и 2003 година, а сè уште постои можност тие да ги продолжат или да ги обноват насилствата, користејќи аргументи дека државите не ги исполниле ветувањата. Во студијата од 2003 година Гур и Маршал предупредуваат: “епизодните насилства и сектанските, религиски судири предизвикани од Албанците во Македонија продолжуваат”.³ Истата година во британското истражување се констатира дека: “поранешна Југославија уште не го изгубила потенцијалот за конфликт: војните за наследство веројатно сè уште не се завршени, само раните циклуси”.⁴

¹ Ury, LW. , Must we fight ? From the Battlefield to the Schoolyard-A new perspective on Violent Conflict

² SIPRI Yearbook 2001, pp.1

³ Gurr. T.R., Marshall, G.M., Peace and conflict 2003, pp.26

⁴ Dick, C. J., The Future of Conflict: Looking out to 2020, pp.43

Концепт на етнополитички конфликт

За да се сфати суштината на конфликтот, прво треба да се определи поимот. Л. Георгиева се задржува на дефинирањето на конфликтот како динамичен феномен, манифестен конфликтен процес составен од фази на иницирање, ескалација, контролирано одржување, стивнување и разрешување. За Ортаковски конфликтот е ситуација во која еден субјект е ангажиран во свесно спротивставување на друг субјект во меѓународната заедница поради нивните спротивни цели. Конфликт е дел од спорот во кој постои опасност од употреба на воена сила или е употребена. Разликата е во тоа што спор постои меѓу два субјекти со спротивни цели што се насочуваат едни спроти други, а конфликт кога спротивставеноста се изострува до опасност од употреба на сила за разрешување на спорот.⁵ Т. Гур конфликтот го дефинира со поделбата на “внатрегрупен, меѓугрупен социјален конфликт, во коишто се вбројуваат индивидуалните акти на тортура, политичка агитација, повремени насилнички напади, антигрупни демонстрации, социјални немири, бунтови и цивилни војувања, а како конфликти ги определува и групните протестни активности, насилни и ненасилни, со ниво на ескалација на насилство на ранг на бунтовништво.”⁶

Според Гур, концептот на етнополитички конфликт го чини комплексното дејство на политичките и социјални фактори и на прашањето на идентитетот. Така, колку е поголем натпреварот и нееднаквоста меѓу групите во хетерогените општества, толку е поголема значајноста на етничките идентитети и изгледите за отворен конфликт. Кога се појавуваат отворени конфликти тогаш се интензивираат перцепциите на разликите меѓу спротивставените групи и на заедничките интереси во секоја група посебно. И колку подолго отворениот конфликт опстојува и се интензивира, посилни и поисклучиви се идентитетите на групите. Според нив, промените во структурите на моќ во глобалниот систем, линиите на поделба меѓу цивилизациите и осиромашувањето на цели региони, го формираат поширокиот контекст на конфликтите, во којшто тие се појавуваат и траат.

⁵ Гоцевски, Т., Ортаковски, В., Георгиева, Л. (1999) Разрешување и трансформација на конфликтите, Куманово: Македонска ризница, стр.187, 256

⁶ Индикаторите за бунтовништво Гур ги кодира врз основа на акциите иницирани од членовите на групата заради нејзините интереси, насочувани од оние што сакаат да преземат власт врз групата. Бунтовништвото е поделено на (бандитски/лекомислен тероризам, терористички кампањи, побуна или бунтовништво од ниско ниво, побуна од високо ниво, продолжена граѓанска војна, и други насилнички акти). Gurr, R.T. and Moore, H.W. (1997) Ethnopolitical Rebellion: A Cross-sectional Analysis of the 1980s with Risk Assessments for the 1990s, American Journal of Political Science, 41(4):1079-1103; available at: <http://garnet.acns.fsu.edu/~whmoore/M@R.HTM>

Лунд конфликтите ги класифицира во сродни групи по критериум на географска положба: Македонија, Србија и Албанија, а Унгарија и соседите и Естонија во друга група.⁷ Проектот за ризични малцинства (МАР) се фокусира на етнополитички групи, недржавни општествени групи со „политичка значајност“ во современиот свет поради статусот и политичките акции. Политичката значајност е по два критериуми: групата страда/добива од систематски дискриминирачки третман вис-а-вис другите и е база за политичка мобилизација и колективна акција во одбрана на интересите за самодетерминација. Во 1998 година како ризични малцинства се категоризирани 275 групи во 116 држави, или 17,4 % од светската популација. Во ризични малцинства се вбројуваат етнонационалистите, религиозните секти, националните малцинства, општествени борци-иницијатори на судири, доминираните народи и етнокласите.⁸

Вооружените конфликти се категоризираат на внатрешен, меѓународен и продолжен, социјален конфликт.⁹ И покрај силното влијание на надворешни политички и економски фактори, геополитичката положба и опкружувањето, конфликтите и во Македонија и во Естонија се внатрешни конфликти, со етнополитички карактер поради судир меѓу мнозински со малцински етнички заедници, кои што поставуваат политички барања. Зачестените етнополитички конфликти по Студената војна главно се решаваат со нов пристап и стратегии, понудени во Агендата за мир во 1992 година на тогашниот генерален секретар на ОН, Бутрос Бутрос Гали. Најчесто употребувана е превентивната дипломатија, како стратегија со која што се предвидува преку вклучување на меѓународните актери да се спречи ескалирањето на конфликтот во вооружен судир. Дијалогот на страните меѓу коишто постои отворен судир за прашањата што се сметаат за повод или причина за конфликтот се дел од стратегијата за превентивна дипломатија. Впрочем речиси сите теоретичари се согласуваат

⁷ Lund, M., Preventing violent conflicts, USIP, Washington, pp. 59, 63, 66

⁸ Collaborative project: “Minorities at Risk” Data Base and Explaining Ethnic Violence: Оваа бројка е одраз на употреба на седум правила: групите да се во држави со над половина милион население, ако сочинуваат најмалку сто илјади или 1 % од населението најмалку во една држава во која се населени, групите се третираат одделно во секоја држава каде што ги исполнуваат општите критериуми, како на пример Курдите во Турција, Ирак и Иран. Предимство имаат малцинства како Суни Арапите од Ирак и прекуморските Кинези од југоисточна Азија, исклучени се мнозинствата во предимство и бегалците и имигрантите, освен ако не се сметаат за постојани жители од надворешните набљудувачи. Се кодираат групите со највисоко ниво во внатрешните нивоа на агрегација што се политички значајни, на пример Хиспанците во САД се профилирани во една група бидејќи тие вообичаено се поврзуваат и се третираат од Англо-Американците како една заедница. Седмо правило е членство да се признава со употреба на широка демографска дефиниција, а не е неопходно сите што номинално се членови и да се идентификуваат со групата

⁹ Георгиева, Л., Творење на мирот, стр.110

дека „шансите за успех на превентивната дипломатија се зголемуваат ако се вклучат претставници на етнополитичките движења и државните елити“.¹⁰

Заради комплицираниот композит на корените на вооружените конфликти по Студената војна се применува интегриран пристап за превенција. Справување со конфликти, конфликтниот менаџмент, е општ термин за сите видови стратегии за ограничување или завршување на конфликт. Беркович потенцира три основни методи за справување со конфликтот: сила и принуда, физичка и психичка, разни форми на договарање и преговори и вклучување на трета страна, со обврзно и необврзно инволвирање. Мичел категоризирал четири главни стратегии за справување со конфликти: избегнување, превенција, решавање и разрешување. И превентивната дипломатија и превентивното распоредување, како краткорочни стратегии, вклучуваат интервенција од трета страна.¹¹

Концепт на превентивната дипломатија и пристап на меѓународни актери

Првиот концепт за превенција на конфликти во периодот по Студената војна го понудил генералниот секретар на ООН, Бутрос-Бутрос Гали во Агендата за мир.¹² Превентивната дипломатија Гали ја дефинирал како акција за превенирање на појавување на спорот, на постојните спорови од ескалација во конфликти и да се ограничи нивното ширење по избувнувањето. Во стратегијата за превентивни акции што ја нуди, како механизми за покренување се понудени подготовка на барање од Генералниот секретар на ОН, повисоки дипломати и специјализирани агенции и програми, од Советот за безбедност и Генералното собрание, и од регионалните организации во соработка со ОН. Како краткорочни мерки за спроведување превентивна акција се предложени мерки за создавање доверба, рано предупредување врз основа на собрани информации и од неформални или формални мисии за изнаоѓање факти, со превентивно распоредување и, во некои случаи демилитаризирани зони.

Лунд ја дефинира превентивната дипломатија како акција преземена во ранливи места и време за да се избегне заканата и употреба на вооружена сила и поврзаните со неа форми на сила од држави и групи, за да се решат политички спорови што ќе израснат од дестабилизирачките ефекти на економските, општествени, политички и меѓународни промени.¹³ Брус Центелсон смета дека

¹⁰ Разрешување и трансформација на конфликти, стр.187, 256

¹¹ Георгиева, Л., Творење на мирот, стр. 110, 124, 161, 163

¹² An Agenda for Peace/A/47/277-S/24111, pp.5 (23-33 para.)

¹³ Lund, M., Preventing Violent Conflicts, pp.37

е потребно стеснување на дефиницијата на Лунд, кај целите и фазите на конфликтниот круг. За него проблемско прашање е колку е потребно да се вратиш назад и колку да одиш напред во превенирање на конфликтот. Превенцијата значи да се отстранат длабоките корени на конфликтот, за што, според извештајот на Комисијата за глобално управување од 1995 година, сеопфатната превентивна стратегија мора да се фокусира на политичките, општествени и економски причини на конфликтот и од опкружувањето. Карнегиевата комисија тоа го именува како структурна превенција, со задржување на корените-причини на смртоносниот конфликт, што е различно од операционалната превенција што се презема кога се заканува насилство. Џентелсон се задржува на периодот во кој што насилството се заканува или порано, но кога е близу до масовно-смртоносен конфликт, или „да не се враќаш многу назад и да не одиш многу напред“. Тој разликува три компоненти на превентивната дипломатија, рано предупредување, клучни одлуки за рана акција и стратегии за акција. Илустрација за проценка на ризик се индикаторите за ризични држави од Националниот совет за разузнавање на САД, преку демографскиот притисок, недостиг на демократски практики, елитни/масовни етнички подвојувања, сериозни економски проблеми и наследство на одмазда.¹⁴ Оттаму произлегува и предметот на истражувањето, превентивната дипломатија како стратегија за превенција на конфликти и емпириска проверка на нејзината ефикасност преку мисиите на ОБСЕ во Македонија и Естонија. Со компаративна анализа на двата проучени случаи се прави обид да се докаже работната хипотеза во есејот: дека врз успехот на мисијата за превентивна дипломатија, и на краткотрајната и на структурната, како долгорочна стратегија за превенција на конфликти, влијае подготвеноста за соработка на власта на државите што се јавуваат како засегната страна.

Имајќи предвид дека успехот на превентивната дипломатија зависи од пристапот на клучните меѓународни актери, нивната улога за обезбедување на мирот во државите е многу значајна. Превентивната дипломатија е превентивна акција што ја преземаат да ја остварат целта, безбедноста. И покрај тоа што во светот превладува песимизам за ефикасноста од меѓународно инволвирање во регионални конфликти, мошне е важно што ерата на Постстудената војна поседува спектар од интереси и активности за лоцирање на конфликтите пред да станат кризи што не се практикувани предходно. Превентивната дипломатија е, всушност, превентивна акција којашто ја преземаат меѓународните актери за спречување на вооружен судир. Потребата да се превенира конфликтот, продуцира четири тренда за поттикнување интерес за превентивна акција: ново,

¹⁴ Jentleson, W.B. (2000) Opportunities missed, Opportunities seized, pp.10,11

покооперативно меѓународно милје, сериозни искуства на меѓународна интервенција во напреднати конфликти, постоењето опасност од закани за меѓународната безбедност и растечките економски и политички ограничувања за владините политики за надворешните односи.¹⁵ Инаку, за да се преземе превентивна акција, клучно е почитувањето на некои општи принципи, како што се согласност од државата во прашање, непристрасност и немешање во внатрешни работи од меѓународните актери, да не се употребува сила, освен во самоодбрана, да постои поддршка од Советот за Безбедност на ОН и Генералниот секретар на ОН да ја преземе одговорноста за напредок на мисијата.

Главни меѓународни актери вклучени во решавање на конфликти се Организацијата на обединетите нации, ЕУ, ОБСЕ, НАТО, големите сили и регионалните меѓувладини организации, државите, истакнати поединци. ОН со мировни операции е вклучен во третина конфликтни ситуации во светот во последната деценија на минатиот век, што не е доволно за заштита на мирот и безбедноста.¹⁶ Панелот што го изготвил Брахими извештајот препорачува во иднина Наменските сили за мир и безбедност на ОН да работат на долгорочна превенција на конфликти, со адаптација на постојните алатки, што е заедничка проценка на државите и на UNDAF. На полето на краткорочната превенција на конфликти, Раководното одделение на Извршниот комитет за мир и безбедност (ECPS) во 1998 создава Меѓагенциска/меѓудепарتمانска рамка за координација, со учество на десет одделенија, фондови, програми и агенции.¹⁷

По ОН, еден од клучните актери за обезбедување на регионалната европска безбедност е ОБСЕ. Во Повелбата за европска безбедност на ОБСЕ од Истанбулскиот самит во ноември 1999 година, во делот за политичко-воената димензија на ОБСЕ се вели дека политичко-воените аспекти на безбедноста се витални за интересите за државите членки и го сочинуваат суштинскиот елемент на концептот за сестрана безбедност на ОБСЕ.

¹⁵ Lund, M. (1999) Preventing Violent Conflicts : pp.8

¹⁶ Генералниот секретар на ОН, Кофи Анан, Милениумски извештај (A/54/2000): „Секој чекор преземен за редуцирање на сиромаштијата и за постигнување на широко заснован економски раст е чекор кон превенција на конфликти“. Тоа е поширок концепт за структурна превенција од оној понуден во Агендата за мир, со кој се лоцираат корените-причини на внатрешниот конфликт, сиромаштијата е придружена од остри етнички и религиозни судири, непочитување на малцински права, владините институции не се инклузивни

¹⁷ Панелот потсетува на круцијалноста на препораките на Анан, на излагањето на Вториот отворен состанок за превенција на конфликти на Советот за безбедност во јули 2000 година, сите актери ангажирани во превенција на конфликтите и во развојот, ОН, Бретон-Вудс институции, влади и организации на граѓанското општество да се справуваат со предизвиците на поинтегриран начин и предлогот за почести мисии за наоѓање факти во области со тензии и обврската членките во согласност со членот 2(5) на Повелбата да ги поддржат активностите на ОН. Brahimi Report, A/55/305-C/2000/809, pp.5-6, 29-34 para.

Разоружување, контрола на вооружување и мерките за градење доверба и безбедност (CSBM's), се важни делови на напорите за зајакнување на безбедноста преку засилена стабилност, транспарентност и предвидливост на воен план. Виенскиот документ на ОБСЕ од 1999 година, со другите документи усвоени од Форумот за безбедносна соработка (ФСЦ) за политичко-воените аспекти на безбедноста, обезбедуваат вредни алатки за државите членки во градење заемна доверба и воена транспарентност. Најефектен придонес ОБСЕ дава во регионалната безбедност преку операции на теренот, пост-конфликтна рехабилитација, демократизација и човековите права и мониторинг на избори.¹⁸ За демократизација и мониторинг на човековите и малцинските права во државите, од 1997 годена е воведена институцијата Висок комесар за национални малцинства на ОБСЕ. Мандатот на Високиот комесар вклучува рано предупредување и рана акција, долгорочни перспективи и решенија, а дејствува врз основа на принципите за независност, непристрасност и доверливост. Комесарот за сите преземени активности и за препораките до набљудуваните држави го известува Постојаниот совет и државите членки.¹⁹

Не помала е значајноста и активниот пристап на НАТО Алијансата за зачувување на безбедноста, преку дијалог и соработка со партнери и други меѓувладини организации, е поврзан со заложбата за ефективни одбранбени капацитети и изградба на нужна база за надминување на кризи и превенција на конфликти. Безбедносната политика на НАТО е базирана на три меѓусебно зајакнати елементи: дијалог, соработка и одржување на колективна одбранбена готовност. Воената димензија на НАТО е есенцијален фактор за исполнување на целите.²⁰ Зајакнувањето на европскиот идентитет во областа на безбедноста и одбраната е интегрален дел од адаптацијата на политичките и воени структури на НАТО и е важен елемент од развој на ЕУ и ЗЕУ.²¹ Овие два

¹⁸ Charter for European Security, OSCE, pp.6, 10, para. 28, 46

¹⁹ www.osce.org/hchr

²⁰ NATO Handbook, 63 pp.

²¹ Меѓу фундаменталните задачи во Стратегискиот концепт на Алијансата, усвоен на состанокот на шефовите на држави и влади на Северноатлантскиот совет во Вашингтон на 23/24.04.1999 година, е и кризниот менаџмент. НАТО треба да е секогаш подготвен, да одлучува врз основа случај-по-случај и со консензус, во согласност со членот 7 од Вашингтонскиот договор, да учествува и придонесе за ефективна превенција на конфликти, преку активен придонес во кризен менаџмент, вклучувајќи операции за справување со кризи. Во пристапот за безбедност за 21 век се разработува заложба за превенција на конфликти и кризен менаџмент. Во поглед на политиката за чување на мирот, превенирање на војни и зајакнување на безбедноста и стабилноста, за да превенира конфликт или, доколку кризата ескалира, во соработка со други организации НАТО членките се обврзани дека ќе придонесат за управување со кризи. Политичката основа на улогата на НАТО во поранешна Југославија се утврди на Министерската сесија на Северноатлантскиот совет во Осло, јуни 1992 година.

процеса се развиваат врз основа на договорите на ЕУ од Мастрихт и од Амстердам, на соодветни декларации од ЗЕУ и одлуки на Алијансата од самитите во Лондон (1990), Брисел (1994) и Мадрид (1997). На Самитот во Мадрид се дефинираа услови за НАТО поддршка на операции под водство на ЗЕУ.²² Консултацијата меѓу НАТО членките има важна улога при менаџирањето на кризи, што доаѓа до израз за време на тензии и кризни ситуации. Во такви услови брзо донесување на одлуки со консензус за мерките на политички и воено поле и цивилни вонредни ситуации зависи од итни и постојани консултации.²³

Сеопфатен пристап на Европската унија

Потребата од инвестирање во капацитетите за превенција за конфликти на ЕУ се зголеми по настаните од 11 септември 2001 година. Борбата против меѓународниот тероризам е поткрепена со политики за лоцирање на корени-причини за радикално однесување. Насилството во светот, на Балканот, на Блискиот Исток или во Африка продолжува, а ЕУ ги има сите средства и политички и финансиски да игра важна улога во превенцијата на конфликти. Иницијативата и одговорноста е од актерите од засегнатите држави. Коминикето на Европската Комисија за превенција на конфликти содржи препораки за специфични акции и преглед на главни инструменти. Воспоставени се четири главни цели: системска и координирана употреба на инструментите на ЕУ за откривање на корените-причини за конфликт, поефикасни акции преку следење на специфични причини на конфликт (т.н. крос-цутинг цели: трговија со дроги и луѓе, илегална трговија со дијаманти и лесно оружје и борба за скудните водни ресурси). Трета цел е подобрување на капацитетот за реагирање, а четврта унапредување на меѓународна соработка со ОН, Г 8, ОБСЕ и други регионални организации.

За раното предупредување, во согласност со Програмата за превенција на насилни конфликти на Унијата, ЕК соработува со Генералниот секретар, кој е и Висок претставник за надворешна и безбедносна политика на ЕУ, во подготовка на прашања за потенцијални конфликти од Советот на министри за општи прашања и за надворешни односи. Комисијата има подготвено и Листа за проверка на корените-причини за конфликти: легитимност на држава,

²² Договорена е консултација за информации за координација на операции поддржани од НАТО, развој на воено планирање и вежби за мисии на ЗЕУ

²³ Основни форуми на НАТО за интензивни консултации се Северноатлански совет и Комитетот за планирање на одбраната, поддржани од Групата за координација на политиката, Политичкиот комитет, Воениот комитет и Високиот комитет за планирање вонредни цивилни операции. Средствата, и комуникациските, ги обезбедува Центарот за ситуации кој работи 24 часа. (NATO Handbook, pp. 137)

владеење на право, почитување на основните човекови права, цивилно општество и медиуми, односи меѓу заедниците и механизми за решавање на спорови, економски менаџмент, социјални и регионални нееднаквости и геополитичка ситуација²⁴, што е еквивалент на проценка на ризик.

ЕУ Програмата за превенција на насилни конфликти е донесена од Претседателството на Европскиот совет во Гетеборг во јуни 2001 година. Низ оваа Програма, Унијата ја подвлекува политичката заложба за превенција на конфликти, како една од главните цели на надворешната политика на ЕУ. Преку неа се придонесува и во промовирање на култура на превенција. Комисијата изразува дека ЕУ воспоставува јасни политички приоритети за превентивни акции, го унапредува раното предупредување, акции и политичка кохеренција, ги зајакнува инструментите за долго и краткорочна превенција и гради ефективни партнерства за превенција. Инструменти за структурна долгорочна превенција се соработка за развој, трговија, контрола на вооружување, човекови права и политики за заштита на човековата околина и политички дијалог. ЕУ има широк спектар од дипломатски и хуманитарни инструменти за директна краткорочна превенција. Структурите и капацитетите за цивилен и воен кризен менаџмент, развиени во рамки на ЕБОП, ги зајакнуваат капацитетите на ЕУ за превенирање конфликти. Инструментите се користат за лоцирање на корените-причини на конфликт: сиромаштија, недостиг од добро управување, човекови права и борба за скудните ресурси.²⁵ Државите развиваат национални акциони планови за зголемување на капацитети за превенција.²⁶

На 26 февруари 2001 година Советот на министри усвојува Регулација за механизам за брза реакција на цивилните кризи на Комисијата. Механизмот е дизајниран да го јакне цивилниот капацитет за брза и ефективна интервенција во кризни ситуации во трети земји, а ќе обезбеди флексибилност и мобилност на инструментите за брзо распоредување по потреба. ЕУ развива посуптилен пристап за решавање на конфликти. На Самитот во Лекен на Европскиот совет во декември 2001 година е одлучено да се развијат цивилни аспекти на кризен менаџмент во четири приоритетни области, дефинирани во Феира: полиција, владеење на право, цивилна администрација и цивилна заштита.²⁷ Козингентниот период овозможува развој на голем број цивилни инструменти во одговорност на ЕК. Групата мерки е дел од Европската безбедносна и

²⁵ Одговорост за имплементирање е на ЕУ и на членките, имплементација и препораките за развој на Претседателство, а препораките од коминиката се надлежност на ЕК

²⁶ Goteberg European Council Presidency Conclusions, Annex 3, June, 2001

²⁷ Државите за полициските сили до 2003 година да обезбедат 5000 офицери за меѓународни мисии, оспособени да се разместат 1000 за помалку од 30 дена

одбранбена политика (ESDP).²⁸ Во режимот за меѓународно градење на мирот најефективна алатка за превенција на конфликти на ЕУ е вклучувањето на трети земји, кои за идно членство треба да исполнат критериуми. Стратегиски приод за превенција на конфликти во југоисточна Европа Унијата презеде од 1999 година со основање на Пактот за стабилност на ЈИЕ, преку кој на државите им се нуди перспектива за идно членство низ преговори за ССА. Во спектарот методи се преговорите, медијациите, концилијациите, арбитражата, правните одлуки и истражувања, да се има пристап до регионални агенции, договори и други мировни средства пред избивањето на вооружен конфликт.²⁹ Постконфликтната превенција не може да смета на учество на голем број локални актери. Издвојувањето и препознавање на перспективни локални-државни актери за превенција е круцијално прашање и за пред и за постконфликтна превенција. Нивото на мобилизација и кредибилитетот на превентивните актери се базира на претходни превентивни ненасилни акции и се формира база на сеопфатен приод за превентивна акција.³⁰

Превентивната дипломатија на ОБСЕ во Естонија и во Македонија

Случаите на Естонија и Македонија, со ОБСЕ како клучен актер во превентивната дипломатија, со мисии со речиси идентично времетраење, ќе се компарираат според специфичните состојби и елементите на мисиите.³¹ Постојат неколку истражувања во коишто се споредуваат мисии на превентивна дипломатија во државите од поранешниот Источен блок. Компаративна рамка за анализа на случај на Џентелсон содржи општ вовед со анатомија на конфликтот, кои клучни актери се вклучени и поширок геополитички контекст, како втор дел се претставени раното предупредување, процената на ризикот и лекциите што може да се научат од конфликтите што се проучувани. Во третиот дел се разработуваат клучните одлуки за рана акција и политичката волја, во четвртиот стратегиите за акција и клучните стратегии за превентивна дипломатија, а во заклучокот се опфатени импликациите за теоријата и политички лекции што може да се научат.³² Поради обемноста и

²⁸ The common foreign and security policy, European Communities, 2002, pp.7

²⁹ EU Crisis Response Capability, 26 June 2001, ICG Report No 2, Brussels, pp.36, 39

³⁰ Georgieva, Regional stability through Conflict prevention and Peacebuilding, pp. 293-315

³¹ Георгиева Л., Творење на мирот, стр.194: иницијатива, согласност, функција, мандат, структура

³² Jentelson, B., Opportunities missed, Opportunities seized: pp.15, 19: Пет критериуми се: специфичностите, политиките, актите и одлуките важни за драстичното скршнување на патеката на конфликтот, минимум историски навраќања за екс клучни актери, сознајност и достапност на сознанијата од клучни креатори на политики, грешки во оценките, можноста да се дејствува, извршност на политика и акција на време

интегрираниот пристап на Џентелсон за компаративна анализа на случаи ќе се задржиме на елементите за компарација на Георгиева меѓу ОБСЕ мисиите во двете држави. Тие се меѓусебно споредливи и покрај тоа што во Естонија постоеше само Мисијата на ОБСЕ. Во Македонија активностите на ОБСЕ за превенирање на конфликтот до 28 февруари 1999 година беа поткрепени со мировници на УНПРОФОР/ УНПРЕДЕП, но набрзо по завршување на нивниот мандат избувна вооружениот конфликт на Косово, а од 16/24 февруари 2001 година и во Македонија. Случаите на превентивна дипломатија во Естонија и Македонија се податливи за компарирање и поради сличниот сооднос меѓу мнозинската и малцинската етничка заедница или конститутивниот народ и националните/јазички малцинства што живеат во нив. Во Естонија денес живеат 65,3 % Естонци, 28,1 % Руси, 2,5 % Украинци и 1,5 % Белоруси, додека во Република Македонија живеат 64,18 % Македонци и 25,17 % етнички Албанци, но и Турци, Роми, Власи, Срби и други малцинства.

Демографското движење на естонското население покажува постојан пад на Естонците. Пописот од 1934 година покажува дека во државата има 88,2 % Естонци, а во 1989 година 61,5 %.³³ Според податоците од пописот од 1959 година Естонци имало 75 %, во 1979 година нивниот процент е намален на 65 %, а во 1989 година на 61,5 %. Намалувањето е резултат на депортација на многу Естонци во Сибир.³⁴ Причини за незадоволство на руско-говорното малцинство е Законот за јазикот во 1989 година, Законот за етнички права во 1989 година, а најмногу Законот за државјанство во февруари 1992 година, со кој што како повторно да е вратен во сила ригорозниот Закон од 1938 година. На 10 февруари 1993 година е донесен и Закон за јазикот, со кој што се наложува сите жители солидно да го владеат естонскиот јазик.³⁵ Во 1997 година околу 35% се од руско-говорното малцинство, со половина од жителите на Талин. Од 1989 до 1997 година околу 5% жители од различно етничко потекло поради тешки услови да стекнат естонско државјанство ја напуштаат Естонија.³⁶

³³ Ортаковски, В., Меѓународната положба на малцинствата, стр. 383

³⁴ Pettai, V. (1999) Developing Preventive Diplomacy and Ethnic Conflict Resolution: The OSCE Mission to Estonia, pp.2: Во 1991 година, по независноста во август 1991 година, Естонија е мултиетничка држава со 62 % Естонци и 29 % Руси

³⁵ Ортаковски, В., Меѓународната положба на малцинствата, стр. 387

³⁶ Во Естонија ОБСЕ воспоставува и Канцеларија на Претставник во владината Комисија за воени пензионери. Претставникот учествувал во работата на Комисијата врз основа на Договор за социјалните гаранции за воени пензионери на Руската федерација на територијата на Република Естонија од јуни 1994 година, со задача да дава препораки за дозволи за престој. Мисијата во Естонија формално е затворена на 31 декември 2001 година. Види и кај Иванов, С. за тоа дека за време на СССР има два официјални јазици, естонскиот и рускиот

Конфликтот во Естонија избива во мај 1990 година, со насилните протести, а тензиите се зголемуваат по каменување на зградата на Парламентот. Меѓународната заедница е загрижена поради ескалација на тензиите.³⁷ Затоа, Комитетот на високи претставници на 13 декември 1992 година одлучува да се воспостави ОБСЕ мисија во Естонија, која почнува на 15 февруари 1993 година, со седиште во Талин и канцеларии во Јахви и во Нарва. Се набљудува и Силамае, всушност градовите населени со руско говорно малцинство (Руси, Украинци, Белоруси) на североисточниот дел на државата што граничи со Руската федерација. Нејзина главна цел е унапредување на интеграцијата и подобро разбирање меѓу заедниците во Естонија.³⁸ За смирување на тензиите особено значење Високиот комесар за национални малцинства Макс Ван дер Штул, кој редовно ја посетува земјата и комуницира со власта, дава сугестии и препораки за потребните промени. На 2 јануари 1997 година, меѓу другото, препорачува поактивно дејствување на Претседателска тркалезна маса за меѓуетнички односи.³⁹ На 21 мај 1997 година Штул потсетува на препораката за Канцеларија Омбудсманот да биде на располагање на сите жители. Укажува на строгите критериуми за давање на државјанства со новиот закон, за разлика од порано кога добиле 35 041, од 1995 година само 6 225 жители, а дури над 14 % од 335 000 не-Естонци што живеат во државата немаат државјанство.⁴⁰ Во 1998 година Собранието (Ригикогу) донесува Закон за државјанство за деца чии родители се апатриди.⁴¹

Компромисите за измени на легислативата се направени под притисок на меѓународните актери врз двете страни, по што Руската федерација во 1994 година ги повлече армиските сили стационирани во Естонија. Русија сеуште не го потпишува договорот за разграничување со Естонија. Сепак, во 1997 година ЕК дава мислење дека Естонија ги исполнила политичките критериуми за членство во ЕУ. До крајот на минатата година државата направила значаен прогрес во консолидација и продлабочување на стабилноста на институциите што гарантираат демократија, владеење на правото, човекови права и почитување и заштита на малцинствата.⁴² Естонија во мај 2003 склучи Договор за придружување на ЕУ, а во мај годинава стана членка на Унијата.

³⁷ Pettai, V., The OSCE Mission to Estonia, pp.3

³⁸ OSCE Handbook, pp.74, 75: Цели на Стратегијата: промена на ставови за не-Естонците, намалување на лицата со неопределено државјанство, развој на естонски образовен систем во фактор за интеграција, учење на естонски јазик

³⁹ 41HC1_7 REF.HC/1/97, available at: www.osce.org

⁴⁰ Ref.No.359/97/L, www.osce.org

⁴¹ Statement on Estonia by OSCE High Commissioner on National Minorities, www.osce.org

⁴² Anex 1: Conclusions of the Regular reports, 2002, EC/ www.europa.eu.int

Индикаторите од МАР за 2000 година покажуваат смирена, статус кво состојба, без судири со естонските Руси.⁴³ Во МАР базата на податоци за Русите во Естонија, чиј број во 1998 изнесувал 408 000, се констатира дека потенцијал за немири има, иако ризикот сеуште не е изострен.⁴⁴

Пописот од октомври 2002 година покажа дека во Македонија живеат 64,18 % Македонци и 25,17 % етнички Албанци, што е поголем процент за разлика од 1994 година кога се евидентирани 22,7% етнички Албанци. Во септември 1991 година, кога Македонија ја прогласи независноста, постојат закани од нерешени прашања, за македонско-југословенски односи, грчко-македонски и на српско-албански на Косово.⁴⁵ Македонските власти се обратија за помош до меѓународната заедница и со превентивно-дипломатски мисии од 1992 како интервентори се вклучени меѓународни актери. Воспоставени се мисии на ОБСЕ, УНПРЕДЕП, безбедноста ја обезбедуваа НАТО и КФОР, СБИ, Килибарната лисица, Конкордија, а од 15 декември 2003 и ЕУ полициска мисија Проксима. Тензиите меѓу мнозинскиот народ и малцинството етнички Албанци што постојат од независноста на државата кулминираа во 2001 година со вооружен конфликт на државните безбедносни сили со милитантни групи Албанци.

Поради потребите на компаративната анализа ќе се задржиме на Набљудувачката мисија на ОБСЕ, со седиште во Скопје (OSCE Spillover Monitoring Mission). Воспоставена во септември 1992 година Мисијата обезбедува помош во изведувањето на пописот под надлежност на Советот на Европа во 1994 година. Во 1995 година со помош на Високиот комесар за национални малцинства, Макс Ван дер Штул, етничките тензии поврзани со основањето на приватен универзитет во Тетово се смирени. Мисијата е ангажирана во работата поврзана со економските димензии на ОБСЕ во обид да се унапреди економскиот раст како основа за општа стабилност и безбедност.⁴⁶ Првата посета Високиот комесар за национални малцинства ја реализира во 1994 година. На 16.11.1994 година во препораките до македонските власти укажува на две главни опасности што и се зајакнуваат на стабилноста на Македонија: можноста од уназадување на економската ситуација поради ембаргото од Грција и потенцијална опасност од влошување во етничките односи. Штул препорачува измени на Закон за избори со делумно воведување

⁴³ Gurr. T.R., Moore, H. W., Peace and conflict 2000

⁴⁴ Collaborative project: "Minorities at Risk" Data Base/The Russians of Estonia

⁴⁵ Lund, Preventive diplomacy for Macedonia: From Containment to Nation Building, pp.35

⁴⁶ OSCE Handbook, pp.55: Во времето кога мисијата е воспоставена Македонија имала набљудувачки статус, а од октомври 1995 година е членка на ОБСЕ

на систем на пропорционално претставување, ревидирање на границите на изборните единици, измена на Закон за државјанство, на условот за континуиран престој од 15 да се скрати на пет години. Советот за меѓуетнички односи да има активна улога, а главна препорака е да се постигне меѓуетничка хармонија.⁴⁷

Споредба на двете мисии на ОБСЕ

Компаративната анализа на елементите ја покажува блискоста на мандатите, функциите и структурата на двете мисии. И покрај тоа мисиите постигнуваат различен успех во двете држави. Според моделот за компарирање, се расчленуваат и споредуваат елементите на мисиите на превентивна дипломатија: кој ја дава идејата за преземање превентивна акција и за воспоставување мисија, дали постои согласност од државите во прашање, каква функција има, кои се нејзиниот политички мандат и целите, и каква е структурата на мисијата. Или накучо, пет елементи: иницијатива, согласност, функција, мандат, структура.⁴⁸

Естонија:

1. Идејата за мисија ја развива прво ОБСЕ на Самитот во Хелсинки, јули 1992 година. Идејата за долгорочни мисии во потенцијално кризните региони се развива одвоено и есента 1992 е одлучено да се воспостави мисија за Естонија. По формалната одлука од декември 1992, нацртот со условите е прифатен во февруари 1993 година;

2. Согласност постои, упатена е покана од естонската Влада;

3. Функцијата на Мисијата е собирање на информации за политичкиот развој и малцинската политика на Естонија, директна медијација на конфликтот, развој на регионална соработка, граѓанско општество и решение за државјанствата. ОБСЕ во 2001 година ја завршува мисијата;

4. Политичкиот мандат на Мисијата е со пет главни цели: воспоставување контакти со властите на државно и локално ниво, особено со одговорните за државјанства, миграции, јазично прашање, социјални услуги и вработување, да се возобнови граѓанското општество, да ги унапредуваат локалните механизми за фацилитација на дијалог и разбирање;⁴⁹

5. Тоа е Мисија за превентивна дипломатија, со шестчлен персонал, меѓународни дипломати, а шефот на Мисијата е на ранг на амбасадор. Во

⁴⁷Но 3016/94/II: За образовните можности на албански јазик, обука на наставници по албански за средни училишта, зголемен број Албанците во вооружените сили, полиција и јавна администрација, ТВ програма на албански јазик

⁴⁸ Георгиева Л., Творење на мирот, стр.194: иницијатива, согласност, функција, мандат, структура

⁴⁹ Pettai, V., The OSCE Mission to Estonia, pp.4

канцелариите во Јохви и Нарва има по двајца дипломати.

Македонија:

1. Иницијативата е на македонскиот претседател Киро Глигоров. Одлуката е донесена за засилување на напорите на Европската Заедница за ширење на мониторинг мисијата во земјите што граничат со Србија и Црна Гора, да се избегне ширење на тензии на нивна територија;

2. Согласноста постои, барање од македонските власти од есента 1992;

3. Мисијата во Скопје има функција на превентивна дипломатија; под првичните одговорности за мониторинг има задачи да ја предупреди меѓународната заедница за надворешни закани на границите на Македонија и да го следи одблиску развојот на меѓуетничките односи; Мисијата постепено ги подигна приоритетите од првата на втората цел;

4. Мандатот е превентивен, со мониторинг и известување како рано предупредување;

5. Со седиште во Скопје и нов мандат за постконфликтно чување на мирот, од 1992 до 1996 година, мисијата е водена од тројца американски дипломати.

Конфликтот ескалира во вооружен судир по неуспехот да се превенира хоризонталната димензија, територијално ширење на косовскиот конфликт од 1999 година. Во 1999 година, на 54 сесија на Генералното собрание, Гали во извештајот за работата на ООН наведува дека задачата на Косово за ОН е особено тежок предизвик за справување во комплицираната и избувлива политичка структура на Балканот. „Препознаваме реален потенцијал од натамошни незадоволства во чувствителниот етнички еквилибриум во некои од околните држави.“⁵⁰ И покрај свеста за потенцијалната опасност и напорите на меѓународните интервентори, не беше превенирано избувнувањето на вооружен конфликт во Македонија. За поширокиот безбедносен контекст за конфликтот битно е дека од почетокот на конфликтот за мониторинг на граници, за спречување на движење на припадници на ОВК и шверц на оружје, меѓународната заедница го задолжи КФОР.⁵¹

Заклучни согледувања

Новите извори на загрозување на мирот и на безбедноста, особено во Европа, однесоа жртви и од недолжното цивилно население. Затоа е потребно сеопфатно истражување на стратегиите за превенирање на конфликти, механизми, алатки и

⁵¹ Hulburt, F.H., (2000) Preventive diplomacy: Success in the Baltics, pp.44

⁵⁰ Supplement No.1 (A/54/10)

⁵¹ Assembly of WEU: Мисијата заврши во мај/јуни 2001, нова 10 месечна Ревизорска мисија со 30 офицери, твининг принцип, партнер Шпанија; За спречување на трансфер на оружје од Албанија воспоставена е Мисија за полициска обука од Мултинационални советодавни полициски сили (МАПЕ).

вклучување на актери како трета страна, како интервентори за избегнување на вооружени конфликти. Да се утврдат и развијат по научен пат елементите на стратегиите за превенција на конфликтите, за да се добие предност научно изведените заклучоци да се имплементираат во акции на теренот, е од извонредна важност за зачувување на мирот и безбедноста.

Со проучување на двете ОБСЕ мисии на превентивна дипломатија, може да се заклучи дека конфликтот во Македонија делумно е резултат на недоволна кооперативност на политичките актери. Можеби затоа декада од почетокот на мисијата на ОБСЕ, препораките на Штул се вметнати во Рамковниот договор, потпишан на 13 август 2001 година во Охрид, како мировен договор меѓу претставниците на најбројните политички партии, застапени во Собранието. За разлика од случајот со Република Македонија, во Естонија дејствува само мисијата на ОБСЕ, а сепак ескалација на конфликтот е спречена. За естонскиот случај карактеристична е соработката на владините претставници со Високиот комесар за национални малцинства, а и со Советот на Европа. Таков е случајот со популарно нарекуваниот Закон за странци во 1995 година, кога по ветото на претседателот Ленарт Мери Собранието, се носи со бараните и усвоени интервенции. Сериозниот однос кон забелешките и почитувањето на Штуловите препораки во Република Естонија позитивно влијае врз меѓуетничките односи, особено врз интегративниот пристап кон руско-говорното малцинство. Мисијата на ОБСЕ во Естонија завршува во 2001 година, по што државата е поканета за членство во НАТО и во ЕУ во 2002 година, чија членка веќе е. Иако, за позитивниот развој за Естонија битно влијае привилегираниот статус што Балтичките републики го уживале кај Западот, додека беа дел од Советскиот сојуз од 1940 до 1991 година.

Превенцијата значи да се отстранат длабоките корени на конфликтот, за што сеопфатната превентивна стратегија мора да се фокусира на политичките, општествени и економски причини на конфликтот и од опкружувањето. Таква структурна превенција, со задржување на корените-причини на вооружениот и смртоносен конфликт, се преземаат кога се заканува насилство, а преземени се и во Естонија и во Македонија. Како меѓународна стратегија за сузбивање на потенцијалните етнонационалистичко-политички конфликти од регионалните, европски актери, широко е прифатена меѓународната доктрина од Агендата за мир, којашто се задржува на заканите за меѓународната безбедност што произлегуваат од етничките, религиозните, социјалните, културни или јазички барања. Четирите видови одговор, превентивната дипломатија, творење на мирот, чување на мирот и пост-конфликтно градење на мирот се одговорот за сите видови конфликти. Предложените одговори се насочени кон елиминирање на најдлабоките причини за конфликт, а тоа се економскиот очај, социјалната неправда и политичката тиранија, што треба да се вградат во основата на превенцијата на конфликтите. Или, како што препорачува Тед Гур, дел од глобалната стратегија за модерирање етнополитички конфликти се треба да станат и меѓународното право и политиката за правата на општествените групи за автономија и за заштита на правата на овие групи, коишто би се применувале конзистентно, да се воспостави систем за собирање информации за рано предупредување за конфликти и хуманитарни кризи што се закануваат, да се изготвят упатства и инструментариум за превентивна дипломатија за случаите на потенцијални

етнополитички конфликти, коишто треба да се востановат и широко да се употребуваат од ОН, регионалните организации, САД и другите сили, а народите и владите активно да се вклучат во идентификувањето и одговорите на потенцијални етнополитички конфликти. Меѓународната доктрина, раното предупредување и практикувањето на превентивната дипломатија треба да се поддржат со доктрините за хуманитарна интервенција. Само така, со широка превентивна акција, преку мисиите за превентивна дипломатија на ОБСЕ, поддржани од Советот на Европа и на Европската Унија е стекнат денешниот мир на европскиот континент. Концептот на сеопфатна безбедност на ОБСЕ треба да се преточи во филозофија на живеење.

ЛИТЕРАТУРА:

1. SIPRI Yearbook 2001/ www.sipri.se
2. SIPRI Yearbook 2000/ www.sipri.se
3. Gurr. T.R., Marshall, G.M., Peace and conflict 2003, A Global Survey of Armed Conflicts, Self-determination Movements, and Democracy
4. Dick, C. J., The Future of Conflict: Looking out to 2020, April 2003, Defence Academy of the United Kingdom/ www.csrc.ac.uk
5. An Agenda for Peace A/47/277-S/24111/www.un.org
6. Lund, M. (1999) Preventing Violent Conflicts, third printing, USIP, Washington
7. Jentleson, W.B. (2000) Opportunities missed, Opportunities seized-Preventing Diplomacy in The Post-Cold War World
8. Георгиева, Л (1999) Творење на мирот, Студио АДА, Скопје
9. Ташева, М. (1998) Етничките предрасуди и дискриминација, Филозофски факултет-Скопје, Скопје
10. Гоцевски, Т., Ортаковски, В., Георгиева, Л.(1999) Разрешување и трансформација на конфликтите, Македонска ризница, Куманово
11. Lund, M. (1999) third printing, Preventing violent conflicts, USIP, Washington
12. Collaborative project: "Minorities at Risk" Data Base & Explaining Ethnic Violence
13. A/55/305-S/2000/809 Brahimi Report, 21.8.2000/ www.un.org
14. SUM.DOC/1/99, Charter for European security, Istanbul, 11.99/www.osce.org
15. OSCE Handbook/www.osce.org
16. NATO Handbook/www.nato.org
17. NATO Press Release NAC-S(99)65-24 April 1999 www.nato.org
18. www.europa.eu.int/comm/external_relations/cpcm
19. EU Programme for the Prevention of Violent Conflicts/ Goteberg European Council Presidency Conclusions, Annex 3, June, 2001/www.europa.eu.int
20. The common foreign and security policy, European Communities, 2002
21. EU Crisis Response Capability, 26 June 2001, ICG Report No 2, Brussels
22. Georgieva, L., Southeastern Europe: Regional stability through Conflict prevention and Peacebuilding, Annual book, 55 Volume, 2002
23. Pettai, V.(1999) Developing Preventive Diplomacy and Ethnic Conflict Resolution: The OSCE Mission to Estonia
24. Ortakovski, V.(1996) Меѓународна положба на малцинствата, Мисла, Скопје
25. Ivanov, S. (1997) National minorities and new challenges of the Estonian society

26. 41HC1_7 REF.HC/1/97, www.osce.org/ Ref.No.359/97/L, www.osce.org
27. Anex 1: Conclusions of the Regular reports, 2002, EC/ www.europa.eu.int
28. Gurr. T.R., Moore, H. W., Peace and conflict 2000, Assessing Risks of Ethnorebellion in the Year 2000: Three Empirical Approaches
29. Collaborative project: "Minorities at Risk" Data Base/The Russians of Estonia
30. Lund, M.(2000) Preventive diplomacy for Macedonia, 1992-1999: From Containment to Nation Building
31. CSCE High Commissioner, No.3016/94/L & REF.HC/9/97
32. Supplement No.1 (A/54/10)
33. Assembly of WEU The Interim European Security and Defence Assembly, DOC A/1753, The situation in the FYROM
34. UN Preventive Deployment Force, www.un.org/depts/dpko/missions/unpredep
35. Hulburt, F.H. (2000) Preventive diplomacy: Success in the Baltics

ОБЛАСТИ НА ПРИМЕНА НА ТЕХНОЛОГИИТЕ ЗА МОДЕЛИРАЊЕ И СИМУЛАЦИИ ВО ПОЛЕТО НА ОДБРАНАТА

Славко АНГЕЛЕВСКИ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје

Апстракт: Во илудото се презентирани можностите за примена на технологиите за моделирање и симулации во полето на одбраната. Најнапред, согледаана е употребата за примена на овие технологии во рамките на современата војна. Потоа, сеопфатно се анализираат можностите за примената на моделирањето и симулациите во военото образование и обука, во планирањето на одбраната, при набавката и воведување во оперативна употреба на воена опрема и системи на вооружување и во поддршката при планирањето воени операции.

Клучни зборови: моделирање и симулации, образование, обука, компјутерски поддржувани вежби, симулациски засновано планирање

AREAS FOR IMPLEMENTATION OF MODELING AND SIMULATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF DEFENSE

Abstract: In this paper possibilities for implementation of modeling and simulation technologies in the field of defense are presented. At the beginning, the need for use of those technologies in the modern warfare is considered. After that, possibilities for implementation of modeling and simulation in military education and training, defense planning, simulation-based acquisition and planning of the military operations are analyzed.

Key words: Modeling and Simulations, Education, Training, Computer Aided Exercises (CAX), Simulation Based Planning

Современата војна и потребата од примена на моделирањето и симулациите

Моделирањето и симулациите во војската не се никаква новина или феномен што е исклучиво резултат на развојот и примената на новите софистицирани технологии. Во војската отсекогаш се применувани одредени облици за симулирање на реалноста на бојното поле, од едноставна причина што борбените дејства се премногу скапа и сложена појава за да може со нив

да се експериментира во реални услови (не може да се предизвика војна со цел да се проверат новите борбени системи и да се обучат командите и единиците за дејство во реални борбени услови). Зависно од технолошкото ниво на кое се вршени симулациите, применувани се помалку или повеќе софистицирани модели и технички помагала. Сепак, можностите за примена и значењето на моделирањето и симулациите во воени цели станува актуелна и добива на значење со развојот на современите информатички и компјутерски технологии.

За прецизно одредување на идните барањата поврзани со изведување воени мисии мора да се извршат согледувања во контекст на предвидување на безбедносните предизвици што ќе се појавуваат во иднина. И покрај подобрувањето на безбедносните услови во светски рамки со завршувањето на „Студената војна“, сè уште постојат бројни предизвици на безбедносен план кои се поврзани со зачувувањето на националната безбедност, учество во операции за поддршка на мирот и вклучување во борбата против меѓународниот тероризам. Некои од карактеристиките и барањата за изведување на идните борбени дејства можат да се согледаат преку следното (7):

- мора да се измени начинот за донесување одлуки за ангажирање на силите со цел да се овозможи презмање акција и изведување операции пред противничката страна да биде во можност соодветно да реагира;

- потребата за информации и нивното добивање во реално време ќе се зголеми драматично;

- големината на командите и штабовите, како и големината на вооружените сили, ќе се намали во корист на употребата на современи технички средства и системи на вооружување;

- информатичката поддршка во процесот на донесување одлуки ќе биде неопходна од највисоките командни нивоа до ниво на вод;

- ќе се зголеми потребата за брзо анализирање на ситуацијата и согледување на состојбата на силите со цел да се поддржи процесот за селекција на начините за превземање борбени акции;

- обезбедување интероперативност помеѓу националните системи за раководење и команднување заради изведување мултинационални операции;

- меѓусебно разбирање на процесот на планирање операции, доктрините и оперативните процедури, заедно со способноста за брза обука за нивна имплементација.

Денешниот брз чекор на технолошките промени го намалува расположивото време за проценка на влијанието на новите системи на вооружување пред нивното воведување во оперативна употреба. Ова води кон силен притисок врз промена на традиционалната штабна работа во процесот на раководење и коадување со вооружените сили. Технологијата воведува нови концепти кои мора да се испитаат и да се изврши нивна валидација преку

системски пристап и користење на моделирањето и симулациите пред тие да станат доктрина.

Дилемата со која секогаш се соочуваат командантите на борбените единица е како да се постигне повисока борбена готовност на единицата и како да се одржи на потребното ниво веќе постигнатата. Ова е особено предизвик во услови кога со опремувањето на единиците со современи и скапи борбени системи на вооружување, а притоа постои тенденција за ограничување на воените буџети, односно финансиските средства предвидени за обука секогаш се мали во споредба со оние кои би овозможиле постигнување на висока обученост и извежбаност. Исто така, скапите современите системи на вооружување можат да се набават само во ограничени количини, а и тие што се набавени треба секогаш да се чуваат во исправна состојба и подготвени да бидат употребени во вистинска ситуација за изведување на борбени дејства. Секојдневната, или честа, употреба на овие средства за обука и тренинг влијае врз нивната брза амортизација и зголемување на трошоците за одржување.

Друг проблем кој се јавува, а за кој во денешно време треба се повеќе да се води сметка, е екологијата. Употребата на борбените средства, боевата и маневарската муниција, придонесува за зголемено загадување на животната средина, односно воздухот, почвата и водата (издувни гасови од моторите, истекување на масла и други течности, продукти од согорување на барутот и продукти од експлозиите).

Претходно наведеното, наведува на потребата за барање на алтернативни начини со кои ќе се зголеми борбената готовност на единиците со подобрување на нивната обученост и извежбаност, а притоа да не е потребно драстично зголемување на финансиските средства за таа намена. Таква алтернатива се нуди со употреба на методите и технологиите за моделирање и симулации.

Со примена на моделирањето и симулациите можат да се покријат најразлични области од доменот на подготовките за изведување современи борбени дејства. Најзначајна е примената на моделирањето и симулациите во областите на: (1) военото образование, обуката и извежбувањето; (2) планирањето на одбраната; (3) развојот и воведувањето во оперативна употреба на нови борбени средства и системи на вооружување; и (4) поддршката во планирањето воени операции (6, 7).

Примена на моделирањето и симулациите во областа на военото образование, обуката и извежбувањето

Кога се зборува за примената на технологиите за моделирање и симулации во полето на одбраната секогаш треба да се има предвид дека нивната имплементација е најзначајна и во денешно време најчесто користена

за подобрувањето на квалитетот на военото образование, обуката и извежбувањето на командите, единиците, послугите и поединците за извршување на нивните борбени должности.

Современата воена доктрина ја нагласува потребата за обука во услови што се што е можно поблиски до реалните, односно се заговара идејата современиот воин да се обучува онака како што ќе ги изведува борбените дејствија („*train as you would fight*“). Улогата на обуката се согледува како клучна компонента во рамките на подготовките за изведување борбени дејства и справување со кризни ситуации, меѓутоа секогаш треба да се има во предвид дека трошоците за имплементација на ваквите програми за обука е многу висока. Примената на симулациите во военото образование и обука гледано и од историска гледна точка, а не само како продукт на имплементациите на современите информатички технологии, нудат можност за надминување на ваквиот недостаток (12).

За да биде современиот воин оспособен да се справи со сите предизвици на модерниот начин на војување и да биде подготвен да реагира на различни кризни ситуации треба да развие вештини и експертски знаења од различни области. Со цел да се развијат ваквите вештини развиен е широк спектар програми за обука, вежби и експерименти. Вообичаено, за реализација на вежбовните активности потребно е трошење на значителни финансиски средства, а притоа трошоците за обуката се зголемуваат пропорционално со настојувањата добиените искуства преку обуката да бидат што е можно поблиски до реалните сценарија и ситуации карактеристични за современата војна. Ова е причината што се настојува да се изнајдат методи што ќе ги намалат трошоците за изведување на обуката, а притоа да не се намали нејзиниот квалитет. Примената на методите и технологиите за моделирање и симулации во рамките на борбената обука е најефикасниот метод со кој може да се оствари ваквата цел.

Примената на симулациите е значајна и при остварување на концептот со кој обуката и образованието на поединци и групи треба да биде овозможена во секое време и на секое место, по потреба и на барање (на пример: за време на транспорт или распоредување на единици, пред изведување на борбена мисија и во фазата на нејзина подготовка, во објектите каде се сместени единиците, за време на одмор и слично). Исто така, ваквите технологии овозможуваат постигнување подеднакви стандарди во обуката за многу пократко време, преку подобра евалуација и анализи на вежбовните активности (6).

Во зависност од техничките квалитети и потенцијалните можности на симулациските системи што се применуваат во полето на воената обука класифицирани се во три категории, односно три различни симулациски

методи: **живи симулации** (*live simulations*), **виртуелни симулации** (*virtual simulations*), и **конструктивни симулации** (*constructive simulations*). Ваквата поделба е усвоена и од страна на Бордот за одбранбени науки (*Defense Science Board*) и вообичаено се користи во литературата што го покрива подрачјето на воената примена на моделирањето и симулациите (1, 2, 3, 4, 5).

Живите симулации подразбираат вклучување во процесот на симулирање вистински луѓе и реални системи. Тука се подразбира обука и вежби со одредени единици на терен во услови блиски на реалните борбени услови, при што се користи нивната вистинска воена опрема и систем за симулација што подразбира користење на сензори, инструментација за следење и лоцирање, симулација на отворање оган од вооружувањето и ефектите од неговото дејство.

Како пример за живи симулации се различните теренски воени вежби и маневри, каде се користат различни ласерски базирани системи за симулирање на отворање оган, симулациски засновани пресметки за прецизноста на погодување на целта и симулација на ефектите од дејството на проектилот врз целта. За симулациите да бидат поефикасни постои компјутерски систем за следење на движењето и употребата на вооружувањето.

Виртуелните симулации подразбираат вклучување на вистински луѓе во симулиран систем. Во овој случај се работи за обука и извежбување во вештачки креирана средина, каде со помош на симулатор операторот или послугата извежбува одредени постапки и процедури, при што се презентира функционирањето на целиот систем. Виртуелните симулации го вклучуваат човекот во интеракција со виртуелно креиран систем за симулација (*human-in-the-loop*), при што човекот што се обучува ги извежбува моторно-контролните вештини. Примарна задача кај овој вид симулатори е креирање на што е можно поверна имитација на оригиналниот систем и неговото однесување.

Кога се во прашање виртуелните симулации можат да се разликуваат две основни нивоа на симулации:

– **Ниво I:** Тоа се таканаречените *симулатори за индивидуална обука*, каде што се опфатени симулатори – тренажери, што се употребуваат за стекнување и одржување на одредени навики и вештини на поединци. Тренажерите во основа се поврзани со употребата на одреден оружен систем или средство.

– **Ниво II:** Тоа се таканаречените *симулатори од висока класа* што се употребуваат за тактичка обука на посадите, командирите и штабовите. Овдека се работи за различни видови виртуелни симулатори на бојното поле, каде се генерира вештачки креирано борбено опкружување во кое се врши обука за изведување борбени постапки на групно и повисоко ниво.

Кај **конструктивните симулации** човекот може (но и не мора) да е во интеракција со моделот и сè е симулирано. Во суштина, се работи за симулации што вклучуваат симулирани луѓе што оперираат симулирани системи. Под овој вид на симулации се подразбира примена на симулациони модели со употреба на инструменти за анализа, што се способни за проценка и разрешување на последиците настанати при донесување на некоја одлука.

Конструктивните симулации на борбените дејствија вклучуваат воени игри (*њарџамес*) за обука, при што компјутерската програма (симулацијата) се користи за симулација за текот и резултатите на борбените дејства, а исто така се користат и како алат за планирање и анализа на операции, тактички борбени постапки и најразлични борбени ситуации. Конструктивните симулации можат да се користат како за обука на штабовите на здружени единици на оперативно ниво, така и за обука на ниво на оператор.

Кај конструктивните симулации, исто така, можат да се разликуваат два нивоа:

- **Ниво I:** *Вежби со помош на компјутер (Computer Asisted Exercises)* што се користат за обука на командите и штабовите и нивна цел е стекнување и одржување на одредени навики и процедури поврзани со раководењето со потчинетите единици и оптимизација на штабните процедури и функции.

- **Ниво II:** *Експертски системи (Expert Systems)* наменети пред сè за решавање на проблемите од доменот на одбранбеното планирање и стратешките анализи. Симулацискиот систем на ова ниво го поддржуваат процесот за донесување одлуки од областа на военото планирање, развој на воената доктрина и анализи на интероперативноста.

Примената на симулациските модели во воената обуката може да се разгледува на сите нивоа во рамките на кои таа се организира, почнувајќи од поединечно и колективно трупно ниво, па се до командно-штабно ниво на највисоките формациски состави. Обуката со примена на симулации на индивидуално ниво се изведува со примена на виртуелни симулации (обука на поединци со помош на различни видови симулатори-тренажери, како и различни форми на компјутерски поддржувано учење и обука, вклучувајќи го тука и напредното дистрибуирано учење во кое се вклучени одредени форми на симулација). На колективното ниво се користат живите симулации, додека на командно-штабно ниво се користат конструктивните симулации и обуката се изведува во форма на компјутерски поддржувани вежби. Ваквата организација на обуката со примена на различни видови симулациски системи може да се претстави во пирамидална форма како што е прикажано на Слика 1.

Слика 1 - Пирамида на воената обука со примена на симулации

Секогаш треба да се има предвид дека и покрај сите предности што ги нуди примената на технологиите за моделирање и симулации во рамките на воената обука и образование, сепак нетреба да се оди во друга крајност, односно потполно да се запостави практичната обука и извежбувањето на вистински средства и во реални услови (на вистински терен со користење на боева муниција). Постои потреба за постигнување одредена рамнотежа помеѓу обуката во реални услови и симулираните активности, односно обука со примена на симулатори на системите на вооружување што се спроведува при обуката на поединците и послугите и симулации на борбените дејства за обука на командите и штабовите.

Примена на моделирањето и симулациите во одбранбеното планирање

Одбранбеното планирање се состои во идентификување на идните потреби поврзани со очекуваната (предвидена) употреба на вооружените сили и изведување на можни воени мисии во период од пет до педесет години во иднина (6). Со одбранбеното планирање се одредуваат потребните одбранбени капацитети за разрешување на идните проблеми поврзани со одбраната. Притоа, одбранбеното планирање може да се споредува со оперативното планирање, чие поле на интерес е обезбедување на најдобра употреба на

расположивите вооружени сили и останати ресурси за разрешување на безбедносни проблеми што би се појавиле во блиска иднина.

Целта на одбранбеното планирање е да ги идентификува воените капацитети способни (адекватни) да одговорат на широкиот спектар безбедносни предизвици. Планирањето на одбраната може да биде поделено на следните дисциплини (7): (1) планирање сили; (2) планирање на вооружување; (3) планирање на мобилизациско засилување; (4) логистичко планирање; (5) планирање стокови резерви; (6) планирање на цивилната заштита; и (7) планирање на инфраструктурата.

Примената на моделирањето и симулациите за поддршка на одбранбеното планирање се состои во обезбедување специјализирани симулациски модели со кои може да се изведуваат конструктивни симулации. Ова подразбира постоење на симулациски системи со кои би се симулирало ангажирање на различни системи и средства на вооружување во различни просторни и временски услови, почнувајќи од индивидуални платформи (системи на вооружување), па се до согледување на последиците од воен судир на поширок земјиспен простор при изведување на борбени операции. Притоа, ваквите модели треба да обезбедат репрезентација и евалуирање на идни воени мисии, што би ги земале во предвид идните политичко-воени консталации.

Моделирањето и симулациите можат да се применуваат за анализа на алтернативни структури на вооружените сили, односно во процесот на нивно реструктурирање. Преку креирање и користење на синтетичко опкружување (виртуелно креирана средина во која се одвиваат процесите што се предмет на разгледување) може да се испитува ефективноста од примената на различни композиции на структурата на вооружените сили за широк спектар воени сценарија. Со примената на алатките за моделирање и симулација (различни симулациски системи што вклучуваат соодветен софтвер, хардвер, инфраструктура, обучен персонал и одредена методологија) може, на пример, да се поддржи донесувањето одлука за тоа колкав број на борбени единици и со каква опрема и вооружување се потребни за изведување на одредена операција, или да се овозможи согледување на одредени фундаментални прашања како што се: оптималната улога, мисија, големина и структурата на секој од родовите на вооружените сили. Притоа се подразбира дека логистичките модели треба да бидат интегрирани во рамките на борбените модели, што ќе овозможи анализа на сервисната борбена поддршка и обезбедување соодветни материјални резерви.

Примената на методите за моделирање и симулација може да се примени и во процесот на изградба и усовршување на системот за раководење и командување со вооружените сили. Ваквите симулации треба да го земат предвид протокот на информации, начинот на нивното користење и

информатичката поврзаност. На ваков начин, преку моделирање и симулација на актуелниот систем за раководење и командување, можат да се идентификуваат неговите предности и недостатоци, како и можните начини за подобрување на неговото функционирање.

Користењето на моделирањето и симулациите може значително да го намали времето потребно за одбранбено планирање и изградба на соодветна на структура на вооружените сили, што ќе може да одговори на идните одбранбени предизвици. Исто така, преку нивната примена се намалува и ризикот од погрешно согледување на можностите на одбранбените капацитети и обезбедување во оперативна употреба да се воведуваат соодветни средства на вооружување и воена опрема.

Примена на моделирањето и симулациите во развојот и воведување во оперативна употреба на нови борбени средства и системи на вооружување

При дизајнирањето, производството и воведувањето во оперативна употреба на нови борбени средства и системи на вооружување често е неизбежно соочувањето со задоволување на бројни барања, што често се противречни. Како резултат на настојувањето да се исполнат ваквите противречни барања се доаѓа до постигнување одредени компромиси, а нивното воспоставување го овозможува системскиот пристап и користењето на методите за моделирање и симулација. Целта е зголемување на квалитетот и намалување на времето, ресурсите, трошковите и ризиците при аквизиција на нови средства и системи на вооружување.

Симулациски заснованата набавка и воведување во оперативна употреба на нови средства (*Simulation Based Acquisition - СБА*) се дефинира како итеративен пристап кон интегриран производ заснован врз колаборативна употреба на методите за моделирање и симулација од страна на вооружените сили (како корисник) и индустријата (како обезбедувач на потребните средства) со цел да се обезбеди задоволување на потребите на корисникот. Ова подразбира примена на моделирање и симулации во текот на сите програмски и функционални фази, што вклучува: идентификување на потребните карактеристики; подготовка на барањата и евалуација на понудите; дизајнирање, развој или модификација на моделите или опремата; тестирање и евалуација на предложените решенија; обука на корисниците; и на крајот испорака на производот (7). Генералните цели на ваквиот пристап се: намалување на времето потребно за извршување на набавките, штедење на ресурсите и намалување на ризикот.

Новите системи на вооружување се воведуваат во оперативна употреба со цел да се дејствува (парира) на воочени можни нови закани во безбедносниот

сектор. Генерирањето на можни нови закани вообичаено се изведува преку серии аналитички студии со помош на кои се одредуваат и најдобрите начини за справување со ваквите закани. Моделирањето и симулациите се користат екстензивно за евалуација на воени мисии, за одредување на потребите ресурси за нивно изведување, за согледување на алтернативни пристапи за справување со закани и за евалуација на развојот на системи на вооружување со чија помош најдобро ќе се парира на можните нови закани (8).

Често, промените во доктрините, тактиките или оперативните концепти не се доволни за справување со можните закани. Одговорот се наоѓа во воведување во оперативна употреба во вооружените сили на нови системи и средства на вооружување. Во раната фаза на аквизиција на системите на вооружување се изведуваат симулациски засновани студии за одредување на најдобрите начини на кои може да се одговори на можните закани, односно одредување на сферата на нивната борбена употреба. Моделирањето и симулациите, исто така, се користат за евалуација на алтернативните пристапи и за алтернативен дизајн.

Примената на методите за моделирање и симулации треба да биде интегрирана во рамките на инженерскиот дизајнерски процес и треба да покрива широк спектар активности. Процесот на примена на моделирањето и симулациите во развојот на одредено средство или технички систем е познат под името симулациски развој на системи (*System Simulation Development - SSD*) (8). Во рамките на овај процес се воспоставува единствен дизајнерски и развоен пат за поддршка на интеграцијата на системот.

Примената на моделирањето и симулациите во раната фаза на дизајнерскиот циклус овозможува спречување на појавата на логички грешки и двосмислени барања пред тестирање на дизајнот или негова имплементација. Ова ги намалува трошоците за развој и овозможува примена на компјутерско моделирање на механичкиот дизајн и објектно моделирање за софтверскиот дизајн. Во текот на дизајнирањето, симулациите можат да се користат како средство за вршење избор помеѓу дизајнерските алтернативи, верификација на избраниот дизајнерски пристап, евалуација на надежноста и слично. Подоцна, симулациите можат да се користат за обука на операторите и лицата што ќе работат на одржување на системот. Секогаш треба да се има предвид дека отстранувањето на воочените недостатоци во текот на симулациите се далеку помалку критични и поскономични, отколку оние воочени во текот на скапите тестирања на прототипите (11).

Симулацискиот развој на техничките системи традиционално се одвива во шест развојни фази: (1) анализа на барањата (тактичко-технички карактеристики); (2) развој на концепти; (3) прелиминарен дизајн; (4) детален дизајн; (5) изработка на компоненти и нивна интеграција; и (6) тестирање и

проверка (7, 8). Притоа, активностите од доменот на моделирањето и симулациите се изведуваат паралелно со традиционалните дизајнерски активности.

Во рамките на претходно изнесените согледувања, сепак треба да се има предвид дека симулациски заснованата набавка и воведување во оперативна употреба на нови средства не е пристап при кој самата симулација ги донесува одлуките. Овдека симулацијата е едноставно алатка, што му помага на оној што треба да ги донесе одлуките, полесно да изврши евалуација на комплексните меѓусебно поврзани фактори што се појавуваат во дизајнерскиот процес (11). Притоа, резултатите од симулациите треба внимателно да се согледуваат како резултати од било која анализа. Другите поконвенционални извори на информации, како што е искуството, исто така се битни во процесот на донесување одлуки.

Примена на моделирањето и симулациите за поддршка на процесот на планирање воени операции

Во денешно време се повеќе сè испитуваат можностите за подобрување на процесот на планирање воени операции во согласност со достигнувањата на полето на компјутерските технологии и операциските испитувања, а пред сè преку користење на концептите од теоријата за модерно раководење и теориите на игри. Еден од начините за практично подобрувања на процесот на раководење и командување во вооружените сили е преку примена на методите за моделирање и симулација во рамките на процесот на планирање на борбените дејства. Преку ваквиот пристап може да се даде одговор на прашањата што се фундаментални за секој воен управувачки систем, а тоа се следните: која треба да биде големината и каква треба да биде композицијата на минималните ефективни сили што треба да се ангажираат за извршување на одредена воена операција и како да се гарантира успешно извршување на воена мисија во услови на неизвесност што секогаш владее при изведување на борбени дејства?

Идните воени доктрини треба да се темелат на технолошки овозможената способност за брзо воспоставување комплетна контрола на бојното поле. Визијата за идната генерација на воени системи за раководење и командување ја согледува потерабата за ваква доктрина што ќе ја овозможи користењето на: „паметна“ муниција, оружја за дејство на големи далечини и со голема брзина на гаѓање, користење на различни видови сензори, повеќеслојно поврзани комуникации и соодветни тактики, техники и процедури за адекватна примена на ваквите технолошки можности во контролата на бојното поле (11). Со цел да се овозможи брза проценка на ситуацијата треба да се воспостави инфраструктура заснована на информатички технологии со

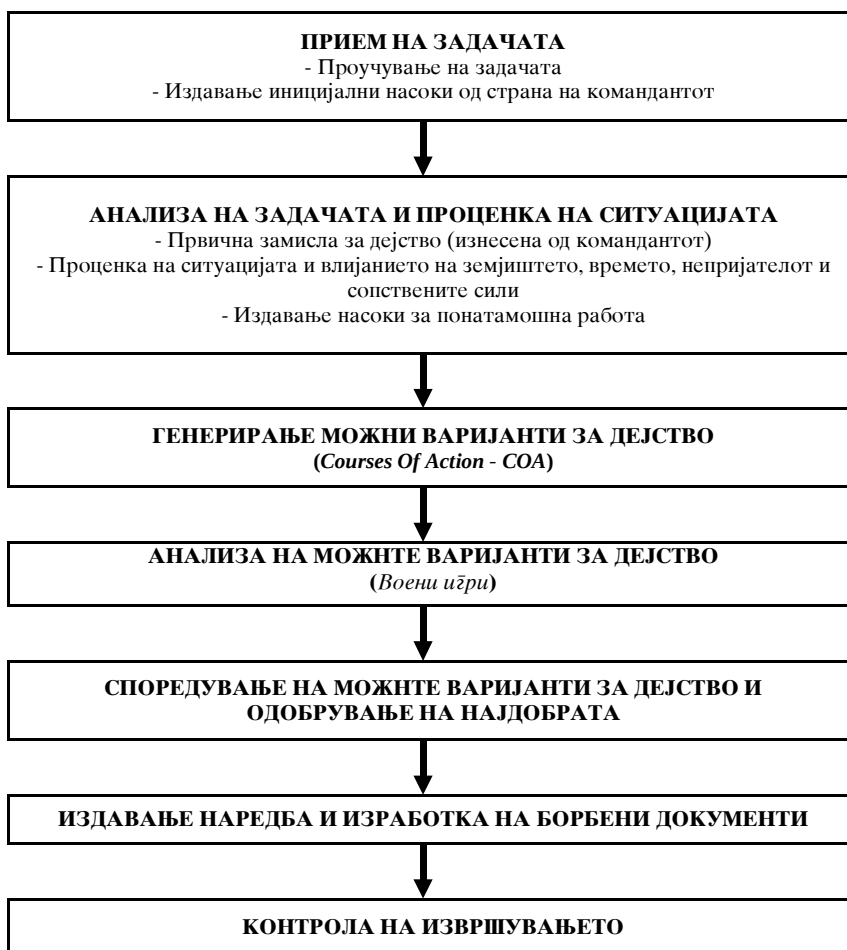
чија помош ќе се обработуваат големиот број информации и ќе се доставуваат до оперативните единици. За да се овозможи процесирање на ваквиот проток на информации системот за раководење и командување треба да биде способен за генерирање на корисни информации до авторитетите што донесуваат одлуки, а ова е можно само преку поддршка на штабниот процес за планирање операции со користење на алатки засновани на компјутерската технологија што вклучува и можностите за моделирање и симулација на текот на борбените дејства (10).

Со предностите што ги нудат симулациите, како што се: можност за забрзување на процесот на планирање во рамките на расположливото време, брзо разгледување на различни сценарија и можни варијанти за употреба на силите (*courses of action*) и изведување на предиктивни анализи со цел да се добие одговор на прашањето „што – ако“, симулациските системи претставуваат моќна алатка за поддршка на процесот на планирање што можат да ја користат командните структури и нивните штабови во сите фази на штабната работа.

Процесот на раководење и командување со вооружените сили, во суштина, се сведува на работа на командантот и неговиот штаб на организирање и распоредување на борбените елементи на таков начин што ќе бидат постигнати поставените цели (борбената мисија) во текот на изведувањето на борбени дејства. Штабниот процес на планирање треба да биде континуиран, флексибилен и кохерентен метод на работа, што започнува со анализа на мисијата и завршува со изработка на прифатлив и одобрен план за акција (8). Деталите и карактеристиките на штабниот процес при планирање на изведувањето борбени дејства детално е разработен во литературата (2, 9, 11). Идентификацијата на основните фази на штабната работа, што започнува со добивање на задача (мисија) и завршува со изготвување план за нејзино извршување, прикажана е на Слика 2. Примената на моделирањето и симулациите како алатка за поддршка на процесот на планирање во рамките на штабната работа може ефективно да се примени во повеќето од фазите на штабната работа (9).

Во текот на фазата на анализа на задачата и проценка на ситуацијата се проучуваат сите влијателни фактори што можат да придонесат за успешно извршување на мисијата. Технологиите за моделирање и симулации можат да бидат применети за иницијална разузнавачка подготовка на бојното поле (*Initial Preparation of the Battlespace*), односно за анализа на ефектите и влијанието на: теренот, инфраструктурата, временските услови, демографските фактори, можностите за движење на единиците, можностите за огнена поддршка, можностите за снабдување, комуникациските можности и слично. Притоа, ваквите анализи и проценки на влијанијата и можностите со помош на

симулација можат да се вршат за двете спротивставени страни (пријателската и непријателската). Резултатите од симулациски спроведените анализи можат да бидат прикажани визуелно со помош на анимации на дигитални карти, или како графички и табеларни показатели, со што се олеснува работата на штабот во наредните фази на работа, односно генерирањето на можните варијанти за дејство и нивна анализа и споредба.

Слика 2 – Фази на процесиот во рамките на штабната работа за донесување одлука за изведување борбена мисија

Примената на технологиите за моделирање и симулации е погодна да се користи за анализи на релативниот однос на борбените можности на спротивставените страни, како и одредување на слабите страни и степенот на ранливост на непријателската страна. Во фазата на генерирање на можните варијанти за дејство, врз основа на секоја варијанта се гради симулациско сценарио. Притоа, вообичаено се разгледуваат најмалку две варијанти врз основа на претпоставеното дејство на противникот. Ваквите замисли за дејство на противничката страна се користат за симулациско тестирање на погодноста и остварливоста на замислите за дејство на сопствените сили во текот на фазата на генерирање на можните варијанти за дејство и нивна анализа и споредба.

Анлизата на можните варијанти за дејство преку изведување на симулациски поддржани воени игри се изведува на тој начин што офицерот за разузнавање го проигрува можниот начин за дејство на противничката страна. Со помош на симулација се анализираат активностите и резултатите од дејството на секоја од формациските единици и останатите елементи на борбениот поредок. Притоа, можностите што ги нудат технологиите за моделирање и симулации, а што се состојат од изведување на симулација на текот на борбените дејства побрзо од реалното време, драстично го намалуваат времето потребно за изведување на ваквите анализи и го подигаат квалитетот на истите. После изведувањето на симулација за секоја од предложените варијанти за дејство, секој од штабните офицери ги анализира предностите и недостатоците на поединечните варијанти од негова перспектива на гледање (поврзано со ресурсот што го покрива и врз основа на неговото искуство и знаење). Ова му овозможува за време на брифингот кај командантот на кој се одлучува за избор на најповолната варијанта за дејство да има реален и чврсто изграден став.

Фазата на споредување (компрацаија) на можните варијанти за дејство претставува најкритична фаза во рамките на процесот на штабна работа. Притоа, секоја од можните варијанти за дејство треба да се компарира преку повеќекритериумска анализа со цел да се избере најповолната што ќе овозможи успешно извршување на мисијата, а притоа да се минимизираат сопствените загуби и да се изгради позиција на сопствените сили што ќе им овозможи преземање иницијатива во понатамошниот тек на борбените дејства. Се разгледуваат и анализираат сите резултати од симулациски заснованите споредби и на крајот командантот одлучува која од варијантите за дејство ќе биде избрана за извршување.

Конечно, во фазата на изготвување на наредбата и изработка на борбените документи преку користење на симулациската поддршка, со која врз основа на различните сценарија претходно се генерирани различните

варијанти за употреба на силите, голем дел од овие борбени документи можат да бидат изработени за многу кратко време со користење на темплетите и базите на податоци што претходно биле користени.

Овдека може да се нагласи, дека улогата на командантот и неговиот штаб не може во никој случај да биде заменета од страна на компјутерите и симулациите. Технологиите овдека се користат само како алатки за помош и подигање на квалитетот и брзината на штабната работа. Конечната одлука за начинот на дејство сепак ја донесува човекот (командантот) и истиот одговара за нејзината исправност и последиците што можат да настанат со нејзиното извршување.

Во иднина треба да се настојува системот за раководење и командување на сопствените вооружени сили да се подобри така што ќе биде во можност процесот на планирање и изведување операци да се извршува во текот на циклусот на донесување одлуки на противничката страна, односно пред противничката страна да биде во можност да одговори на организиран начин. Понатака, се очекува количината на расположиви информации, што се достапни во реално време, драматично да се зголеми поради што се повеќе ќе се јавува потреба од постоење на алатки за поддршка на процесот на донесување одлуки на сите командни нивоа (од највисокото до најниското) со цел да се процесира зголемениот прилив на информации (3, 6).

Поради претходно наведените причини, во современите армии се работи на интеграција на симулациите во рамките на системот што го опфаќа раководењето и командувањето, комуникациите и разузнавањето (C3I – *Comand, Control, Communications, and Intelligence*) и нивно користење во реално време. Користењето на симулациите на ваков начин може да помогне за поефикасна работа на донесувачите на одлуки во процесот на планирање на операции, односно за подобра интеграција на информациите при согледување на ситуацијата и генерирање на различни предлози за ангажирање на силите и изведување борбени дејства.

Заклучок

Воените операции во текот на последните триесет години се трансформираа од конвенционални модели за изведување борбени дејства со релативно добро познавање на начинот на кој ќе дејствува противникот, во борбени активности кога времето за подготвување на адекватен одговор на сложените кризни ситуации е драстично намалено, зголемена е неизвесноста и зголемени се барањата за прецизно планирање и егзекуција на воените акции во ограничен временски период. Истовремено, драматичниот технолошки развој и иновации значително ги зголемија можностите за процесирање на мноштвото различни информации, при што критична и често ранлива компонента во процесот на раководење и командување со борбените дејства останува човекот кој е во функција да ги донесува одлуките за преземање

сложени акции. Со оглед на фактот дека напредните технологии, што овозможуваат поддршка на процесот на донесување одлуки, сè повеќе наоѓаат место во инвентарот на современите оперативни единици, вооружените сили во денешно време се почесто се соочуваат со предизвикот за симултано развивање на ефективен организациски процес што вклучува образование и обука, оперативно планирање и поддршка на процесот на донесување одлуки со примена на современи информатички технологии. Во рамките на овие современи технологии се и технологиите за примена на моделирање и симулации на борбени дејства.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ingalls, R. G. (2002), *Introduction to simulation*, Proceedings of the 2002 Winter Simulation Conference, 08-11 December 2002, San Diego, CA, USA
- [2] National Simulation Center – Fort Leavenworth, Kansas, USA: *Training With Simulations – A Handbook For Comanders And Trainers*, January 1999, <http://www.army.mil/nsc/famsim/simhndbk/index.htm>
- [3] Technology for the United States Navy and Marine Corps 2000-2035, *Becoming a 21st-Century Force: Volume 9: Modeling and Simulation*, http://www.nap.edu/html/tech_21st/msindex.htm
- [4] Banks, J. – editor, (1998), *Handbook of Simulations – Principles, Metodology, Advances, Aplications, and Practice*, Jon Wiley&Sons, New York, USA
- [5] Farmer, E., J. van Rooij, Riemersman, J., Jorna, P., Morral, J. (1999), *Handbook of Simulator-Based Training*, Ashgate Publishing Ltd., Vermont, USA
- [6] Uwe K.J. Dopmpke, (2000), "NATO Long Term Sientific Study (LTSS/51) on Human Behaviour Representation", Paper presented at the RTA/MSG Conference on "Future Modelling and Simulation Challenges", held in Shrivenhem, UK, 24-26 October, 2000
- [7] Joint Vision 2010 America's Military (1996), *Preparing for Tomorrow*, <http://www.dtic.mil/doctrine/jv2010/jvpub.htm>
- [8] Severance, F. (2001), *Systems Modeling & Simulation – An Introduction*, John Wiley & Sons, Incorporated, New York, USA
- [9] William M. Garrabrants (1988), *Simulation As Misison Planning And Rehersal Tool*, Proceedings of the 1998 Winter Simulation Conference, 13-16 December 1998, Atlanta, USA
- [10] Ehrhart, L.S., Bigbee, A.J. (1999), "Co-Evolving C2 Organizational Processes, Decision Support Technology and Education/Training: The Role Of Evaluation and Cognitive Systems Engineering", Paper presented at the RTO SAS Symposium on "Modelling and Analysis of Command and Control", held at Issy les Moulineaux, France, 12-14 January 1999, and published in RTO MP-38
- [11] Alberts, D.(1995), "The Future of Command and Control with Dominant Battlespace Knowledge", National Defense University Press, Washington DC, USA
- [12] Whelen, M., Loftus, J., Perme, D., and Baldwin, R. (2002), *Reducing Training Costs Through Integration of Simulations, C4I Systems, And Expert Systems*, Proceedings of the 2002 Winter Simulation Conference, 08-11 December 2002, San Diego, CA, USA

КАРАКТЕРИСТИКИ НА СОВРЕМЕНИТЕ ХАУБИЦИ

Драге ПЕТРЕСКИ, Росе СМИЛЕСКИ

Воена академија „ Генерал Михаило Апостолоски “- Скопје

Наќе БАБАМОВ

Машински факултет - Скопје

Апстракт: Хаубициите како борбени артилериски средства со голема огнена моќ постојано побудувале интерес и внимание кај воените стручњаци и пошироко, со своите борбени и технички карактеристики и можности. Во трудот сè станува збор за карактеристиките на современите хаубици во светот, но како вовед на самиот постојок е даден историскиот развој на артилериските орудија. Проучени се многу борбени средства со посебно внимание и акцент на современите хаубици. Најинтересните борбени и технички можности на овие борбени средства се прикажани табеларно, а воедно и графички за подобар визуелен преглед и компаративен меѓусебен сооднос. На овој начин успеавме да направиме соодветна анализа и донесеме заклучоци за развојот на современите хаубици во светот и тенденциите кои произлегуваат од тоа.

Клучни зборови: хаубица, брзина на гаѓање, максимален дострел, акционен радиус, брзина на движење.

CHARACTERISTICS OF MODERN HOWITZERS

Abstract: The howitzers as artillery means for battle with big fire power has always risen interest and attention among the military experts and wider with there battle and technical characteristics and abilities. In the essay it is spoken about the characteristics of up-to-date howitzers in the world, but as a foreword at the very beginning is incalculated the historical development of artillery means. A lot of battle means has been studied with special attention and emphasis on modern howitzers. The most interesting battle and technical abilities of these battle means are presented by table and in the same time graphically for a better visual account and comparative mutual relation. By this way we succeeded in making suitable analysis and we came up with conclusions about the development of modern howitzers in the world, and the tendencies that emerge from it.

Key words: howitzer, firing rate, maximum range, vehicle range, mobility speed..

Развој на артилериското вооружување

Во средниот век, во Европа, се појавуваат првите артилериски орудја кои постепено ги заменуваат со векови употребуваните воени направи за тврдини и исфрлање смртоносни тела. Појавата на артилериските орудја е врзана со пронајдокот на црниот барут, кој е користен како погонско средство за исфрлање метални парчиња и камења - проектили. Земјите од западна Европа, во средниот век, за да ја спречат Турската империја во нивниот пробив, почнале организирано и масовно производство на орудја. Биле пропишани и посебни правила-канони за нивната борбена употреба. Оттука во многу земји во Западна Европа топот се нарекува и канон. Во тоа време цевките се леат од бронза, а подоцна и од леено железо. Се појавуваат и подвижни постаменти наречени лафети. Лафет е француски збор изведен од англискиот збор „феет“, со значење нозе.

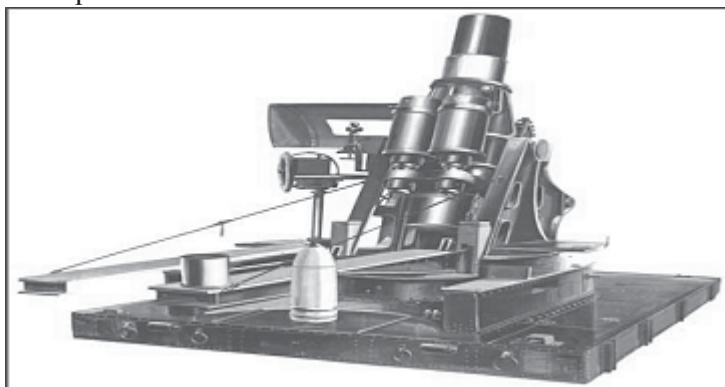

Сл. 1 Орудие со крути лафети на дрвени колица

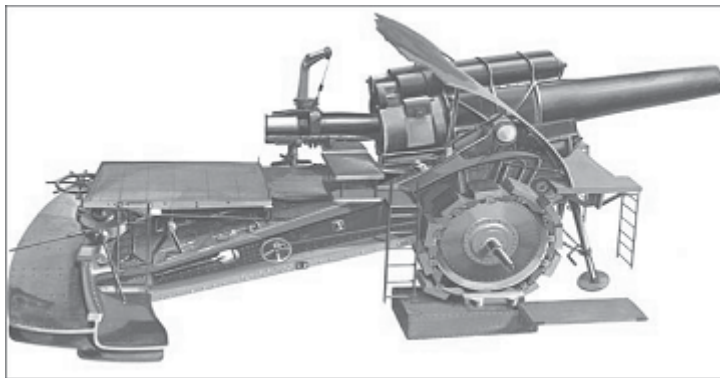
Битна борбена карактеристика на орудieto претставува „моќноста“ изразена со големината и масата на проектилот, односно дијаметарот на цевката од која се исфрла проектилот. Во тоа време водечка земја во развојот на артилеријата била Италија. Тие масата на проектилот ја изразуваа во либри и потоа ја оценувале моќноста на орудieto. Се претпоставува дека тоа е и коренот на зборот калибар чија примена денес масовно се употребува.

До нов подем во развојот на орудјата доаѓа во средината на деветнаесетиот век со пронаоѓање на посилен, таканаречен „малкучаден“ барут. Со користењето на овој барут како погонско полнење, почнува и полнењето на проектилите со експлозив и употребата на осетливи запалки. Со овие пронајдоци повеќекратно се зголемува дострелот и убиствената моќ на проектилите. Сè до половината на деветнаесетиот век цевката била цврсто поврзана за лафетот. Подоцна се преоѓа од круто на еластично поврзување на цевката со уред кој се нарекува противповлекувачки. Најпознати хаубици ко-

ристени за време на Првата светска војна на западниот фронт биле австриската хаубица со име Шкода 305 mm со маса од 28 t, произведена 1910 г. во Пилсен. Била опслужувана со екипа од 12 луѓе со брзина на гаѓање од 10 проектили/час. Масата на исфрлениот проектил била 384 kg на далечина од 12 km.¹ Во 1914 била произведена 43 t хаубица наречена Големата Берта (по името на сопругата на конструкторот Густав Круп). Масата на исфрлениот проектил со оваа хаубица била 998 kg со далечина на гаѓање од преку 14,5 km.² Овие хаубици во тоа време биле технички најопремени и се одликувале со голема огнена моќ и ефикасност.

Сл. 2 Австриска хаубица „Шкода“ 305 мм

Сл. 3 Германска хаубица „Голема Берта“

¹ <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWskoda.htm>

² <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWbertha.htm>

Периодот пред, за и по Втората светска војна се одликува со намалување на масата на артилериските орудија, користење на нови материјали, зголемена брзина на гаѓањето, зголемување на дострелот и ефектот на дејството на проектилот на целта со воведување на посигурни системи што предизвикало значително зголемување на огнената моќ и подвижноста на артилериските орудија. Со појавата на нуклеарното оружје се развиваат и воведуваат артилериски нуклеарни проектили за чие истрелување се користат класични артилериски орудија со големи калибри.

Карактеристики на современите хаубици

Современите артилериски системи, денес се прават како влечени полски хаубици или самоодни хаубици кои повеќе се присутни во технички поразвиените и богатите земји кои имаат современи армии заради поголемата мобилност и супериорност на тие средства во теренски услови, пократкото време потребно за подготовка за отворање оган и други технички поволни карактеристики. Повеќето од самоодните хаубици се поставени на оклопни тела кои имаат основа од познати борбени тенкови, како на пример руската самоодна хаубица МСТА-С 2С19 152 мм е поставена на основа од борбен тенк Т-72 и Т-80, Француската самоодна хаубица Цезар 155 mm ја користи шасијата од лесниот тенк AMX 13 итн.

Сл. 4 Француска самоодна хаубица „Цезар“ 155 mm

Кабината на оклопното тело на современата хаубица ја штити екипата во борбени услови од оган на малокалибарно оружје, внатре е сместен борбениот комплет на проектите, екипата е технички поддржана и

оспособена да прима информации преку средствата за врски со глас, безбедно со дигитализиран комуникациски линк, поседува инструменти за навигација, нишанење, има комјутер за балистички пресметки и помош за командување. Оклопното тело е дизајнирано за давање огнена поддршка при брзо развивање во борбен поредок на силите на терен.

Сл. 5 Современа бриџанска џолска хаубица, XM777 од 155 mm

Вооружување

Потребата за висока мобилност на брзите интервентни воени сили налагаат современите хаубици да имаат соодветна големина и тежи на со што ќе овозможат транспорт по море, железница и воздух со воздухопловите Ц-130, Ц-5, Ц-17 и сл.

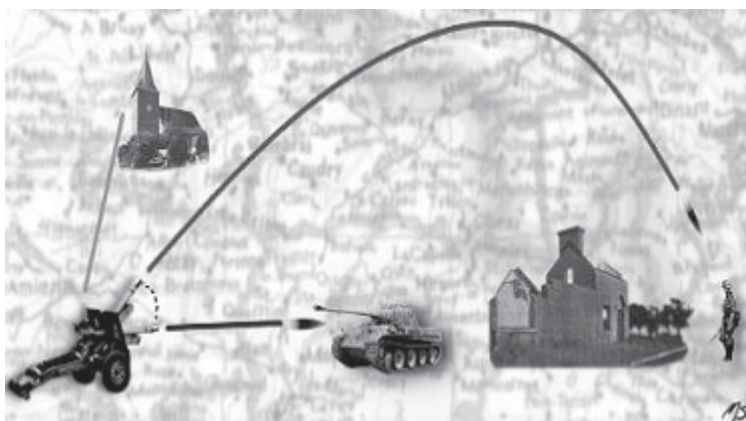

Сл. 6 Израелска лесна самоодна хаубица „Раскал“ од 155 mm, малајќа големина и маса од 18 t дозволува авиоитранспорти со Ц-130.

Сл. 7 „М777“ од 155 мм транспортирана за употреба на американската морнаричка пешадија со хеликоптерот „Суиер сџалион“

Орудieto на современите хаубици има стандардизиран пречник на цевката и за НАТО земјите изнесува 155 mm, додека за Русија и некои земји од Источна Европа пречникот на цевката изнесува 152 mm. Цевката треба да обезбеди сигурно и безбедно гаѓање, постигнување на поголема далечина на гаѓање и поголема брзина на гаѓање. Балистичкиот компјутер, радарскиот систем за мерење на почетната брзина на устата на цевката, навигацискиот и глобалниот систем за одредување на позицијата (ГПС), создаваат услови за елиминација на потребениот тим за топографија и гониометрија.

Сл. 8 Директен и индиректен начин на гаѓање на цели со хаубица

Орудieto на современата хаубица може да биде ставено во функција за борбена употреба за помалку од една минута. Орудieto има автоматски хидрауличен систем за поставување на земја и полуавтоматски или потполно автоматизиран систем за полнење. Конфигурацијата на самото средство обезбедува припрема за марш и подготвеност да се напушти борбената положба за приближно 30 секунди.

Германск ата самоодна хаубица, „ПЗХ 2000“ од 155 мм поседува цевка со хромна превлака, со гасна кочница на отворот на устата на цевката која дава зголемување на почетната брзина на проектилот и намалување на нивото на пламенот на устата на цевката.

Автоматскиот систем за полнење може да ракува со 60 гранати од задниот дел од возилото и автоматски да ги сместува во магацинот во средината од оклопното тело. Системот за полнење на гранати се придвижува со електричен контактен сервомотор. Со 48 В автоматски систем за полнење и автоматската дигитална контрола, се постигнува брзина на гаѓање од 12 проектили за 60 секунди. Почетната брзина на устатата на цевката се одредува автоматски од радар давач и се користи во пресметувањето и контролата на огнот.

ПЗХ 2000 може да користи автоматски начин на управување и контрола на огнот, вклучувајќи радио податоци како врска со надворешната команда и контролниот систем за управување. Автономната контрола на оган е функција која се контролира на контролната табла MICROS. Користејќи го автоматскиот начин на позиционирање или наоѓање на целта наведената активност може да се изведе со двајца од екипата. Користејќи ја контролата на оган заедно со податоците обезбедени од балистичкиот компјутер орудieto автоматски се позиционира и пренесува за време на задачата.³

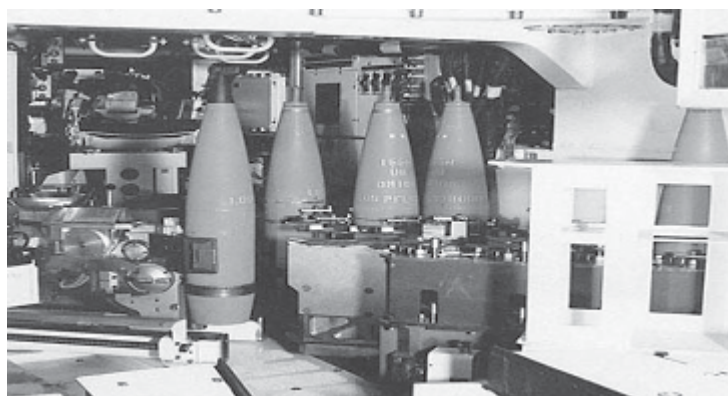
Командирот има ПЕРИ-РТНЛ 80 панорамски перископ, кој се користи од под оклопот и е оперативен за означени цели при директно нишање. ПЕРИ-РТНЛ 80 има дневен и ноќен канал за набљудување и ласерски далечиномер.

На задниот блок на цевката е интегриран заменлив магацин монтиран на бескраен конвејер за автоматско преместување, полнење и празнење.

³ <http://www.army-tehnology.com/projects/pzh2000/index.html>

Сл. 9 Германската самоодна хаубица „ПзХ 2000“ од 155 mm

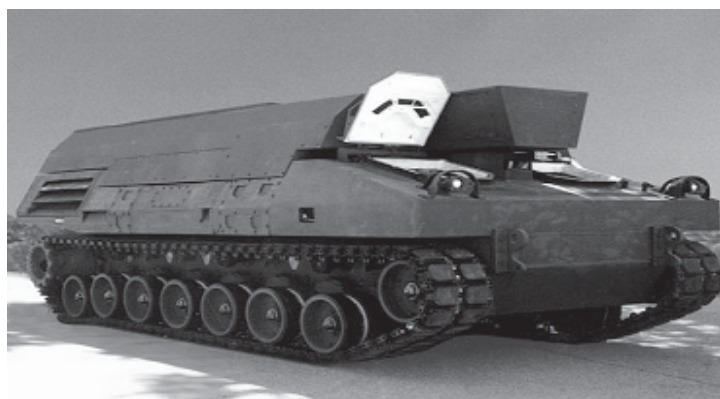

Сл. 10 Автоматизиран маѓацински простор за носење и полнење на гранати кај „ПзХ2000“ од 155 mm

Современата американска хаубица „Крусадер“ од 155 mm е планирана да влезе во оперативна употреба во Армијата на САД до 2008 година. Се состои од две возила, XM2001 155 mm самоодна хаубица и XM2002 оклопно возило за снабдување со муниција и гориво. Високото ниво на автоматизација на самоодната хаубица и возилото за снабдување, овозможува секое средство да биде опслужувано од три човека. Екипата може да го контролира целокупниот товар и процес на гаѓање кој е поддржан од софтвер во компјутеризираната кабина под оклопот и воедно да се способни за водење нуклеарна, биолошка и хемиска војна. Крусадер оклопеното средство за снабдување бешепонудено во варијанта на средство со тркала.

Сл. 11 XM2001 Самоодна хаубица Крусадер

Сл. 12 XM2002 Возило за снабдување со гориво и муниција на Крусадер

Британската самоодна хаубица AS90 155 mm има вградено систем за ладење на цевката кој обезбедува поголем степен на максимален број на истрелувања, а исто така е развиен и балистички систем за попречување. Глобалниот систем за позиционирање е успешно вграден во возилото. Хаубицата „Пустина“ AS90 наменета за пустински услови на експлоатација има навлака инсталирана на горниот дел од куполата и боја за рефлектирање на сончевата светлина. Топлотната навлака ја заштитува посадата од топлотни удари и изгореници од прегреаниот оклоп.⁴

⁴ <http://www.army-tehnology.com/projects/as90/index.html>

Сл. 13 AC90 155 mm самоодна хаубица

Американската самоодна хаубица „Паладин“ 155 mm M109A6 за екипата има вградено температурна контрола (топло и ладно) на воздухот, додека куполата е заштитена со композитен материјал „Кевлар“ за додатна балистичка заштита.⁵

Во септември 2001 година јужноафриканската самоодна хаубица „Г6“ 155 mm на тестирањата на воените полигони постигна далечина на гаѓање од 53,6 км со употребата на нови проектили со зголемена брзина на лет и далечина на гаѓање (В-ЛАП) и употреба на новиот М64 бимодуларен систем на полнење. Проектилот В-ЛАП претставува комбинација на вградена базна стабилност и ракетен мотор во самиот проектил, додека бимодуларниот М64 систем за полнење ни овозможува зголемување на почетната брзина на проектилот до 910 m/s. Проектот В-ЛАП е дел од новата производна програма на фирмата „Денел Асеган“ за 155 mm муниција.⁶

Сл. 14 Самоодната хаубица Г6 155 mm

⁵ <http://www.army-tehnology.com/projects/paladin/index.html>

⁶ <http://www.army-tehnology.com/projects/g6/index.html>

Муниција

Современите хаубици се оспособени да користат широк дијапазон на муниција при развивање борбени дејствија против заштитени и незаштитени цели, да одбијат противнапад, да бидат подвижни при совладување пречки, да го попречат маневрирањето на непријателските оклопни единици, да извршат задимување или осветлување на областа-реонот на борбени дејствија и сл.

Користат конвенционален високобризантен експлозив (ХЕ) или нова генерација каргопроектили кои се снабдени со уреди за зголемување на точноста при гаѓањето на целите заради зголемување на крајните ефективи.

Погон

Погонот кај современите самоодни хаубици се карактеризира со мотор кој обезбедува голема излезна сила, автоматска трансмисија, употреба на поквалитетно моторно масло и помокен систем за ладење. Техничките карактеристики на возилото и наведените квалитативни перформанси на погонот обезбедуваат поголема брзина на движење по разни патни услови, совладување на нагорнини до 60%, поголеми вертикални пречки, широки ровови и совладување водени пречки со длабочина и поголема од 1 m.

Табеларен и графички приказ на борбените и техничките карактеристики на хаубиците

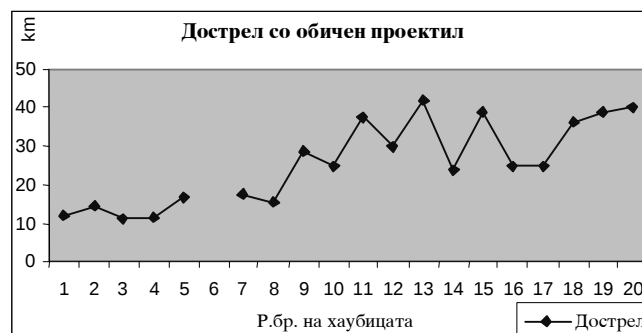
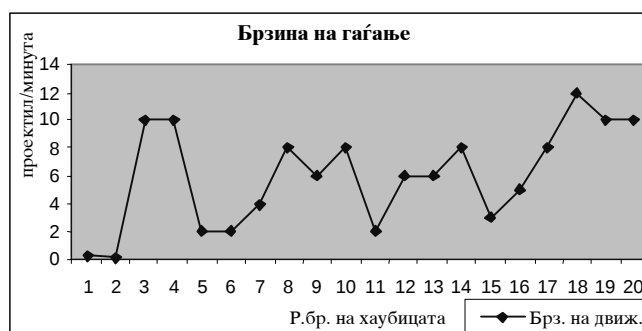
Во Табелата се прикажани најкарактеристичните борбени и технички можности на хаубиците со различна година на производство и земја на потекло. Може да се заклучи дека тенденција во развојот на современите хаубици е да се зголеми брзината на гаѓање, односно бројот на испукани проектили во единица време, дострелот на испуканиот проектил да биде поголем со примена на софистицирани проектили со кои се постигнати далечини од 40 и 50 km и примена на специјални проектили за постигнување поголем ефект за дејство по различни цели на бојното поле, погонскиот дел на самоодните хаубици да има капацитет за постигнување на поголема брзина на движење по различни патишта и во теренски услови и можност за постигнување на поголема автономија на движење, карактеристична е тенденцијата на намалување на бројноста на екипата која го опслужува средството и ракува со него а исто така и смалувањето на големината и масата на борбените средства за полесно и побрзо нивно транспортирање со воздухоплови наменети за таа цел.

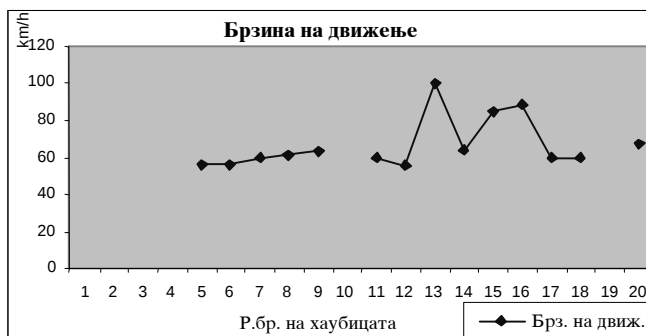
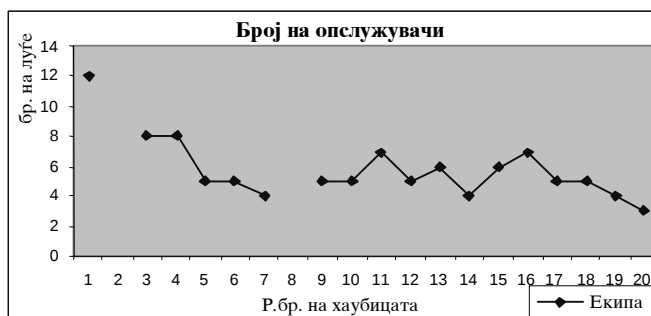
Преглед на техничките и борбените можности на хаубиците (избор)

Р. бр.	Тип на хаубица	Год. Потек.	Брз.гаѓ пр/мин	Домет об.пр. (км)	Домет зај.пр. (км)	Еки-па	Поста. борбе. полож.	Акц.рад. (км) Брз.движ (км/х)	Маса (т)
1.	Шкода 305 мм	1910 Авст	10 про/час	12	-	12	40 мин.	-	28
2.	Голе. Берта 420 мм	1914 Герм	998 кг маса про	14,5	-	-	6 часа	-	43
3.	M101 105 мм	1953 САД	10	11,27	-	8	-	-	2,03
4.	M102 105 мм	Внет САД	10	11,5	15,1	8	-	-	1,6
5.	CO M110 203 мм	1960 САД	2	16,8	-	5	-	725 56	26,5
6.	CO M107 175 мм	1962 САД	2	-	-	5	-	725 56	28,2
7.	CO 2C3M Акатсија 152 мм	1973 Рус	4	17,4	24,4	4	3 мин.	500 60	27,5
8.	CO 2C9 120 мм	1985 Рус	5-8	15,3	21,9	-	-	350 61,5	19,7
9.	CO 2C5 152 мм	1981 Рус	6	28,4	-	5	-	500 63	28,2
10.	CO 2C19 152 мм	Рус	8	24,7	28,5	5	-		42,5
11.	CO 2C7M 203 мм	Рус	2	37,5	55	7	-	500 60	46
12.	CO AC90 155 мм	1992 ВБри	6	30	40	5	60 сек.	350 55	42
13.	CO Цезар 155 мм	2002 Фран	6	42		6	< од 60 сек.	600 100	18,5
14.	CO Паладин M109A6 155 мм	1994 САД	8	24	30	4	< 60 сек	344 64	28,8
15.	CO Г6 155 мм	2000 ЈАР	3	30 39	50	6	60 сек	700 85	47
16.	ЦМ777 155 мм	2000 г ВБри	5	24,7	30	7	< 60 сек.	88	37,5
17.	CO МСТА-С 2C19 152 мм	1989 Рус	8	24,7	28,5	5	< 60 сек.	500 60	42,5
18.	CO ПЗХ 2000 155 мм	1999 Герм	10/12	30 36,5	40	5	< 60 сек	420 60	55
19.	CO СПВХ 2052 155 мм	2000 Изра	10	39	41	4	< 60 сек	-	18
20.	CO ЦМ2001 Крусадер 155 мм	2001 САД	10	>40		3	15-30 сек.	- 67	38

Сите наведени егзактни податоци во Табелата и дадените карактеристики бараат од земјите производителите на овие средства големо ангажирање на стручните и научните потенцијали и производствените капацитети. Творците при преоктирање и производство на ново борбено средство се трудат успешно да ги избалансираат и вградат карактеристиките кои се прикажани табеларно и графички за некои хаубици во најдобро светло со што ќе се создаде одлично борбено средство со современи технички особини, автоматизирано и подржано од софистицирана опрема и кое би носело карактер на современа хаубица.

**Графички преглед на техничките и борбените карактеристики на хаубиците
(компаративен приказ)**

Техничките и борбените карактеристики се прикажани графички за споменатите хауици за подобар визуелен преглед и анализа. Може да се заклучи дека и кај најсовремените средства претставува проблем да се вметнат во најдобро издание техничките и борбените карактеристики за да се создаде средство со одлични борбени можности. Средства кои најмногу се наметнуваат со своите борбени и технички особини се американската самоодна хауица „Крусадер“ XM2001 155 mm и Германската самоодна хауица ПзХ 2000 155 mm но тоа не значи дека другите современи хауици заостануваат со своите борбени карактеристики зад веќе споменатите.

Заклучок

Од претходно изложеното за развојот на современите хауици во светот произлегуваат следните тенденции:

- Зголемување на далечината на гаѓање, како последица на длабочината на борбени позиции на бојното поле, а во врска со тоа и длабочината на борбените задачи;
- Зголемување на прецизноста и брзината на гаѓање заради очекуваната динамика на целите и брзата промена на борбената ситуација, што бара брза подготовка

и отворање оган;

- Постигнување што поголем ефект на целта со примена на специјални проектили;
- Зголемување на маневарската способност и можната примена на воздушни десанти во современите борбени дејствија бара извесен број орудија да се оспособат за воздушен транспорт;
- Висок степен на заштита на екипата и виталните делови на орудието од дејство на непријателски оган;
- Едноставно и економично одржување.

Покрај наведените правци на развој се испитуваат и многу други можности за понатамошно усовршување на техничките и борбените особини на современите хаубици.

ЛИТЕРАТУРА:

1. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWbertha.htm>
2. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWskoda.htm>
3. <http://www.ww2.org.uk/history/histord.html>
4. <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/land/row/2s3.htm>
5. <http://www.ifrance.com/ArmyReco/Amerigue.ht>
6. <http://www.pakdef.info/pakmilitary/army/artillery/m110.html>
7. <http://www.ironides.8m.com/afv/sau.html>
8. <http://www.periscope1.com/demo/weapons/artguns/selfprop/>
9. <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/land/row/2s5.htm>
10. http://www.armscontrol.ru/atmtc/Arms_Land/Artille
11. <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/land/row/type-54-sph.htm>
12. <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/land/m101.htm>
13. <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/land/m108.htm>
14. <http://www.pakdef.info/pakmilitary/army/artillery/m101.html>
15. <http://www.globalsecurity.org/military.htm>
16. <http://www.longcamp.com/how.html>
17. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWhowitzer.htm>
18. <http://www.army.mod.uk/40regtra/history.htm>
19. <http://www.army-technology.com/projects/crusader/index.html>
20. <http://www.army-technology.com/projects/caesar/index.html>
21. <http://www.army-technology.com/projects/g6/index.html>
22. <http://www.army-technology.com/projects/paladin/index.html>
23. <http://www.army-technology.com/projects/rascal/index.html>
24. <http://www.army-technology.com/projects/as90/index.html>
25. <http://www.army-technology.com/projects/ufh/index>

МОБИЛНОСТА НА КОПНЕНИТЕ ВОЗИЛА И ПРИМЕНА НА ВОЗИЛАТА НА ЕЛЕКТРИЧЕН ПОГОН

Елениор НИКОЛОВ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје

Апстракт: Воените копнени возила се дефинираат во зависност од терените кои ги поминуваат и од специфичните перформанси дефинирани од корисниците. Додека терените низ историјата на копнените возила се незначително променети, специфичните перформанси секогаш еволуираат со секоја промена во технологиите и заканиите поврзани со нив.

Овој труд содржи крајок преглед на постојните и идните побарувања на возилата, и примените технологии неопходни за нивно задоволување, вклучувајќи го илук примарно погонот, кој може да биде од класичен мотор до станици за гориво.

Помеѓу различните технологии, земајќи ги предвид потребите за идните возила, возилото со електричен погон има позиција на водечки кандидат.

Клучни зборови: хибридно-електричен погон, дизел мотори, турбини, согорувачки ќелии, трансмисија

GROUND VEHICLE MOBILITY REQUIREMENTS MEETING THE CHALLENGE WITH ELECTRIC DRIVES

Abstract: Military ground vehicle requirements are defined by the terrains they traverse and the performance specifications defined by users. While terrains have not changed much throughout the history of ground vehicles, the performance specifications have always evolved with the ever-changing technologies and the threats associated with them.

This paper contains a summary of current and future vehicle requirements, and the enabling technologies necessary for meeting them, including prime power sources which range from conventional engines to fuel cells.

Among the various technologies under consideration for future vehicle needs, electric drive stands out as a leading candidate. Therefore, a good portion of the paper is dedicated to electric drive systems and their impact on vehicle missions; particularly mobility.

Key words: hybrid-electric drive, diesel engines, turbine, fuel cells, transmission

1. ВОВЕД

Воените возила треба да имаат капацитет да бидат оперативни било каде во светот, под екстремни услови во околината, од многу ниски температури на Арктикот до многу интензивни топлини во пустините и од многу тврди камени и асфалтирани патишта до ритчеста и мека земја. Тие треба да издржат вибрации, удари и силни превртувања за време на возење по теренски услови, по нерамни терени, а исто така треба да бидат способни за користење за подолг период на време со многу малку или никакво одржување.

Горенаведениот опис е извлечен од книга издадена од АМЦ (American Motor Centar) во 1965 година. Сите спомнати услови се уште важат и денес. Како и да е, има и побарувања, кои ја менуваат целосно филозофијата за дизајн на возило. Возилата за во иднина, мора да бидат полесни, побрзи и поспособни за развој, но во исто време посмртоносни (огнена моќ) и поспособни за опстанок. Овие ограничувања се наметнуваат како отстапување од традиционалните методи на правење тенкови. Затоа, новите применети технологии треба да бидат развиени и имплементирани, да ги постигнат техничките предизвици на идните возила. Во врска со опстанокот, треба да биде развиен електромагнетен оклоп за замена на тенките оклопни плочи. А во врска со огнената моќ, треба да се воведат проектили со повисоки брзини и со многу голема способност за пенетрација. Во поглед на мобилноста, мора да се земат предвид активни и полуактивни системи за потпирање за да се постигнат поголеми теренски брзини на движење.

Спомнатите возила во иднина побаруваат електрична енергија која може да се произведе, складира и предаде на различните корисници во возилото преку интегриран систем за моќност и преносен систем. Такво целосно електрично борбено возило претставува концепт чие време доаѓа.

2. ПОТРЕБА ОД МОБИЛНОСТ

2.1. Степени на мобилност

Постојат три степени мобилност: стратегиска, оперативна и тактичка. Стратегиската мобилност е способноста на возилото да се движи во оперативен простор. Ова имплицира дека полесните и помалите возила имаат поголема стратегиска мобилност. Оперативната мобилност е способност на возилата да се движат со сопствен погон и со различни брзини. Тактичка мобилност или борбената мобилност е способноста на возилото да се движи преку разни терени и пречки како што се ров, канали и речни струи.

Побарувањата од оперативната и тактичката мобилност се екстремни но неопходни бидејќи возилото мора да биде способно да оперира во разни воени средини. Најкритични побарувања на мобилноста се:

- максималната брзина на возилото;
- максималната брзина на возилото во теренски услови на движење;
- совладување угорнина;
- управување;

- забрзување;
- кочење.

2.2. Влечни сили

Некои од побарувањата (управување, совладување угорнини) се специфицирани како термините влечна сила во однос на тежината (F_v/G). Влечната сила ја претставува онаа сила потребна за да предизвика движење на возилото. За понатамошно разјаснување, моментот на тркалото, односно погонското тркало е производ од влечната сила и радиусот на погонското тркало.

Истовремено, односот F_v/G за 60% угорнина и за завртување на возилото е приближно ист и е еднаков на 0.6, и гасенично возило движејќи се со 25 км/х при завртување со радиус на вртење од 15.25 м при што неговите гасенични платна се оптоварени на напрегања, исто како да совладува угорнина од 40 %. Постои гранична точка, т.н. точка на ладење на односот F_v/G и изнесува 0.7. Тоа значи дека системот за ладење на возилото мора да биде димензиониран така што погонските компоненти да бидат постојано изложени на оптоварувања еквивалентни на односот 0.7 на F_v/G без преминување на температурните граници. Максималната вредност која може да се постигне за односот на F_v/G е 1.2, кој е потребен при екстремни ситуации, како што се извлекување од подлабоки и замрзнати калливи терени. Најкритичен е односот F_v/G за регенеративно управување со вредност од 0.9, за секоја од страните на возилото, а изнесува 1.0, кога има поставен диференцијал помеѓу двете страни на возилото. Рационалноста на последното побарување е во тоа што горенаведеното се однесува за специфични ретки оперативни услови, каде што тежината на возилото може да се користи само со едно гасенично платно. Такви ситуации се случуваат кога едното гасенично платно е во ров или тврда замрзната кал или мраз. Друга ситуација е кога едно гасенично платно е во ров до тој степен кога е потребно значително задвижување. За овие две ситуации беше пресметан и добиено дека односот F_v/G изнесува 0.9 кој мора да биде постигнат од она гасенично платно кое ја носи тежината на возилото. Слика 1 илустрира различни степени на односот F_v/G за различни ситуации опишани претходно.

Треба да се забележи дека вредностите на односот F_v/G за точката на ладење и побарувањата за совладување на угорнина се во континуитет, при што овие вредности за максималниот однос на F_v/G од 1.2 и регенеративното управување од 0.9 за една страница на возилото, се привремени менувајќи се во временски период од 0 до 60 секунди.

Сл. 1. Карактеристики на мобилноста на возилата

Главните равенки за мобилност се следните:

$$F_v = R_f + R_a + R_v$$

$$DF = F_v - (R_f + R_a + R_v)$$

$$R_f = G \cdot \sin(\arctg(0.01 \cdot \%u))$$

$$R_v = (C_x \cdot A \cdot v^2) / 418.5$$

Каде :

R_f е сила на отпорите на тркалање, и е сила која се спротивставува на движењето на возилото, а се јавува помеѓу контактот на пневматикот и подлогата, а исто така претставува функција од количината на пропаѓање на тркалото или пневматикот во мека подлога. Подрачјето на вредности на овие отпорни сили се помеѓу 2% до 10% од вкупната тежина на возилото [3].

R_a – сила на отпор при угорнина

R_v – сила на отпор на струење на воздухот

C_x – коефициент на челниот отпор

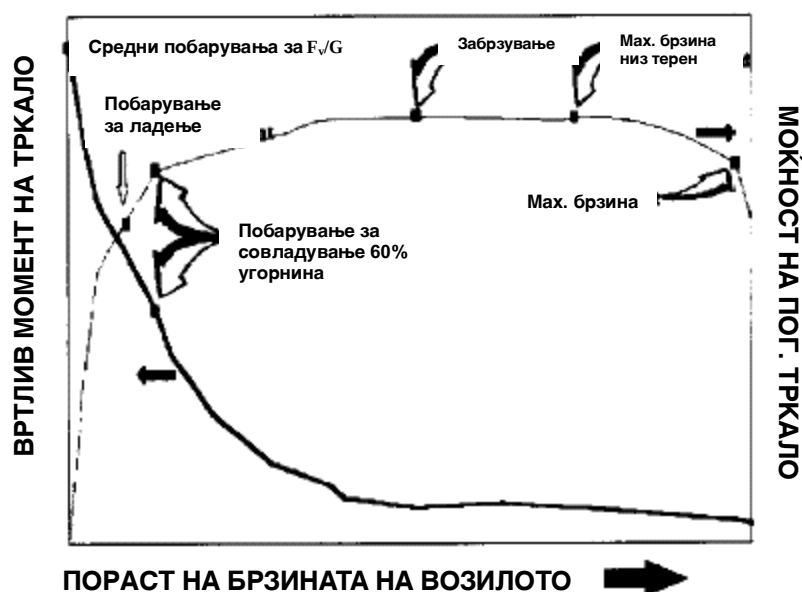
A – челна површина на возилото

v – брзина на возилото

2.3. Услови за моќност на возилата

Условите како што се забрзувањето, максималната брзина, управување на поголеми радиуси на завртување и брзини на движење во теренски услови, зависат од расположивата моќност на возилото добиена од моторот и

пренесена до погонските тркала потребна за различни услови на мобилност на возилото. Кај сите возила моќноста се пренесува од моторот до погонските тркала преку некаков тип трансмисија (механичка, хидраулична или електрична) со различни брзини и вртежни моменти. Врската помеѓу овие параметри е дефинирана со оперативна карактеристика како што е дадено на Слика 2.

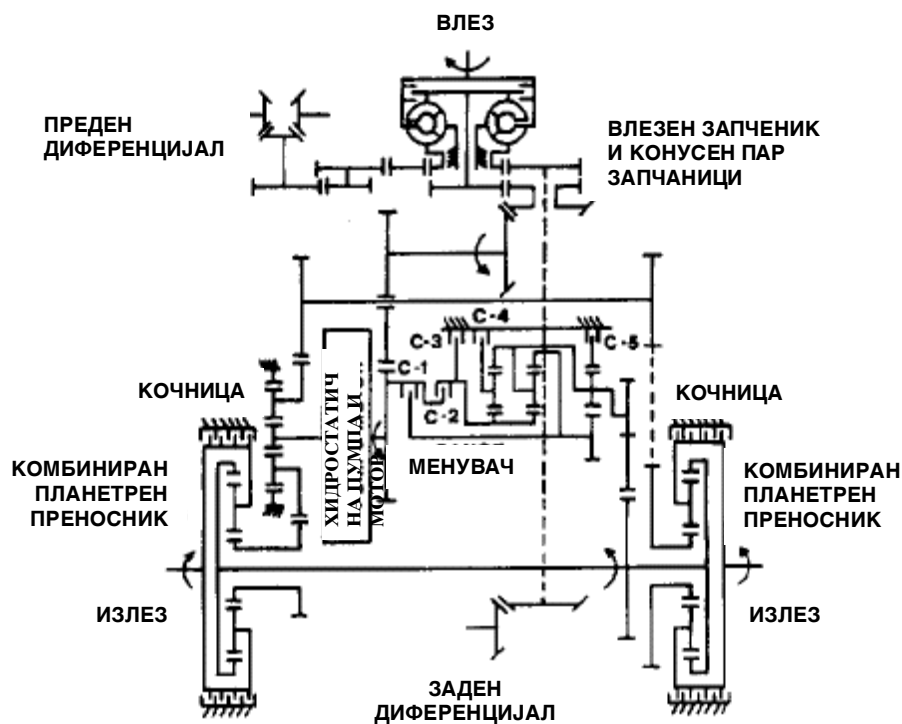

Сл. 2. Оперативна карактеристика

За борбено возило, секоја точка прикажана на оперативната карактеристика претставува критично побарување. Максималната брзина се бара за да може возилото да се движи побрзо во оперативната зона. Максималната брзина во теренски услови му овозможува на возилото да се движи со највисоката можна брзина во зоната на борбени дејства, со што се минимизира изложеноста како подвижна мета. Побарувањето од совладување на 60 % нагорнина, за што е потребна специфична моќност од 0.6 со брзина на движење од 10 km/h, е неопходно за следење на најстратегиските правци и покрај неповолните теренски услови. Друг важен услов е да возилото располага со специфична моќност од 0.7 kW/kg, која е потребна за ретки екстремни услови, опишани во точка 3.2 (Влечни сили). Побарување за поголеми забрзувања е директно во врска со опстанокот при борбените дејствија да му овозможи на возилото максимален капацитет за брзи препади и маневар.

Развиените хидромеханички и хидрокинетички трансмисии можат да ги исполнат сите побарувања на возилото, опишани погоре; со кои се предава соодветен дел од моќноста од моторот на трансмисијата. Електричната трансмисија кај хибридните возила на електричен погон нуди две предности за разлика од механичките претставници на трансмисија соодветно на бараната мобилност на возилата, а тоа се: поголеми забрзувања и способност на голема моќност. Поголемото забрзување произлегува од максималниот вртежен момент при нулта брзина (при мал број вртежи), што е карактеристика за сите електрични мотори. Големата моќност се добива од системот за складирање на енергија.

Една важна мобилна операција не е прикажана на оперативната карактеристика, а тоа е управувањето. Некои услови за управување со гасеничните возила имаат потреба од моќност на надворешната гасенична лента што ја пречекорува моќноста на моторот и за двапати.

Сл. 3. Хидрокинетичка трансмисија

Надворешното погонско тркало треба да е способно да искористи за погон околу 220 % од добиената моќност од моторот и моќноста предадена на внатрешното тркало изнесува до 165 % од моќноста на моторот, која може да биде регенерирана на надворешното погонско тркало со соодветно дизајнирана трансмисија.

Регенерација на моќност може да се постигне со главна спојка и структура (распоред) на преносниците во случај на механичка и хидраулична трансмисија како на Слика 3 и електрично во случај на електричен погон [1]. Равенката за моќност потребна на погонското тркало е дадена со следниот израз:

$$P_t = F_v \cdot v / 375$$

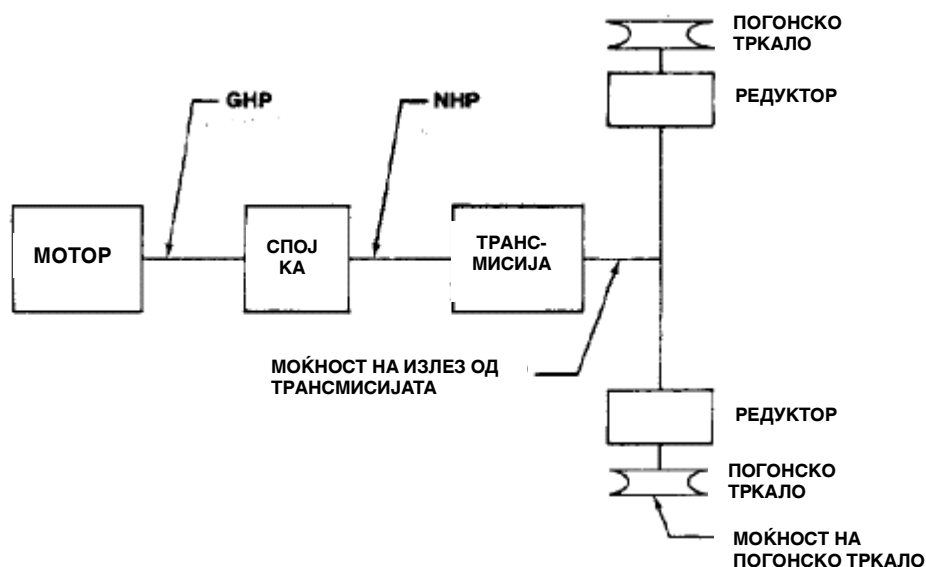
Сл. 4. Биланс на влечниите сили на гасенично возило

Вообичаено да изнесува нето моќноста на погонското тркало околу 75% од моќноста на моторот во зависност од дијапазонот на брзината на возилото од 10 % до 100 %, додека остатокот од 15 - 20 % од моќноста на моторот се троши на фрикционите, преносните и топлотните загуби. Сликата 4 ја прикажува зависноста на брзината и вртежниот момент на гасеничното возило од степените на брзина на возилото.

3. ПРЕСМЕТКА НА ПЕРФОРМАНСИТЕ НА ВОЗИЛОТО

3.1. Механички погон

Типично гасенично возило со хидраулична трансмисија (или хидрокинетичка, хидромеханичка), прикажано на Слика 5.

Сл. 5. Шема на механичка (хидраулична, хидрокинетичка) трансмисија

Приближно, загубите можат да бидат со следните вредности:

Споредни составни елементи 15 %

85% ефикасност

Трансмисија 15 %

85% ефикасност

Краен погон 3 %

97% ефикасност

Се добива вкупната ефикасност на трансмисионата линија:

$$Eff_{tr} = 0.85 \cdot 0.85 \cdot 0.97 = 70\%$$

Според тоа бараната вкупна моќност на моторот се добива според следниот израз:

$$P_m = P_{tr} / 0.70$$

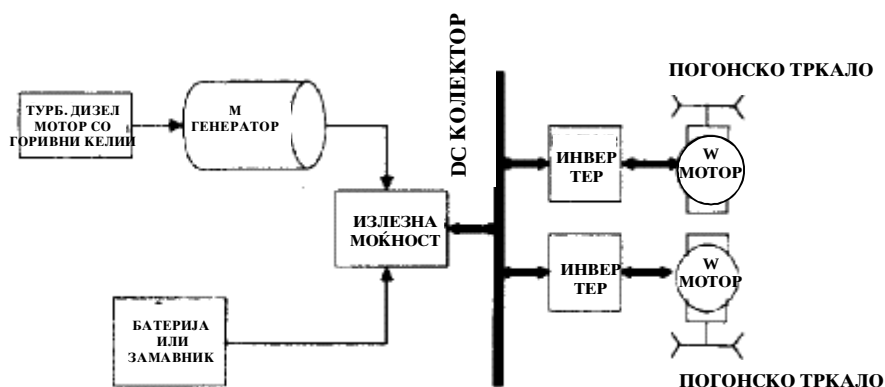
4. ЕЛЕКТРИЧЕН ПОГОН

Постојат неколку погледи (мислења) од почетокот на минатиот век за електричниот погон на автомобилите и товарните возила како средства за индустриска и воена намена.

Како и да е, секое мислење завршувало со идентификацијата на технички проблеми, така што електричниот погон останува само во мислите на инженерите и научниците додека во пракса првенствено се применуваат конвенционалните погони, како што се моторите со внатрешно согорување со механичка и хидраулична трансмисија. Два од главните проблеми (негативности) на системите со електричен погон се големината на батериите и поголемиот број контролни уреди. Покрај оваа негативност, електричните погони се многу успешни во оние случаи кога има потреба од висока моќност, како на пример електричните локомотиви, бродови и опрема за минирање.

Би требало да се забележи дека најголем број од причините за прифаќање (неприфаќање) на електричните погони останале исти во последните шеесет години. За комерцијални примени, нивна предност е дека имаат висока економичност на гориво, редуцирана емисија на штетни продукти, модуларни компоненти и подобри перформанси.

Слично на претходно кажаното, исти се причините за примена на електричните возила во воени апликации, иако со нивната примена се добиваат неколку многу важни придобивки кои се значајни за воените мисии, како што се нечујното набљудување, тивката мобилност, поголема електрична енергија на располагање за возилото, подобар распоред на просторот под оклопот на возилото и флексибилност на дизајнот било за предните било за задните системи на погонот.

Сл. 6. Шема на хибридно-електричен погон

Слика 6 ја покажува типичната конфигурација на возилата со електричен погон за воена примена.

Шемата која е многу општа, покажува хибриден систем, кој има два извори на моќност – мотор СВС (турбински или дизел), кој го задвижува генераторот и опрема за складирање на енергија (замавник или батерии). Целата моќност добиена од еден извор или од двата извори заедно, се насочува во DC колектор и се пренесува до влечните мотори и останатите помошни елементи, потребни за совладување на постојани и секундарни товари [2].

Хибридниот систем има предности, бидејќи може да користи мал мотор кој може да задоволи некои постојани побарувања за мобилност со помала потрошувачка на гориво и помали степени на емисија за разлика од спротивниот случај, кога се употребува класичен систем за кој се употребуваат поголеми мотори.

Сите моментални побарувања во хибридниот систем се исполнуваат со помош на складираната енергија. Елементите на системот се соодветно димензионирани за да се добива доволно голема моќност, за совладување на бараните услови, како што се забрзувањето или совладување на бараната нагорнина.

Хибридниот систем, исто така, овозможува, додатна способност за нечујно набљудување и тивка мобилност, додека возилото е погонето само со електричните батерии.

4.1. Пресметка на перформансите

Карактеристиките на перформансите на електричните погони се базираат примарно на проекциите и ограничените податоци од тестовите направени со прототипови. Затоа, сите претпоставки за перформансите поврзано со вкупната ефикасност на системот и степенот на брзини на возилото треба да се потврдат со практични тестови на терен и нивно развивање. Како и да е, податоците добиени со лабораториски тестови на компоненти покажуваат дека вкупните загуби на електричниот погон се еквивалентни на оние од механичките системи. Типичната електрична трансмисија, прикажана на слика 6, се состои од генератор/алтернатор, засилувач, DC колектор, два влечни мотори и нивни инвертори. За таков систем, загубите се пресметани и изнесуваат:

Генератор	4 %
96% ефикасност	
Засилувач	4 %
96% ефикасност	

Мотори 5 %

95 % ефикасност

Инвертор

5

95 % ефикасност

Останатите загуби се слични на оние на механичките погонски системи, на пример, изнесуваат 15% од загубите на крајниот редуктор се 3%.

Вкупната ефикасност на системот е:

$$Eff_{tr} = 0.96 \cdot 0.96 \cdot 0.95 \cdot 0.95 \cdot 0.85 \cdot 0.97 = 69\%$$

Според тоа, бараната вкупна моќност на моторот се добива според следниот израз:

$$P_m = P_{tr} / 0.69$$

4.2. Предности

Некои од предностите се претходно спомнати. За да се разберат придобивките од електричниот погон кај воените возила би требало да се развива нивното влијани врз критериумот за мобилност на повисок степен.

4.2.1. Ефекти врз брзината и забрзувањето на возила

Електричниот погон реализира подобра агилност за разлика од механичкиот систем, поради неразделните карактеристики на вртежниот момент на сите електрични мотори.

Сл. 7. Споредба на механичка кај м/в HAMWWE M113A3 со електрична трансмисија кај м/в HAMWWE M113 при исти мотор со иста расположива моќност

За разлика од механичките и хидрауличните трансмисии, електричните мотори постигнуваат максимален вртежен момент на нулта брзина, со што се обезбедува поголема моќност при забрзување на мал број вртежи, како што е прикажано на Слика 7. Во прилог на тоа, се додека нема менување на пренос со запчаници, електричниот погон има улога на континуирана променлива трансмисија каде моментот и бројот на вртежи се пренесуваат на влечниот мотор и се соодветни на бараната мобилност врз база на континуитет. За движење по нерамен терен, електричните погонски системи обезбедуваат вишок на моќност наменета за активното потпирање кое е потребно да се одржува стабилност на платформата на нерамниот терен при високи брзини на движење.

4.2.2. Ефекти при совладување на нагорнина

Електричните погони успешно се покажаа за совладување на 60% угорнини со брзини еднакви или повисоки од оние постигнати со примена на механички погон. Во случај на хибриден систем, акумулираната енергија, со која располага возилото, може да се искористи за постигнување на максимална моќност, потребна при совладување на ритчест терен, со задржување на константна брзина на движење.

4.2.3. Ефекти при управувањето

За возила на тркала не постои разлика помеѓу управувачките системи кои се користат, освен фактот дека електричниот управувачки систем е поинтегриран со електричниот погон. За возилата на гасенични платна, како и да е, електричниот управувачки систем нуди прецизна контрола со тоа што едниот мотор има улога на генератор, кој го успорува внатрешното гасенично платно, а го забрзува надворешното, при завртување на возилото во одредена страна, и обратно.

Исто така, тоа е истиот принцип како кај механичките системи, да механизмот ја постигнува разликата помеѓу брзините на гасеничните платна, само што е поедноставен процесот кај електричните погони.

4.2.4. Ефекти при кочење

Во случај на кочење на возилото, двата влечни мотори се претворени во генератори за да го успоруваат возилото до негово застанување. Значителна предност кај електричното кочење е способноста на системот е да ја задржи на кочењето енергијата и да ја поврати како акумулирана енергија на возилото. Таа енергија е регенерирана и преусмерена во било која друга во батерискиот систем или наменета за други потрошувачи во возилото.

5. ПРЕДИЗВИЦИ И ПРИМЕНА НА ТЕХНОЛОГИИ

Најкритичната техничка бариера за електричниот погон е ограничената работна температура на полупроводниците за висок напон, што се користат во моторот и контролорот на генераторот. Способноста и надежноста за работа со високо напонска моќност со досега развиените силиконски уреди е ограничена со термалните перформанси. Работната температура на силиконските уреди е ограничена приближно до 150°C.

Други параметри, како што се надежност, фреквенција, способност за работа со високонапонска моќност на полупроводниците се исто така ограничени од термалните карактеристики на силиконскиот материјал.

Клучниот предизвик за примената на електричниот погон е да се развијат такви прекинувачи на полупроводниците за висок напон, со кои системот ќе даде такво ниво на перформанси со кое ќе се задоволат побарувањата за потребните карактеристики на возилото. Како и да е, стратегијата на развој нема да се фокусира само на прекинувачите на полупроводниците. Напредувањето со колото за типологија и контрола на конверторот на моќност, термалниот распоред, и подобрувањата кај другите компоненти, како што се кондензатори, или индуктори можат, исто така, да дадат значителни подобрувања на системот.

Најважни придобивки од нивото на системот, за воени примени, се следните:

Повисока надежност, подолг живот, висока ефикасност, докажана горивна економичност, пониска цена, помали загуби, помали и полесни компоненти и редуцирани означувања. На ниво на прекинувачи, специфични технички предизвици полупроводниците за висок напон се:

Помали загуби, повисока надежност, повисока работна температура, помал термички отпор, повисока способност за мали осцилации, и работа на повисока фреквенција при повисоки степени на моќ.

Употребата на широки повеќеслојни полупроводници може да има значително влијание врз примената на електричниот погон на повеќе начини.

Широки повеќеслојни материјали даваат повисоки работни температури и многу повисоки електрични полиња. Ова води до значителни подобрувања на надежноста, ладењето, густина на моќноста. Освен тоа, силиконскиот карбид (SiC) е најнапреден во групата широки повеќеслојни материјали. Повисоката контактна температура е овозможена со легури на SiC, и дава поефективно ладење со ладилно средство кое издржува повисоки температури, подобра способност за мали бранувања, и повисока густина на моќ. SiC – ните тиристорите веќе покажаа сигурна работа до 500°C, многу повисока од возможната со употреба на силиконските материјали.

Проценките укажуваат дека SiC уреди, најверојатно диодите, може да бидат комерцијално во употреба до крај на 2003 година. Секако, постојат значителни проблеми да биде потенцијалот на материјалот потполно реализиран.

Аномалии на материјалот, особено деструктивните аномалии, наречени „микропукнатини“, мора да бидат редуцирани. Подлоги со висок квалитет, еднообрзно подмачкани, и со мала веројатност за отказ мора доследно да се произведуваат. Производството и технологиите за изработка на тие уреди мора да бидат напредни.

Значителен е напорот насекаде во светот да се произведува корисни SiC подлоги за приклучните уреди.

5.1. Примарна моќност

Примарната моќност која, и понатаму се користи за електричниот и хибридно електричниот погон ја имаат конвенционалните мотори.

Брзоодните дизел мотори во денешно време се развиваат за хибридно – електрични автомобили и камиони. Горивни ќелии се развиваат во САД, Канада и Европа како алтернативна примарна моќност, но не се очекува набрзо тие да ги заменат конвенционалните мотори.

5.2. Дизел мотори

До денес повеќето демонстрирани електрични возила се со погон на дизел мотори. Главните причини за избор на дизел моторите се нивната прилагодливост и висока ефикасност во споредба со други типови на погон. Покрај тоа, дизел моторите имаат одредени негативности кои понатаму би требало да се решат за успешно да се користат во хибридниот електричен систем. Прво, дизелот е тежок што се покажува преку специфичната моќност [kW/t], и тешко ја постигнува саканата величина од 20-25 [kW/t], а исто така се бара поголем систем за ладење. Второ, дизел моторот има висок степен на бучава и знаци на димност. За хибридниот систем постои можноста да се намали тежината и потребата за ладење кај дизелот со намалување на димензиите на моторот што е можно со соодветен дизајн и избор на системот за акумулација на енергија.

5.3. Турбини

Турбината е идеално погодна за електрични и хибридно електрични возила. Нејзината излезна брзина се прилагодува на онаа од алтернаторот кој и дава погон и нема потреба од менувач за брзини. Таа е лесна, со многу помал

број елементи споредено со дизел моторот, и работи со помалку загревање, а заради тоа и системот за ладење е мал и не се поставува проблем за дизајнот и интеграцијата на целиот систем. Но, покрај тоа турбината има одредени негативности. Почетната цена на турбината е релативно висока, има потреба од големи количини на воздух за полнење, што наметнува и пречистување на воздухот како потреба, и не е толку ефикасна колку дизел моторите. Обично специфичната ефективна потрошувачка на гориво (g_c) на турбината е 0.45-0.50 lbs/hph во споредба со 0.35 lbs/hph за дизел мотор.

За примена во хибридните системи, ефикасноста на турбината може да постигне прифатливо ниво, само кога работи во квазистационарна состојба, која е возможна во услови кога брзината на движење не е зависна од брзината на моторот кај хибридниот систем. Ова ќе ја заштити турбината од непотребно вртење додека се менува брзината возилото, а со што се предизвикува поголема потрошувачка на гориво.

Друга можна примена на турбински мотори во електричните погони е електричното турбо полнење кое денес сè уште се истражува. Овој концепт ја претвора енергијата од издувните гасови на дизел мотор, во работа на турбинското коло на помала турбина и ја претвара топлината на издувните гасови во електрична енергија.

5.4. Горивни ќелии

Горивните ќелии се сеуште во фаза на развој. Нивна предност е што се карактеризираат со висок степен на ефикасност. Поради хемиската конверзија на хемиската во електрична енергија, горивните ќелии имаат ефикасност до 60 %. Во помал размер на примена, горивните ќелии се покажаа за стационарни машини и за автобуси. Сепак, за примена во мали комерцијални возила, како и за воени возила, горивните ќелии имаат недостатоци кои бараат развојни програми, што ги класифицира како технологија која бара големи временски граници. За комерцијална примена, горивните ќелии се големи и зафаќаат голем простор, па бидејќи инсталацијата е комплицирана, нивната конфигурација не е едноставна.

За воени примени, горивните ќелии ќе бидат интересни, доколку тие користат исти горива кои ги користат воените возила. Тоа значи дека горивните ќелии би барале реформатори за да се екстрахира хидрогенот од хидрокарбонатите пред тие да се прифатат за воена примена. Користењето на реформатор значително би ја намалило ефикасноста на горивната ќелија до нивото на дизел моторот [2].

6. ЗАКЛУЧОК

Воените возила имаат потреби кои се дефинираат, зависно од видот на мисиите што се изведуваат низ различни терени и средини билокаде во светот. Овие барања ја поставуваат филозофијата за дизајнирање на овие возила, која евулирала последните 80 години паралелно со технолошката еволуција.

Идните возила имаат нови барања, кои не би можеле да се задоволат со конвенционалните методи. Затоа, новите технологии треба да се развиваат и применат за да се задоволата барањата на идните возила. Возењето на електричен погон е кандидат број еден за цел свет во XXI век. Неговата примена ќе ги задоволи и воените и комерцијалните примени иако мотивите и придобивките не се исти. Иако електричните и хибридните електрични возила и камиони може да се користат на денешните автопати, сè уште не се подготвени за употреба во војската поради загубите во електронската моќ. Денешните развојни програми на широката материјали како силициум карбид, се полни со ветувања широка примена на електричните возила во следните десетина до петнаесет години од денес.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. G. Khalil & R. Tuck, U.S. Army Tank-automotive and Armaments Command. "The steering of tracklaying vehicles" 1996 SAE Convention, Detroit, Mich.
- [2]. J. Hitchcock. U.S. Army Tank automotive and Armaments Command "Alternative Prime Power Sources for an All Electric Combat Vehicle" 1997 AECV conference proceedings, Dearborn, Mich.
- [3]. М. Димитровски, Т. Давчев, Е. Николов, *Мојтори и мојторни возила*, Воена академија – Скопје, 1999 година

ИЗГРАДБА НА СОВРЕМЕН КОМУНИКАЦИСКО-ИНФОРМАЦИСКИ СИСТЕМ КАКО РЕАЛИЗАЦИЈА НА РЕФОРМСКИТЕ АКТИВНОСТИ ВО К-4 СЕГМЕНТОТ ВО МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА

Драган НИКОЛИЌ

Министерство за одбрана - Скопје

Апстракт: Значењето и важноста на ефикасен систем на командување и контрола за одбранбениите структури не треба посебно да се истакнува. Покрај тоа, вклучувањето на комуникациите, односно комутиерската и информациската техника и технологија, целосно го заокружува ефикасното функционирање на овој мошне значаен систем. Последните два сегменти се, всушност, потребни за имплементација на процесот на командувањето и контролата.

Основни елементи на К-4 системот се човечкиот фактор, информацијата и структурата за поддршка. Кога разговараме за човечкиот фактор, тогаш се мисли на луѓето кои што ја добиваат информацијата, донесуваат одлуки, ја раководаат акцијата, комуницираат и соработуваат помеѓу себе во остварувањето на заедничката цел.

Информацијата како еден од основните елементи на К-4 системот претставува реалност која што ја користиме во посебен облик и форма. Информацијата се зборови, исма, бројки, графички облици и симболи кои што ги користиме за да ги претставиме нештата, настани, идеи и вредностите.

Структурата за поддршка како финален елемент им помага на оние луѓе кои што ја креираат, дисеминираат и користат информацијата. Структурата вклучува организации, процедури, техничка опрема, ресурси, тренинг, образование и обука како и доктрина, кои што треба да дадат поддршка на командувањето и контролата.

Од друга страна, пак, елементи на системот на командувањето и контролата се: процена на ситуацијата, планирањето, координирањето и дејствувањето. Како и да е, реализацијата на современ комуникациско-информациски систем постојано комитибилен и интегрирабилен со НАТО структурата претставува воедно и темел и носечки столб за ефикасно функционирање на К-4 системот.

Клучни зборови: К-4 (команда, контрола, комуникации, компјутери), КИС (комуникациско-информациски систем), ГИС (географски информациоен систем), ОДТС (оптички дигитален телекомуникациски систем), ЊЕБ, ЛАН (локална мрежа), ЊАН (широка мрежа).

DEVELOPMENT OF A MODERN COMMUNICATION INFORMATION SYSTEM AS A REALIZATION OF THE REFORM ACTIVITIES IN THE C-4 SEGMENT AT THE MINISTRY OF DEFENSE

Abstract: The importance of the efficient Command and Control System for the defense structures shouldn't be outlined especially. Besides, incorporating the communications, especially computer and information technology and techniques, completely fulfills the efficient functionality of this very important system. Last two segments are exactly needed for the implementation of the command and control process.

Basic elements of C-4 system are human resources, information and support structure. When talking about human resources, we mean about people getting information, making decisions, managing the action, communicating and cooperating between themselves in order to achieve the common goals.

Information as one of the basic elements of C-4 system is reality that is used in special form and shape. Information is words, letters, numbers, graphical forms and symbols used for performance of things, events, ideas and values.

The support structures as final element help this people who are creating, disseminating and using the information. The structure includes organizations, procedures, technical equipment, resources, training, education and learning, and doctrine in order to support command and control processes.

From the other aspect, elements of the command and control system are: evaluation of the situation, planning, coordinating and operating.

Realization of the modern communication-information system fully compatible and interoperable with NATO structure is the basis for efficient functionality of C-4 system.

Key words: C-4 (Command, Control, Communication, Computers), KIS (Communication-Information System), GIS (Geographical Information System), ODTS Optical Digital Telecommunication System), WAN (Wide Area Network), LAN (Local Area Network)

Изградбата и развојот на модерен глобален комуникациско-информациски систем на Министерството за одбрана претставува основа, односно една од главните претпоставки за ефикасно функционирање на К-4 системот, командување, контрола и консултации, вклучувајќи ги и информациските системи за потребите на одбранбените структури во Република Македонија.

Имплементацијата и развојот на глобалниот комуникациско-информациски систем во Министерството за одбрана претставува еден од

главните приоритети во реформските активности што Министерството за одбрана ќе ги спроведува во наредниот период.

Комплетната реализација на комуникациско-информацискиот систем во Министерството за одбрана треба да резултира со постигнување ефикасен систем за командување и контрола, компатибилен и интероперабилен со структурите на НАТО. Исто така, глобалниот комуникациско-информациски систем треба во целост да ги задоволи оперативните и функционалните барања на сите одбранбени структури на сите нивоа, како воени така и цивилни.

Имплементацијата и развојот на комуникациско-информацискиот систем, заради својата специфика претставува долготраен процес во кој се вклучени повеќе релевантни субјекти. Запазувајќи ги основните елементи на К-4 системот, а тоа е планирањето и процената на ситуацијата од една страна, реализацијата на модерен комуникациско-информациски систем треба да резултира со остварувањето на целите на тој систем. Од друга страна, пак, во остварувањето на целите на системот задолжително треба да се земат предвид барањата и задачите на комуникациско-информацискиот систем како негова претпоставка, а исто така, треба да се запазат и принципите на функционирањето на истиот.

Наведувајќи ги целите, Министерството за одбрана развива и гради сопствен, единствен, интегриран, автономен и функционален комуникациско-информациски систем. Таков систем мора да обезбеди потполна функционалност и оперативност, како во стационарни така и во мобилни и воени услови. Системот треба да обезбеди целосна компатибилност и интероперабилност со КИС системите на партнерските земји членки на НАТО структурите. КИС системот мора да обезбеди сигурни, ажурни, навремени и релевантни информации за сите субјекти во одбраната. Исто така, таков систем мора да овозможи ефикасна размена на информации помеѓу субјектите во Министерството за одбрана и другите владини институции. КИС системот мора да овозможи автоматизација и рационализација на работните процеси на административните органи во Министерството за одбрана, како и зголемување на неговата ефикасност. Од технички аспект, модерен комуникациско-информациски систем мора да овозможи комутација и интегриран пренос на сите видови информации, вклучувајќи говор, податоци и слика. Еден од најбитните аспекти кој што треба да го задоволи современиот КИС е заштитата и безбедноста на комуникациите од технички аспект од една страна, а од друга страна треба да овозможи заштита на постојните инвестиции во ИТ инфраструктурата.

Од аспект на принципите на функционирањето на комуникациско-информацискиот систем можеме да ги наведеме следните принципи: адаптивност, постапност, еластичност, заменливост и перспективност на

софистицираната опрема на КИС. Ваков систем треба да е базиран врз современи техничко-технолошки решенија, развојни платформи, методологии, апликативни софтверски решенија, сигурносни и „бацкуп“ варијанти.

Комуникациско-информациониот систем треба да обезбедува заштита и сигурност на податоците и ресурсите на повеќе нивоа и низ сите фази, на влез, трансфер, обработка и излез на податоците. Исто така, современ КИС треба да дозволува фазна (стапна) реализација и треба да овозможи интегрирање на постоечките технички ресурси и опрема. КИС системот треба да биде способен за континуирано и непречено функционирање, како и да биде заштитен и отпорен на попречувања од секаков вид.

Имајќи го во предвид времето во кое што живееме и сите оние предизвици со кои што сме опкружени, во процесот на реализација на современиот комуникациско-информационски систем во Министерството за одбрана се оставуваат повеќе различни барања, задачи и специфичности кои што еден ваков систем треба да ги задоволи, односно исполни. Во продолжение, ќе наведеме некои од нив:

- обезбедување навремени и точни информации за тактичко, оперативно и стратешко одлучување на сите субјекти во одбраната;
- проектирање на КИС според усвоените меѓународни стандарди и стандардите на НАТО;
- КИС треба да овозможи централизиран менаџмент и управување со сите постојни технички ресурси;
- КИС треба да овозможи различни привилегии во управувањето со определените ресурси со точно дефинирање на начинот на пристап до истите, како на системско, физичко ниво, така и на софтверско, апликативно ниво;
- можност за поврзување на КИС со јавната телекомуникациска мрежа заради користење на надворешни ресурси;
- КИС треба да овозможи користење на услуги од сателитската конекција;
- КИС треба да овозможи поврзување на сите работни станици од посебни ЛАН мрежи од одбранбените субјекти во една заедничка ЊАН мрежа;
- КИС треба да овозможи имплементација на ГИС технологија со сите потребни ресурси;
- КИС треба да овозможи користење на ИНТЕРНЕТ услуги и сервиси за сите одбранбени субјекти;
- КИС треба да содржи комутациски дел, тактичко радио и пренос на патишта. Комутацискиот дел и тактичкото радио треба да бидат оспособени за пренос на сите видови информации во стационарни услови на работа и можност за нивен брз премин и воспоставување на системот во мобилни услови на работа;

– Стационарните комутациски центри да користат за спојни патишта сопствена пасивна инфраструктура или јавна телекомуникациска мрежа од една страна или да ги користат сопствените радио-релејни конекции за овозможување на независно функционирање на системот;

– КИС треба да даде поддршка и да овозможи повеќе сервиси. Тука спаѓаат суштински сервиси, сервиси за поддршка на интероперабилност и поддршка на функционални подсистеми;

– Суштинските сервиси претставуваат тековни функции кои се користат низ функционалните потсистеми. Тука се вклучени сервиси како што се автоматизација на канцелариското работење, поддршка на централизирана база на податоци, централизирано складирање и размена на податочни фајлови, сервиси за поддршка на заштитата и безбедност на податоците, поддршка на документ менаџмент системот, ГИС-от како и мрежното и системското управување;

– Сервисите за поддршка на интероперабилноста овозможуваат размена на информации интерно и екстерно. Тие вклучуваат функции како што се е-маил, управување и процесирање на пораки, интернет и др.;

– Областа на функционалните подсистеми опфаќа повеќе апликативни и системски проекти од аспект на заедничко функционирање на одбранбените субјекти.

Врз основа на горенаведените постулати, претпоставки, барања и задачи, а исто така и врз основа на Стратегијата за развој на Глобалниот комуникациско-информациониот систем во Министерството за одбрана, изработена е листа на приоритетни проекти кои што треба да се реализираат во наредниот период. Заради нивната специфичност и комплексност, направен е динамички план за етапно реализирање на истите со реална процена, начин на обезбедување и реализирање на потребните финансиски средства. Изборот и реализацијата на приоритетните проекти се дел и се во потполна согласност со останатите реформски проекти и активности глобално во Министерството за одбрана.

Во продолжение, ги наведуваме следните приоритетни проекти во делот на К-4. Тоа се:

- Проект - „Оптички дигитален телекомуникациски систем” -
- Проект - „Персонал менаџмент информациски систем” -
- Проект - „Автоматизиран логистички информациски систем” -
- Проект - „Документ менаџмент систем” -
- Проект за Системот за повеќегодишно планирање, програмирање и извршување на буџетот -

- Проект - „Географски информационален систем” -
- Проект за тренинг, односно обука и едукација на кадарот.

Еден од капиталните проекти во делот на К-4 во Министерството за одбрана е реализација на сопствениот оптички дигитален телекомуникациски систем како за потребите на Армијата на Република Македонија, така и за потребите на цивилните структури од Министерството за одбрана. Реализацијата на овој проект треба да ги задоволи во целина сите телекомуникациски и информатичките потреби на АРМ и на Министерството за одбрана.

Реализацијата на овој проект има огромно значење и тоа не само за Министерството за одбрана, туку и пошироко на државно ниво. Со реализацијата на овој проект, всушност, се создаваат клучни предуслови за функционирање и на некои државни институции.

Заради својата комплексност и специфичност, реализацијата на проектот се одвива етапно, според веќе утврдена временска динамика. Проектниот план предвидува реализација на сопствена оптичка инфраструктура со имплементација на најсовремени технички и технолошки решенија во делот на активна мрежна опрема и поставување на концепт кој што ќе овозможи етапност, односно надоградба во наредниот период согласно потребите.

Исто така, од технички аспект се предвидува стандардизација и унификација на сервисите на транспортно ниво, односно решавање на телекомуникациските и информатичките потреби унифицирано преку стандардизирање на транспортниот протокол. Инаку, проектот предвидува постепено решавање на пристапните точки, односно јазли, реализација на свездеста топологија во прва фаза, а во следните фази создавање на редундантни патеки, односно затворање на прстенеста форма, т.к. рингови. Сето тоа треба да овозможи поврзување на сите објекти на АРМ и на Министерството за одбрана во една ЊАН мрежа и тоа во прво време на пошироката територија на градот Скопје, а се предвидува и реализација на проектот и пошироко во една од наредните фази.

Како дел од втората фаза на овој проект се предвидува реализација на современ Мониторинг - управувачки центар и тоа на две локации, централна и алтернативна локација. Проектирана е локацијата на централната управувачка единица со комплетната опрема за таа намена. Тука би бил целиот потребен хардвер, софтвер и дополнителна опрема за обезбедување на целосна функционалност и мониторирање на сите капацитети.

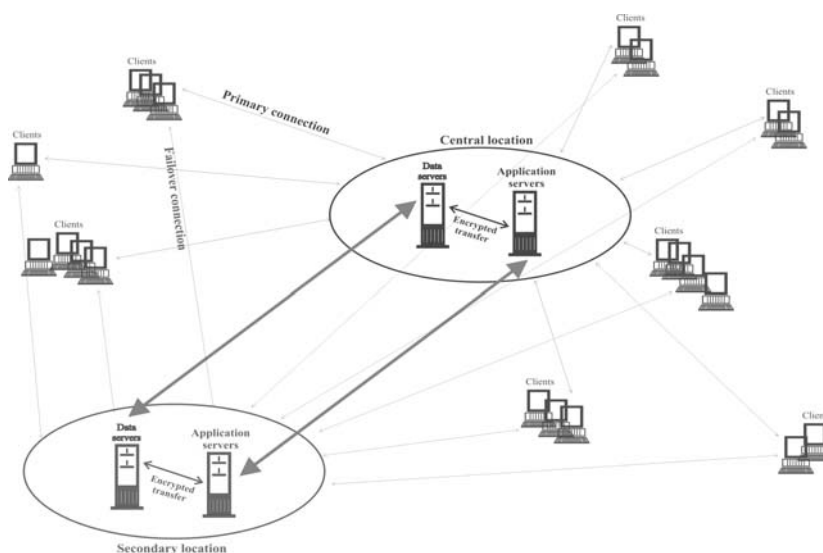
Како една од следните фази по реализацијата и активирањето на проектот на територијата на градот Скопје, се предвидува постепено проширување на капацитетите согласно потребите на останатите

организациски единици на Министерството за одбрана и на АРМ на територијата на Република Македонија. Сите овие наредни чекори ќе бидат реализирани во согласност со другите реформски зафати и произлезени потреби врз основа на реструктурирањето на АРМ и на МО. Тука би се разгледале повеќе технички концепти за реализација на овие наредни фази.

За реализацијата на овој мошне значаен проект, од технички аспект ќе наведеме само некои од хардверските и софтверските компоненти кои што треба да бидат во функција на овој проект. Тоа се:

- Активна мрежна опрема (рутери, свичеви, комутатори, мултиплексери, итн.);
- Персонални компјутери и печатачи;
- Централни сервери - според плановите за имплементација на софтверите потребни сервери за базите на податоци, апликации, „филе“ сервери, „дисастр рецоверс“ решенија, итн.;
- SAN решенија;
- „Security“ решенија;
- „Backup“ решенија;
- Специфична компјутерска опрема за комплетна функционалност на другите проекти.

На следната слика е прикажана логичка шема на поврзување помеѓу примарната, „backup“ и корисничките локации.

Еден од врвните приоритети во Министерството за одбрана е исто така, и реализација на Проектот - „Персонал менаџмент информациски систем”.

Овој проект е еден од клучните и основните системи кои овозможуваат функционирање на сите останати активности во Министерството за одбрана и претставува евиденција и следење на човечките ресурси. Реализацијата на овој проект ќе обезбеди информации и податоци за комплетните човечки ресурси во МО и АРМ потребни за ефикасно извршување на работните функции.

Проектот Персонал менаџмент информациски систем претставува систем за евиденција и следење на вработените лица во Министерството за одбрана и АРМ. Всушност, реализацијата на овој проект треба да ја даде тесната врска помеѓу политиките за персонален менаџмент како составен дел од Стратегијата за човечките ресурси и функционалната анализа за сите процеси поврзани со персоналот како проектна документација за апликативното решение за системот за персонален менаџмент. Ова апликативно решение ги опфаќа процесите на вработување на лицата, преку тековните промени во текот на работниот век, па се до престанок на работниот однос по било кој основ. При тоа треба да бидат запазени сите законски нормативи кои произлегуваат од Законот за работни односи, Законот за државни службеници и Законот за служба во АРМ. Покрај внатрешните движења и активности, треба да бидат вклучени и сите обврски кои МО и АРМ ги имаат спрема надворешните субјекти, како што се Агенцијата за државни службеници, Агенцијата за вработување, Фондот за пензиското и инвалидското осигурување и Фондот за социјално и здравствено осигурување. Сите кумулирани податоци за човечките ресурси треба да претставуваат основа за процесите на планирање и донесување на одлуки на стратешко ниво.

Податоците за персоналот треба да бидат централизирани, сместени во една заедничка база на податоци и при тоа да бидат достапни тековно во секој момент на дефинираните структури за обработка. Покрај овие структури треба да се обезбеди пристап и можност за пребарување и до сите релевантни структури, раководни и останати, а кои се инволвирани во процесот на планирање, организација и донесување на одлуки на било кои нивоа.

Кои се целите кои сакаме да се постигнат со реализација на Проектот за персонал менаџмент информациски систем? Тоа се следните:

- Автоматизирање, оптимизирање и поедноставување на работните процеси;
- Комплетна евиденција и ажурирање на работните места по систематизација и формација и нивно динамичко следење;
- Целосна евиденција и ажурирање на податоците за вработените;

- Можност за поврзување и достапност на податоците за потребите за обработка на плати, планирање, одлучување, станбена и социјална политика;
- Брза и ефикасна комуникација со надворешните органи и институции;
- Брзо и ефикасно добивање соодветни извештаи - репорти по било кој критериум.

Од друга страна, пак, се поставуваат критични фактори и ограничувања во процесот на реализацијата на проектот, кои секако мора да се земат предвид во процесот на проектирањето. Ќе наведеме некои од нив:

Во организациската структура на Министерството за одбрана постојат повеќе категории лица:

- државни службеници - кои подлежат на Законот за државни службеници;
- лица кои немаат статус на државни службеници - подлежат на Законот за работни односи;
- лица со посебни овластувања - (безбедност) - по посебни критериуми;
- воени лица во МО и АРМ - за кои важи Законот за служба во АРМ;
- цивилни лица на служба во АРМ - за кои важи Законот за служба во АРМ.

Иако основните функции се идентични, сепак постојат разлики во постапките помеѓу определените категории во согласност со законите кои важат за нив.

- Организациска структура на МО и ГШ не е константна, т.е. подлежи на промени, согласно промените на формацијата и систематизацијата на работните места. Сите тие промени треба да се евидентираат и временски да се следат т.е. да постои запис за секоја промена и период на траење. Зависно од тоа, постојат и промени на работните места дефинирани по формација и систематизација, чие што следење треба да биде временско.

- МО и ГШ се посебни организациски целини. Работните места во МО се организирани според систематизацијата на работните места, а работните места во ГШ според формацијата. Распоредувањето на вработените во организационите целини се врши во согласност со нив, меѓутоа различните параметри за секое лице зависат и од категоријата на која и припаѓаат.

- Комуникацијата со Агенцијата за државни службеници е тековна, односно сите ажурирања за вработените државни службеници се доставуваат до неа на посебни обрасци.

Посебно прашање во реализација на овој проект е дефинирање на моделот на функциите. Притоа, целта на дефинирањето на функциите е да се постигне целосен приказ на сите активности кои се во доменот на работењето

на кадровите служби во МО. Моделирањето е процес на дефинирање на функции на начин кој е независен од организациска структура, лицата или механизмите на извршувањето на функциите, со цел да се обезбеди флексибилност на понуденото решение во постојните услови или во некои идни променети услови на работење. Моделот на функции е претставен во форма на хиерархија, со детално опишани функции и дефиниран редослед на нивното извршување. Постојат глобални функции кои дефинираат различни групи процеси, во зависност од видот на податоци кои ги обработуваат, и елементарни функции врзани за секоја елементарна активност.

Со дефинирање на деловниот модел на системот за персонален менаџмент, дефинирањето на деловните функции и моделот на податоците неопходни за нормално функционирање, се пристапува кон изработка на апликативно, софтверско решение. Тоа решение треба да биде така дизајнирано, да ги задоволи основните цели на функционалноста. Истото треба да ги следи модерните софтверски и хардверски трендови и да обезбеди комплетна тековна и ажурна функционалност, како и можности за функционирање во подолг период со минимални интервенции и преработки. Решението треба да овозможи максимална флексибилност во поглед на дополнувања и промени, во согласност со промените на законската регулатива, како и можност за индивидуални кориснички интервенции, креативност и ад-хок пребарувања, статистики и извештаи.

Од технички аспект, апликативното решение треба да ги задоволи и да има некои од следните технички карактеристики:

- Централна база на податоци;
- Web ориентиран апликациски софтвер хостиран на централен сервер;
- можност за WAN конекција;
- едноставен пристап до апликацијата со Internet Explorer;
- можност за енкриптирана конекција помеѓу работните станици и серверот;
- Web портал за размена, архивирање и пребарување на податоци и документи;
- динамичко креирање на извештаи и повеќе видови статистички анализи;
- историја на секоја извршена трансакција;
- повеќе нивоа на авторизација на пристап по хиерархиска поставеност;
- едноставен развој и ажурирање на апликацијата.

Во реализацијата на реформските активности значајно место има и имплементацијата на Проектот за Автоматизиран Логистички Информациски систем. Клучна компонента во спроведувањето на реформата претставува и

реорганизација на логистичкото работење и постигнување на компатибилност и интероперабилност со НАТО структурите преку постигнување јасно дефинирани и пропишани стандарди.

Врз основа на новиот концепт за логистичко работење кој што е во фаза на усвојување како стратешки документ во Министерството за одбрана, сите логистички функции ќе бидат детално обработени и реорганизирани согласно НАТО стандардите. Новиот логистички концепт предвидува обединување на некои функции со цел зголемување на ефикасноста. Исто така, многу битна компонента во целиот концепт претставува токму информатичката поддршка во целокупното логистичко работење и тоа преку реализацијата на овој проект.

Процесот на имплементацијата на проекто за автоматизиран логистички информациона систем ќе се одвива согласно веќе утврдената методологија, односно преку изработка на функционална анализа за логистичкото работење, дефинирање на бизнис функции, поврзување на овие документи со главниот концепт за реформата во логистиката и на крај издвојување и дефинирање на секоја логистичка активност која ќе биде предмет на информатичка обработка во целиот проект. Од сите овие процеси треба да произлезат техничките барања како основа за имплементација на проектот.

Од технички аспект се предвидува воспоставување единствена централизирана база на податоци, строго контролиран и привилегиран пристап кон податоците, навремено ажурирање на различни типови податоци со цел добивање на релевантни и точни податоци и информации за било која активност во склоп на логистичкото работење и во кое било време.

Во продолжение ќе наведеме само некои од функциите од логистичкото работење кои ќе бидат опфатени во автоматизираниот логистички информациона систем. Тоа се:

- обезбедување ресурси за работа;
- потреба за планирање;
- продукција;
- контрола на квалитет;
- обезбедување материјали и сервис;
- набавка;
- управување со имоти;
- одржување, поправки и ремонти;
- управување со резерви;
- складирање;
- снабдување;
- материјали на располагање;

- транспорт;
- поддршка на медицински и здравствени сервиси;
- стандардизација, класификација и кодификација.

Потребата од реализацијата на еден од приоритетните проекти, а тоа е „Документ менаџмент систем“ – е наметната од порано, а значењето од функционирањето на активностите предвидени со реализацијата на овој проект е огромно. Пред сè, со реализацијата на овој проект треба да се опфатат повеќе законски пропишани дејности и да се реорганизира нивното функционирање на еден современ начин со примена на новите техники и технологии, со цел зголемување на ефикасноста, безбедноста на ракувањето со документите, пристапот до истите, односно внатрешно и надворешно движење на целата документација и на крај соодветно и ефикасно нивно архивирање.

Имплементацијата на овој значаен проект пред сè ги опфаќа областите на канцелариското и архивското работење во согласност со соодветниот закон, а тука се опфатени повеќе процеси. Во рамките на канцелариското работење ги имаме следните процеси:

- прием, прегледување и распоредување на документарниот материјал;
- заведување на актите;
- доставување на актите за работа;
- административно-техничка обработка;
- испраќање на актите;
- распределување;
- одлагање во писарница - навремено враќање на решените предмети.

Од областа на архивското работење, ги имаме следните процеси:

- класификација и тековно архивирање на материјалот;
- донесување на План на архивски знаци;
- листа на архивска граѓа и листа на документарен материјал и навремено доставување до Архивот на Република Македонија;
- тековно одбирање на архивската граѓа за трајно чување и издвојување на документарниот материјал за уништување;
- водење единствена евиденција за архивската граѓа;
- обележување на архивскиот примерок;
- обезбедување простор, опрема и средства за чување, заштита и обезбедување на материјалот, односно граѓата;
- давање на користење на материјалот, односно граѓата;
- предавање на архивската граѓа на Архивот на Р. Македонија во утврдени рокови и во комплетна, средена и евидентирана состојба;

- спроведување на посебни мерки за заштита на материјалот, односно граѓата во случај на воена и вонредна состојба;
- определување на подолги рокови за користење на архивската граѓа.

Ако ги анализираме сите горе наведени процеси, ќе заклучиме дека сите тие процеси во сегашната ситуација се одвиваат, односно се реализираат мануелно, рачно и при тоа доаѓа до израз човечкиот, субјективниот фактор во одвивањето на овие процеси.

Друга клучна димензија во сегашното работење е несоодветната заштита на сите видови на документи, односно несоодветно опфаќање на безбедносниот фактор при тековната работа, особено ако се има предвид дека се работи за различни степени на тајност на документите и актите кои што подлежат на посебни законски процедури во нивното управување и ракување.

Исто така, во контекст на претходниот став секако треба да се има предвид пристапот и увидот во документите од страна на вработените, можност за одлив на посебни информации и податоци, односно евентуална злоупотреба на определени содржини. Имајќи го предвид субјективниот фактор, не треба да се занемари времето на доставување на документите, потребно време за обработка на истите и локација, односно дестинација на определени акти. Во овој случај доаѓа до израз пробивање на определени временски рокови за постапување по определени акти, неретко префрлување на одговорноста на други субјекти, а со самото тоа трпи работниот процес.

Од економски аспект, со тековниот начин на одвивање на работните процеси во овој домен имаме доста голема потрошувачка на хартија како тврда копија, недоволна контрола во потрошувачката на определени технички ресурси како и недоволна контрола во движењето на хартијата помеѓу внатрешните и надворешните субјекти и моменталната локација на определени документи во работниот процес.

Од ова се гледа дека е огромна потребата од редефинирање и автоматизацијата на определени работни процеси во делот на управувањето со документи. Токму имплементацијата на проектот за Документ менаџмент систем ги нуди современите решенија со кои што голем дел од тековните проблеми и отворени прашања ќе бидат ефикасно решени.

Автоматизацијата како процес наложува и постоење на дефинирани принципи и реализација на сигурносен механизам за заштита на податоците, селективен пристап до документите и многу други олеснителни активности.

Тука се поставува прашањето кои се целите кои што треба да се исполнат со имплементацијата на проектот за Документ менаџмент системот. Најновите согледувања согласно новите технички и технолошки решенија укажуваат на потребата од трансформација на хартиената документација во електронска

форма и складирање и архивирање на истата на определен електронски медиум. Со тоа ќе се овозможи брза и ефикасна обработка, дистрибуција и пристап кон документите, редукција на физичкото движење на документите, заеднички пристап во време и простор, контрола на право на пристап, сигурно и трајно архивирање на документите на мал физички но голем електронски простор и секако намалување на чинењето на целокупните операции. Ќе наброиме некои од главните цели. Тоа се:

- автоматизирање, оптимизирање и поедноставување на работните процеси;
- постигнување на зголемена ажурност и продуктивност во извршувањето на работните задачи;
- оптимална евиденција и следење на одредбите од Планот за архивски знаци;
- комплетно автоматизирање и оптимизирање на канцелариското работење;
- комплетно автоматизирање и оптимизирање на процесот на заведување на документи и нивна дистрибуција;
- комплетно автоматизирање и оптимизирање на процесот на архивирање на документите;
- олеснување на класификацијата и пребарувањето на документите;
- архивирање во електронска форма, а со тоа заштеда на простор и време;
- забрзување, олеснување и унапредување на статистичките операции;
- овозможување на комплетно поврзување и достапност на податоците на сите непосредни извршители и раководни структури во Министерството за одбрана;
- овозможување на нормално и брзо функционирање и воспоставување на релации со надворешните субјекти и Архивот на Република Македонија.

Во реализацијата на проектот за Документ Менаџмент систем постојат повеќе ограничувања и критични фактори кои што задолжително треба да се земат предвид. Моментално во Министерството за одбрана целокупната процедура и работниот процес се одвива мануелно, односно рачно. Министерството за одбрана е гломазен орган со голем број вработени и масовен и голем дневен проток на документи, огромен број архивски материјал и проблеми со сместување на истиот.

Комуникацијата помеѓу организациските единици кои во некои случаи се просторно дислоцирани и комуникацијата на Министерството со надворешни субјекти е секојдневна и неретко многу итна и тоа со специфични документи со дефиниран степен на доверливост од внатрешен, воен и државен интерес. Водење на засебни деловодници за обични и тајни документи. Исто

така, критичен фактор претставуваат и годишните промени на организациските структура кои се реплицираат на Планот за архивски знаци и потреба од евиденција на целокупното множество од годишни планови со периоди на важност. Поради сето ова, новиот проект треба да ги задоволи сите поставени услови и да овозможи непречен проток на документи во строго дефинирани термини.

Воведувањето на новата методологија и новиот начин на работа со имплементација на овој проект претставува, всушност, подготовка и реструктурирање на Министерството за одбрана во контекст на реализацијата на проектот за e-government.

Од технички аспект, имплементацијата на проектот за Документ менаџмент системот подразбира реализација на повеќе активности:

- централна база на податоци;
- централизиран влез на сите видови документи и нивна конверзија во електронска форма - графички формат;
- тек од хартиени документи до електронска архива;
- ограничено физичко движење на документи;
- комбинација на работење со електронски и хартиени документи;
- дистрибуција на документи преку ЛАН;
- хиерархиски ограничен поглед и пристап до документите;
- ефикасно процесирање на документите во секој момент;
- имплементација на дигитален-електронски потпис – PKI структура;
- електронско архивирање на документи;
- безбедно, долготрајно складирање (архивирање) - електронска архива.

Следен во низата на приоритетни проекти кои што треба да се реализираат во наредниот период е Проект за реализација на системот за повеќегодишно планирање, програмирање и извршување на буџетот, како апликативно решение и дополна на финансиското работење во Министерството за одбрана.

Една од клучните реформски активности во Министерството за одбрана е имплементација на токму овој систем за повеќегодишно планирање, програмирање и извршување на буџетот. Генерално, овој систем претставува нов концепт во планирањето на активностите, зафаќање на буџетските средства и други ресурси и тоа на повеќегодишна основа и временска рамка, со цел ефикасна реализација на проектите, а што е уште побитно и ефикасно планирање на буџетите и нивно извршување.

Досегашниот начин на планирањето и извршувањето на активностите и потребните средства на годишно ниво, всушност се покажа во пракса крајно неефикасен и доведуваше до многу мал процент на реализација на веќе планираните активности и буџетски средства.

Реализација на апликативното, односно софтверско решение за имплементација на овој проект, треба да овозможи поефикасен начин на работата и извршување на работните задачи на сите оние вработени кои се директно вклучени во имплементацијата на овој нов систем. Како резултат на ова софтверско решение треба да се добие јасна динамика на реализација на ресурсите како и фазна реализација на предвидените проекти.

Од технички аспект, во реализација на овој проект ќе се применат сите оние технички и технолошки можности и солүции кои што во потполност ќе ги задоволат сите поставени барања.

Проект кој што се наоѓа во својата почетна фаза и чија што реализација е од витално значење за потребите на Министерството за одбрана и АРМ е развој на Географскиот информациен систем. Согласно изработената проектна студија за развој и имплементација на ГИС-от и извршените согледувања за потребите на овој систем, дефинирана е интранет мрежа со посебно инсталиран и конфигуриран ArcIMS сервер за размена и користење на ГИС податоци. Во врска со тоа, изработена е и иницијална интранет апликација со која се овозможува публикување, размена и дистрибуција на дигиталните просторни податоци, геопроцесиращки сервиси и сродни кон просторот информации до крајните корисници во локалната интранет мрежа.

Користената технологија во изработката се ESRI софтверските пакети: ArcIMS и ArcView. Апликацијата се користи за брзо и ефикасно пребарување на топографската карта на Република Македонија од страна на интерните клиенти.

Како приоритетен дел се предвидува понатамошен развој на ГИС-от за потребите на одбраната, бидејќи незамисливо е функционирањето на ефикасен К-4 систем без користењето на добро развиен ГИС систем. Планираното надоградување на софистицираната опрема треба да овозможи се поголем број на алатки и можности за ефикасно спроведување на поставените задачи.

Од технички аспект со развојот на ГИС-от се предвидува реализација на неколку цели кои ќе ги наведеме:

- централизирана база на податоци;
- WEB ориентиран апликациски софтвер;
- можност за WAN поврзување;
- креирање и одржување на просторни податоци;
- поддршка на географските сервиси (изработка на карти и одржување);
- основна поддршка на системот за команда и контрола;
- поддршка на мировните операции.

Исто така во реализација на реформските активности се вклучува и потребата за изработка на проектно решение за тренинг, односно обука и едукација на кадарот. Имплементацијата на сите горе наведени стратешки

проекти однапред е осудена на неуспех доколку не се води сметка за тренинг и обука на персоналот.

Тој сегмент се смета дека е најбитен во сите овие процеси, бидејќи без добро обучен персонал подготвен за сите овие предизвици и искушенија што сами по себе се неизбежни во реализацијата на реформските активности, ниедна задача нема да биде успешно завршена и нема да доведе до посакуваната цел.

Дотолку повеќе што во овој случај се работи за доста комплексни и специфични проекти што сами по себе наметнуваат подготвеност и обученост на персоналот заради постигнување на ефикасноста која што се очекува.

Од технички аспект пред се, се предвидува посебна обука за администраторите на проектите, потоа обука на наставен кадар како и обука и едукација на крајните корисници.

Заклучок

Спроведувањето на реформите во одбранбениот сектор во секоја држава претставува еден од највисоките приоритети. Успешно спроведени реформи во овој сектор и даваат на секоја држава сигурна основа за спроведување и на реформите во останатите сегменти. Така и за нашата држава, успешно реализираните реформи во одбраната даваат поттик за ефикасно спроведување и на останатите предвидени реформски зафати.

Во контекст на спроведувањето на реформите во Министерството за одбрана, предвидените реформски проекти во К-4 сегментот треба да овозможат успешно интегрирање со соодветните сегменти во НАТО структурите, а тоа ќе го постигнеме пред се со исполнување на јасно определените критериуми, достигнување и имплементација на потребните стандарди, а како главна задача стои постигнување на компатибилност и интероперабилност во специфичниот К-4 сегмент.

Реализацијата на предвидените проекти треба да резултира со комплетна промена на досегашниот начин на извршувањето на работните задачи од страна на вработените во контекст на реорганизацијата на институцијата. Тоа секако ќе допринесе во зголемувањето на ефикасноста, примена на нови методологии и пристапи кон извршување на поставените задачи. Само така, ќе можеме вистински да се интегрираме со западните структури применувајќи ги новите методи во колективниот безбедносен систем.

Од друга страна реализацијата на предвидените проекти ќе овозможи Министерството за одбрана да има современ, односно модерен комуникациско-информациски систем со имплементација на најновите технологии и технички решенија кои што од своја страна ќе овозможат успешна реализација на поставените задачи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Thomas P. Coakley, Command and Control for War and Peace (Washington: National Defense University Press, 1992).
2. See Martin van Creveld, Uncertainty as the defining feature of command: Command in War (Cambridge, MA:Harvard University Press, 1985).
3. Jeffrey R. Cooper, Information as a control parameter: Reduced Instruction Set Combat: Processes & Modeling.
4. Doctrine for Command, Control, Communications and Computer (C4) Systems support to Joint Operations – (Supersedes Joint Pub 6-0, dated 06/03/92).
5. Information and Security – An International Journal – Command and Control in Civil Emergencies – Andrew Borden.

ТРАНСФОРМИРАЊЕ НА БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР ВО КОНТЕКСТОТ НА ЕВРОАТЛАНТСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА: РАЗВИВАЊЕ СПОСОБНОСТИ ЗА ЕФИКАСЕН ПРИДОНЕС КОН НАТО

Велизар ШАЛАМАНОВ, Тодор ТАГАРЕВ

Абстракт: Целта на овој дел од студијата е да се идентификуваат и посочат главните предизвици на трансформацијата на одбранбениот и безбедносниот сектор во Бугарија како членка на НАТО од 2004. Трансформацијата е дефинирана како процес на постојана и сеопфатна промена во безбедносниот сектор со цел да се креираат интегрирани способности за учество во широкиот спектар операции. Процесот на трансформација содржи адаптација на доктрини, организациски структури, стилови на раководење, образование и обука, опрема, персонал и инфраструктура, со значаен нагласок на имплементацијата на современи технологии за да се постигнат компаративни предности.

Клучни зборови: национална безбедност, интегрирани способности, безбедносен сектор.

TRANSFORMING THE SECURITY SECTOR IN THE CONTEXT OF THE EUROATLANTIC INTEGRATION. DEVELOPING CAPABILITIES FOR EFFECTIVE CONTRIBUTION TO NATO

Abstract: The goal of this part of the study is to identify and describe the main challenges to defense and security sector transformation in Bulgaria as a member of NATO since early 2004. Transformation is defined as a process of continuous and comprehensive change in the security sector in order to create integrated capabilities for participation in a broadening spectrum of operations. The transformation process comprises adaptation of doctrines, organizational structures, leadership styles, education and training, equipment, personnel and infrastructure, with an important emphasis on the implementation of advanced technologies to attain comparative advantages.

Key words: national security, integrated capabilities, security sector.

Придонес кон НАТО и националната безбедност

Следејќи го приемот на Бугарија во НАТО, не е неверојатно за политичката класа и јавноста да го перцепираат формалното членство во Алијансата, само по себе, како доволна гаранција за националната безбедност. Ако таквото перцепирање почне да доминира со стратегиското размислување во Бугарија, веројатно одбранбената политика ќе инвестира во традиционални, регионално ориентирани способности, додека претпоставувајќи комплементарно сојузнички придонес за националните одбранбени капацитети. Заедно со таквата логика, повеќето идни ризици и закани се од традиционален вид, пр., внатрешни конфликти. Таквата логика и политика ќе ја претворат Бугарија во конзуматор на безбедноста и како резултат, нема значително да придонесат за безбедноста на земјата во рамките на средина каде преовладуваат нетрадиционални ризици и закани.

Во средина во која повеќето закани и ризици не претпоставуваат активирање на Член 5 на Вашингтонската повелба, достапноста на традиционалните способности и подготвеност за традиционални мисии не резултира во зголемена безбедност. Висок степен на безбедност може да се достигне преку активно влијание врз безбедносната средина. Затоа, само активното учество во функциите и мисиите на НАТО може навистина да ја зголеми безбедноста на Бугарија како членка на Алијансата. Ова секако бара промена во стратегиското размислување. Ако не се појави таква промена, Бугарија ќе има пасивна улога во НАТО и ќе го исполни само апсолутниот минимум на нејзините обврски како сојузник.

За Бугарија е значајно да формулира активна безбедносна политика која вклучува развој на способности и одржливост на подготвеност за учество во надворешни мисии и операции. Понатаму, локацијата на периферијата на евроатланската заедница го прави усвојувањето на пасивна безбедносна политика политички тешко за остварување. Бугарија е блиску до конфликтните региони и како што покажа неодамнешната војна во Ирак, многу е тешко за земјите во Регионот да останат неутрални или пасивни во поглед на конфликт. Секако, Бугарија ќе продолжи да зазема став за прашања поврзани со конфликтите на Балканот, Средниот Исток, Кавказ, Централна Азија и други региони на поранешниот Советски Сојуз. Понатаму, не само што НАТО и индивидуални сојузници ќе бидат вклучени во такви конфликти, туку исто така ООН и Европската унија. На пример, Самитот на ЕУ во Рим во октомври 2003 посочи дека поранешна Југославија може да биде првиот тест за Заедничка безбедносна и одбранбена политика на Унијата. Имплементацијата на таква политика претпоставува учество на Бугарија во мисии на ЕУ на Балканот или барем активна поддршка на операциите.

Дефиницијата на регионите за можни идни операции ќе се однесува на најверојатни идни закани, ризици и предизвици за меѓународната безбедност, кои се јавуваат и ги манифестираат нивните ефекти по должината на лакот на нестабилноста почнувајќи од Јужна Америка, низ Балканот, средниот Исток, Централна Азија и Јужна Азија и завршувајќи во Југоисточна Азија.¹ Соодветно, напорите на САД во последните години беа фокусирани на подготвување на вооружените сили и целиот систем за национална безбедност за новите мисии во овие региони преку целосна трансформација. Оваа трансформација има директно влијание на бугарската безбедносна политика, бидејќи САД е земја со најзначајно влијание на улогата на НАТО и генерално, на меѓународниот безбедносен систем.

Очигледно, Бугарија можеби нема да биде присутна во сите наведени региони. Но имајќи ги предвид промените во безбедносната средина и потребата за активна безбедносна политика, Бугарија треба да разработи и имплементира проактивна политика за развој на способностите да учествува во мисиите на Алијансата. Формата и содржината на бугарското учество во овие мисии е дефинирана на пресекот на следните три фактори:

- национални интереси;
- капацитетот на земјата да ги развие способностите на безбедносниот сектор;
- потребата за бугарскиот придонес во мисии на евроатланските безбедносни структури во имплементацијата на сојузничките обврски.

Анализата на целосното влијание на овие три фактори упатува на следните географски области на учество на Бугарија:

- Западен Балкан;
- Црноморскиот Регион;
- Срдниот Исток и поширокиот Среден Исток, вклучувајќи ја територијата на Авганистан;
- Конфликтните региони на територијата на поранешниот Советски Сојуз.

Учеството во мисии на Балканот и во Црноморскиот Регион има директно влијание на капацитетот на земјата да влијае на непосредната безбедносна средина, додека учеството во другите региони соодветствува со бугарската способност да придонесе за реализацијата на глобалната безбедносна политика. Понатаму, најчесто учество во првите два региони потенцијално соодветствува со посебните национални политички и економски интереси и обврски.

¹ Види: Националната безбедносна стратегија на Соединетите американски држави (Вашингтон, ДЦ: Белата кука, септември 2002), <http://www.whitehouse.gov/ncs/nss.html> (26 окт.2003).

Бугарското учество може да земе различни форми. На пример, на Балканот и на Средниот Исток Бугарија треба да биде способна да придонесе за мировни операции додека во Црноморскиот регион земјата треба да има способности да придонесе за операции за спречување на нелегалната трговија со дрога, оружје, стоки и луѓе.

Очигледно, Бугарија нема да биде способна да учествува со полн спектар на способности во секој регион и во секој тип на мисија. Сепак, нашето учество треба да биде активно, на пример, активна логистичка поддршка без директно воено присуство на армиски контингент во областа на конфликтот, што бара добар мониторинг на ситуацијата во овие региони и формулација на јасен национален став за посебен конфликт и соодветното бугарско учество. Досегашното искуство - една од пасивните политики на „чекај-и-види“ каков посебен придонес нашите партнери ќе бараат - води до учество кое често не соодветствува со бугарските долгорочни и краткорочни национални интереси. Потребата за навремена формулација на бугарското учество во мисии уште еднаш го нагласува барањето за постоење на експедициски сили кои се спремни за учество еднаш кога ќе се донесе политичка одлука.

Посебно внимание треба да се обрати на можноста Бугарија да дејствува во заштита на турската национална безбедност. Како што покажа неодамнешниот конфликт во Ирак, Бугарија треба да биде спремна да заземе политички став за прашања поврзани со улогата на НАТО во гарантирање на турската безбедност и соодветно, во координација со нашите соседи да развие способности за учество во сојузничките мисии во овој регион. Ова е едно од можните сценарија со кои Бугарија ќе се соочи во блиска иднина. Исто така, преку интензивни консултации со сојузниците Бугарија ќе развие политика и стратегии за учество во другите региони, вклучувајќи заедничка политика за учество во сојузнички и коалициони операции.

Интегрирани способности

Полноправното членство на Бугарија во НАТО драматично ја менува позицијата на земјата во глобалната безбедносна средина. Стратегискиот концепт на НАТО од 1999г. ја потврди заканата од потенцијални агресори и колективната одбрана според Член 5 од Вашингтонската Повелба како главна мисија на Алијансата. Така, во случај на закана од агресија или директна агресија против територијата на земјата, Бугарија ќе се потпири не само на способностите на националната одбрана, туку исто така на нејзиното право да бара и да ги користи интегрираните сојузнички способности за заштита на најзиниот суверенитет и територијален интегритет.

Регионалната безбедносна средина исто така радикално се менува. Нашиот северен и јужен сосед стануваат сојузници, со кои ќе дели заеднички

обврски на колективна одбрана. Дел од нашите национални одбранбени способности ќе бидат достапни на овие земји за заштитта на нивниот суверенитет и територијаслен интегритет. Бугарија ќе биде обврзана да го одржува тој дел од нејзините одбранбени способности спремни да ги извршат нивните задачи на колективна одбрана. Понатаму, со западна Бугарија се граничи Македонија - земја која имплементира свој Акционен план за членство - и новоформираната државна заедница на Србија и Црна Гора, која презеде официјални чекори за асоцијација во иницијативата на НАТО Партнерство за мир. Како резултат, веројатноста Бугарија да стане цел на странска агресија со големи размери, со директна закана по нејзината безбедност, ќе се намали до практично занемарувачки минимум. Дури помала е веројатноста дека Бугарија може да биде оставена во ситуација да ја отфрли таквата хипотетичка агресија и сама да го заштити својот суверенитет.

Овие ќе бидат водечките размислувања во процесот на дефинирање на одбранбените способности кои Бугарија ќе ги развива и одржува како членка на НАТО. Ова е исто така едно од главните прашања во тековниот Стратегиски одбранбен преглед (СОП). СОП ги третира не само способностите на вооружените сили, туку и способностите на целиот одбранбен систем, вклучувајќи ги и способностите за команда и контрола и сеопфатна поддршка - информациска, контраразузнавање, логистика, образовна, медицинска, итн. - во контекстот на способностите на безбедносниот сектор да ја гарантира националната безбедност во интеракција со сојузниците и партнерите. Очекувањето е дека еден од главните резултати на СОП ќе биде дефинирањето на комплетен сет или Потребни оперативни способности (ПОС).

ПОС се дефинирани во процесот на одбранбено планирање кој ги поврзува (1) целите на националната безбедносна политика, (2) мисиите и задачите (3) способностите на вооружените сили, (4) организациските структури со одредено ниво на персонал, оружени системи и опрема, обука, итн., (5) очекувано финансирање и (6) процена на ризик.² Понатаму, овој процес ќе гарантира дека Бугарија ги исполнува своите обврски кон Алијансата, дефинирани во множеството Цели на силите, додека во насока на СОП ќе биде одлучено кои од НАТО предлозите за силите ќе станат Цели на силите, т.е. обврски. Овие обврски ќе бидат реални и ќе ја рефлектираат националната безбедносна и одбранбена политика.

² Подетално види: *Transparency in Managing Defence Procurement*, со вовед од Велизар Шаламанов, уредувач, Тодор Тагарев (Софија: Џорџ Ц. Маршал – Бугарија, 2003.) стр. 76, на бугарски.

Понатаму, овој процес јасно ќе ги дефинира погодните места на специјалност на земјата во рамките на НАТО³ и ќе покаже како Бугарија ќе придонесе за имплементацијата на Обврската за способностите од Прага, дизајнирани да ги развијат сојузничките способности за⁴:

- модерно војување во средина со висока закана;
- хемиска, биолошка, радиолошка и нуклеарна одбрана;
- разузнавање, набљудување и добивање на целта; воздух-копно набљудување; команда, контрола и комуникации со фокус на информациската безбедност и постигнувањето на информациска супериорност;
- борбена ефикасност, вклучувајќи прецизно водени орудија и потиснување на непријателска воздушна одбрана;
- стратешки воздушен и воден мост;
- дополнување на гориво во воздух;
- распоредливи единици за борбена поддршка.

Сценарија. Имплементацијата на процесот бара развој на сценарија за можна употреба на одбранбените способности кои го опишуваат очекуваното противење, интерактивните страни, команда и контрола, поддршка, траење итн. Понатаму, генерална проценка на реализацијата на посебно сценарио ќе биде документ кој ќе вклучи:

- *Веројатноста* на реализација на посебно сценарио, и
- *Последици* за одбранбената политика на земјата во случај сценариото да е реализирано, но одбранбените способности кои тоа ги бара не се достапни.

Претпоставки за веројатноста за истовремена, или речиси истовремена, реализација на две или повеќе сценарија се исто така документирани.

Ризик. Во следниот чекор планерите го дефинираат ризикот, поврзан со одреден сет на способности и соодветната структура на сила. Ризикот се смета “прифатлив” кога веројатноста за реализација на одредено сценарио е “доволно ниска” или негативните последици, ако сценариото се појави, се проценети како “прифатливи” од државното раководство. Негативна последица може да биде неспособноста на вооружените сили да учествуваат во операција, пр. антитерористичка операција, кога таквото учество е политички погодно.

Дефинирање на „способности“. Детални процени ќе бидат засновани на јасна дефиниција на поимот “одбранбена/оперативна способност” кој е

³ Принципите и можните области на специјализација на Бугарија се детално испитани во “Defence Capabilities – National, Allied Planning and Specialization” од Тодор Тагарев, *Military Journal* 110, 1 (2003): 35-45.

⁴ Декларација од прашкиот Самит, НАТО прес (2002) 127, 21 ноември 2002.

компатибилен со дефиниции користени во НАТО и овозможува ригорозна квантитативна проценка, пр., преку имплементација на Моделот на менаџмент на одбранбените ресурси.

Способности и организациски структури. Способностите се реализирани преку адекватно опремени, целосно поддржани и обучени трупи и други организациски структури во одредена состојба на готовност.

Поврзување / следење на кореспонденцијата. Имајќи водечка улога во дефинирањето на бараните оперативни способности, мисии и задачи ќе бидат опишани во комплетно и неконтровезно множество структурирано на таков начин што ќе има минимално преклопување помеѓу задачите и/или поврзани способности. Понатаму, описот ќе дозволи докажување на директна врска помеѓу мисиите, задачите, способностите и организациските структури.

Пакетни сили. Како правило, секоја задача е имплементирана од пакет сили и други организациски единици со соодветните борбени способности, борбена поддршка, борбена поддршка на службите и командни и контролни способности. За планирачки цели, пакетот сили е дизајниран со користење на стандардизирани формации или т.н. “модули” на ниво на “баталјон”/”поседна чета” во рамките на “бригаде” или “полк”, како и специјализиран штаб и штаб за поддршка на компонентите.

Модел на вооружените сили. Моделот на вооружените сили (и одбранбениот систем во целина) е прикажан во Табела 1. Една колона за секоја задача го опишува пакетот сили и неопходната команда, менаџмент и поддржувачки организации.

Ниво на спремност. Силите, генерирајќи способност за да ја извршат секоја задача, може да имаат различни нивоа на спремност. Се препорачува да се користи таксономија со 2-3 нивоа на спремност која исто така важи и за барањата и можностите за изнајмување.

A. *Активни/распоредиви сили* (со 100 проценти персонал, обучен и опремен во согласност со НАТО стандардите). Овој вид на сили ќе биде употребен во првите две мисии;

P₁ *„Зголемени сили“ или „Главни одбранбени сили“* кои бараат додатен персонал на одредени единици пред нивното вклучување во операции;

P₂ *„Резервни сили“*, кои бараат значително додатен персонал и обука пред нивно вклучување во операции;

Табела 1: Дистрибуција на способностите помеѓу мисиите и задачите

Задачи/Способности	Колективна одбрана					Реакција на криза					...	Сите
	Т1				Т...	Т...				Т...	...	
Степен на подготвеност	A	P ₁	P ₂	Оутс	A	A	P ₁	P ₂	Оутс			
Борба												
Механизирани баталјони												
...												
Борбена поддршка												
Артилериски баталјон												
...												
Борбена поддршка на службите												
Логистички баталјон												
Технички ескадрони												
...												
K2												
...												
Генерална (админ.) поддршка												
Резиме за задачата												

Оутс „Изнајмени способности“. Тука ние сметаме на способности, генерирани од неодбранбените организации, како правило - трговски компании, базирани на договори потпишани во “мирно време”. Меѓу типичните примери се способностите за поправка на оружените системи и опрема, за воздушен, морски и копнен транспорт, за поддршка на инфраструктурата, за одржување на резервите и резервните капацитети. Неопходно е Стратегискиот одбранбен преглед да обезбеди анализа на најширок спектар додатни способности кои би можеле да се понудат за добра цена од надворешни организации на натпреварувачка основа. Меѓу додатните способности се оние за одржување на оружените системи и опрема, пр., за ниво-два одржување и мали поправки, извршени, исто така, за време на операции надвор од областа; тестирање и евалуација; одржување на обука и тест полигони; итн.

Алтернативни пакети сили. Како правило, одредена способност може да се обезбеди на различни начини. Затоа, за време на алтернативата на Стратегискиот одбранбен преглед „пакети сили“ ќе бидат развиени и ќе биде направена селекција заснована на компаративна анализа (користејќи квантитативни проценки каде што е соодветно).

Сумирање на видови способности. Обично секоја способност (и соодветните организациски единици) претставени во Табела 1, се користат за повеќе од една задача. Затоа, сумирањето по линиите на Табела 1 не е

аритметичко, туку зависи од претпоставките за „истовремена“ или „речиси истовремена“ изведба на задачи, т.е., учество во операции.

Трошоци. Сите организациски единици (презентирани во последната колона на Табелата 1) се трошоци, земајќи го предвид и нивото на доделена подготвеност. Како резултат, СОП ги дефинира “бараните оперативни способности” кои реално можат да бидат изградени и одржани. Тоа значи дека потребните оперативни способности се дефинирани во планирачки процес кој не е консекутивен (еднонасочен процес) туку се состои од бројни повторувања додека не се најде баланс помеѓу “бараните способности” и “предвидените/очекуваните одбранбени ресурси”

Инџеракција со НАТО силиите и организациите и други меѓународни организации. Како правило, задачите во првите две групи од Табелата 1 ќе бидат изведени во интеракција со други НАТО сили и, во одредени случаи, силите на коалицијата. Единици, посветени на овие задачи, ќе се сметаат способни само ако тие кореспондираат на НАТО стандардите и барањата на структура и ниво на персонал, нивоа на јазик и обука; ако тие се опремени според соодветните технички стандарди и применуваат компатибилни процедури.

Нашето очекување е дека активната и прецизна имплементација на оваа методологија ќе води до дефинирање на следните главни одбранбени способности:

- успешно да спречи, заедно со интегрираните НАТО способности, директна агресија против Бугарија на копно, во воздух и на море во конфликт од високи размери или глобален конфликт со висок интензитет и да ја заштити независноста и територијалниот интегритет на земјата. Член 5 од Вашингтонската Повелба ќе биде применет. Веројатноста за таков конфликт е ниска и времето на предупредување, соодветно времето да се подготват потребните сили, е максимално;

- учество на дел или на сите национални воени формации, посветени на сојузничка колективна одбрана и потчинети на Сојузнички командни операции, во операции да спречат агресија и да бранат НАТО држава (или држави) во конфликт од високи размери или глобален конфликт со висок интензитет според Член 5 од Вашингтонската повелба. Борбените способности и одрживоста на овие сили ќе бидат адаптирани според специфичните барања за распоредување и оперативно ангажирање надвор од територијата на Бугарија како дел од комбинирани, т.е., мултинационални, здружени наменски сили;

- превенција од копнени напади или трансфер од воздух и море на воени единици и вооружени групи и нивно последователно блокирање и уништување во ограничен конфликт од низок интензитет во случај кога Член 5 од Вашингтонската Повелба не е применет. Веројатно НАТО сојузниците ќе имаат ограничен придонес за напорот на Бугарија.

– учество на дел на националните воени формации, обврзани на НАТО операции, во поддршка на сојузник во регионален конфликт од низок интензитет во случај кога Член 5 од Вашингтонската повелба не е применет и таква поддршка е побарана;

– учество во операции од висок интензитет на ООН, НАТО, Европската унија или „ад хок“ коалиции за спроведување на мирот со единици од различни родови и служби на вооружените сили, обврзани на НАТО операции, до 5.000 обврзници, мажи и жени;

– учество во мировни, хуманитарни, барање и спасување и ембарго операции, под водство на ООН, НАТО, Европската унија со единици од различни родови и служби на вооружените сили, обврзани на НАТО операции, со целосна големина еквивалентна на зајакнат баталјон (1.200 луѓе) и капацитет за ротација секои шест месеци;

– учество во НАТО силите за одговор со формација еквивалентна на чета (сила на персонал до 250 луѓе) и капацитетот за ротација секои шест месеци, спремни за распоредување во операции надвор од областа за 7 до 30 дена од одлуката за распоредување;

– учество во НАТО силите за одговор или НАТО стандардните поморски сили со еден или два брода од фрегата или помошен брод за период до шест месеци (без способност за ротација);

– заштита и одбрана на бугарскиот воздушен простор преку учество во НАТО интегрираниот проширен систем на воздушна Одбрана (NATINEADS) во Европа;

– постојано набљудување и одбрана на територијалните води и заштита на бугарските интереси во економската зона на Црното Море и блиските морски области;

– подготвување на инфраструктурата и прием на трупи од интегрираните НАТО способности, вклучувајќи НАТО трупи од сојузничката воздушна и проектилна одбрана, каде и кога тоа е неопходно, како и барање на потребната логистика и друга поддршка во рамките на договорените обврски за Поддршката на Нацијата Домаќин;

– фокусирање на националните напори во приоритетен развој на способностите за хемиска, биолошка, радиолошка, нуклеарна одбрана и учество во НАТО програмата „Прототип НБХ настан тим на одговорност“; за барање и спасување операции; и за теренска медицинска поддршка.

Бугарските вооружени сили одржуваат способности за да задоволат поширок спектар на задачи во заштита на националната безбедност. Методологијата, изнесена погоре, дозволува за балансиран развој на службите и родовите во паралела со усвоената политика на специјализација во рамките на НАТО.

Понатаму, Бугарија може да придонесе за НАТО на три важни начини; преку пречекување на сојузничките сили што обезбедува за комбиниран (и заеднички) тренинг; преку заедничко учество во постконфликтната реконструкција; и преку олеснување на реформите во безбедносниот сектор во земјите во транзиција. Овие прашања се разгледани во последователните делови. Претходно на тоа ние ја анализираме потребата за развивање на интегриран безбедносен сектор како оптимален модел да ја гарантира бугарската национална безбедност и да придонесе за мисиите на Алијансата.

Интегриран безбедносен сектор

Напредокот на интегриран безбедносен сектор се заснова на транзиција од дистрибуција на одговорностите и координација кон развој на заеднички способности и сили, барајќи интеграција на менаџментот на секторот на парламентарно и извршно ниво. Посебно, во областа на одбраната тоа значи креирање на интегрирано Министерство за одбрана и на Команда на здружени операции.⁵

Слика 1 ги претставува главните компоненти на безбедносниот сектор - Националното собрание, Владата со нејзиниот Совет за безбедност и министерствата/агенциите од секторот. Компонентите презентирани со цртки очекуваат правна регулатива. Елаборацијата на улогите и функциите на безбедносниот сектор во Целина претпоставува дека има нов закон за национална безбедност.

Секоја компонента од безбедносниот сектор има главна одговорност за една функција, т.е., еден главен тип на операција и ги поддржува другите агенции во имплементацијата на нивните главни функции. Кога безбедносниот сектор е интегриран, адаптирани здружени наменски сили (ЗНС) е креирана за учество во операции и, во зависност од типот и мандатот на операцијата, овие ЗНС се потчинети на соодветната команда. Овие ЗНС комбинираат, на оптимален начин, компоненти од Министерството за одбрана, Министерството за внатрешни работи, Државната агенција „Цивилна заштита“ и други безбедносни служби. Затоа, на прашањето за структурата на вооружените сили ќе му се пристапи во контекстот на интегрираниот безбедносен сектор и комбинираниот, т.е., национален, придонес на НАТО способностите.

Објективно, во менливата безбедносна ситуација постои тенденција за трансфер на одговорности од Министерството за одбрана на Министерството

⁵ Подетално во Велизар Шаламанов, Стојан Цонков И Благовест Ташев, Model of Defense Management of Republic of Bulgaria in the 21st century (Sofia: George C.Marshall Association-Bulgaria, јуни 2002), http://www.gcmarshall.bg/projects/past_en/gcm_integrmodel_eng.doc.

за внатрешни работи и од Министерството за внатрешни работи на централните и локалните административни авторитети, со зголемена важност на улогата на Министерството за правда, проширувајќи го учеството на Националното собрание (Парламентот) и повеќе одговорности на премиерот (или соодветниот вицепремиер) и Советот за безбедност. Секако, оваа тенденција влијае на одлуките на придонесот на Бугарија за меѓународната безбедност, сметајќи ги исто така и нејзините улоги како членка на НАТО.

Слика 1. Генерална структура на интегриран безбедносен сектор во Бугарија

Крајенки од Слика 1:
 ВВ - Воено воздухопловство;
 К4РНИ – команда, контрола, комуникации, компјутери, разузнавање, набљудување и извидување;
 КСНБ - Консултативен совет за национална безбедност;
 ЕУ - Европска унија;
 НПБО - надворешна политика, безбедност и одбрана (Комитет);
 МБЈР - Меѓународна безбедност и јавен ред (Комитет);
 МО - Министерство за одбрана;

Претседател на

ЕУ

Мини

Образование
и обука

Квалитет на
живот

К4РНИ

Вооружување и
инфраструктура

Жандармерија

Ми

ВП - Воена полиција;
 СБ - Совет за безбедност;
 СитЦен - Ситуациски центар.

Здружени експедициски сили

Три главни вида на сили ќе бидат испитани во рамките на Стратегискиот одбранбен преглед - *експедициски сили* за учество во меѓународни операции, виртуелно низ целиот свет; сили за *колективна одбрана* - за одбрана на територијата на земјите членки на НАТО; сили кои ќе бидат користени во операции само на националната територија. Првиот вид сили, исто така, се користи за колективна одбрана и за одбрана на националната територија; вториот вид исто така изведува територијални одбранбени задачи.

Експедициските сили се оној дел од *националниот безбедносен сектор* кој придонесува за Силите на одговор на НАТО, на силите за брза реакција на Европската унија и учествува во други меѓународни операции.

Земајќи ги предвид реалните процени за ограничени ресурси, бугарската традиција, потребата да се одржи минимална компетентност за различни родови на вооружените сили и објавената специјализација на земјата во рамките на НАТО и Европската унија, нашата анализа упатува на учество на Бугарија во операции со контингент од околу 1.500 персонал. Ефикасната ротација на модули од експедициските сили и постојаната одржливост на готовност за учество ја претпоставуваат вкупната бројка на персоналот на експедициските сили од околу 4.500 (или повеќе ако ротациониот сооднос е повисок од 3:1).

Експедициските сили за учество во мисии на Косово, во Босна, Авганистан и Ирак, како и било каде во рамките на бугарскиот придонес за антитерористичката коалиција, може да го имаат следниот приближен состав:

- Специјални сили / Жандармерија/ полициски единици со борбени и/или функционални хеликоптери - приближно 300 персонал;
- Инженериски баталјон (200 персонал) и лесна пешадија (700 персонал);
- Чета за нуклеарна, хемиска и биолошка одбрана (приближно 100 персонал) и тимови за цивилна заштита (50 луѓе);
- Полска болница (медицински тимови за брза интервенција) - 50 персонал;
- логистички тимови да ја поддржат ротацијата и одржливоста на бугарските тактички групи (моментално во Ирак, Авганистан, Косово и Босна) - приближно 100 персонал.

Одржувањето на таков контингент, постојано учествувајќи во операции, е значаен предизвик на националниот безбедносен сектор. Овој предизвик може да се исполни според следните услови:

– одржување организациски структури, нагласување на сили кои ќе бидат употребени со висока веројатност и минимизирана команда и административни нивоа;

– минимизирање на преклопувањето помеѓу структурите на поддршка, како и помеѓу компонентите на безбедносниот сектор и зголемување на нивните командни и контролни системи;

– развивање на способности за взаемна поддршка во водењето заеднички операции на безбедносниот сектор;

– распуштање на силите од несуштински активности и доделување на тие активности на надворешни организации.

Друг значаен предизвик е професионализацијата на вооружените сили И, посебно, на експедициските сили. Задолжително е барем експедициските сили да се состојат од целосно професионални формации со адекватно регулирање на принципот на „доброволно“ учество во операции така што нема да има потреба за „формирање“ на контингенти; наместо тоа Бугарија ќе праќа подготвени модули.

Идната структура на силите оптимално ќе го дистрибуира персоналот на вооружените сили. Нашата анализа укажува на следната приближна дистрибуција:

Условни единици

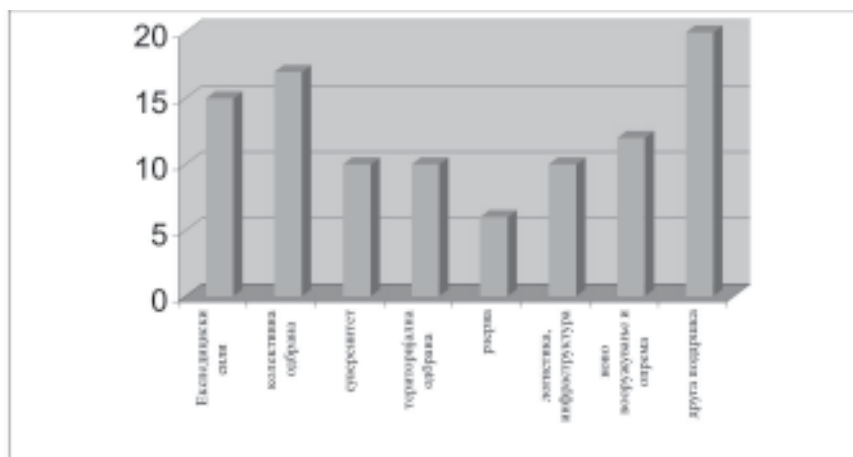
Експедициски
Сили на кола
Сили „за суверенитет“
Сили за
Администрација на одржување

Слика 2 ја покажува дистрибуцијата на соодветниот буџет за одбрана:

- експедициски сили, пресметка за трошоци за нивно учество во операции (сили од други организации на безбедносниот сектор исто така придонесуваат);
- сили на колективна одбрана (со исклучок на експедициските сили);
- сили за суверенитет (интеракција главно со Граничните сили);
- територијални трупи (интеракција со Жандармеријата и други);
- резерва;
- генерална логистика, поправки и конструкција;
- набавка на ново вооружување, опрема и системи Р&Д со (фокус на имплементација на Целите на силите);

– други активности за поддршка на одбраната.

Слика 2: Способности и дистрибуција на буџетот

Оваа дистрибуција е адекватна само краткорочно. Очекувањето е дека инвестицијата на буџетот за одбрана, т.е., за нови и надоградба на постојните оружени системи, опрема, системи и инфраструктура, ќе достигне 30 проценти.⁶ Клучно е овие пари да се инвестираат во развојот на високо приоритетни способности наместо градење на стационарни комуникации и модернизирање на тешки платформи и оружени системи.⁷

Придонес преку заедничка обука и гостопримствено на сојузничките сили

Бугарија може значително да придонесе за способностите на Алијансата преку можностите НАТО (САД) и Европската унија да ги стационарираат силите на територијата на земјата, посебно кога додатно на тоа таа обезбедува можности за мултинационална обука и вежби.⁸ Оптимизацијата на сојузничкото присуство во земјата е прашање на сеопфатна национална стратегија која гледа во следните (или слични) можности:

- заедничка воздухопловна база во Безмер, која исто така служи како регионален хаб за САД и за НАТО;
- заедничка поморска база во Атија која, исто така, служи како влезно

⁶ Како што е планирано во реформскиот план за одбрана (План 2004) и Владината програма “Луѓето се богатството на Бугарија” (Софија: Совет на министри, 2001)

⁷ За жал, ова беше пракса во последните години.

морско пристаниште за сојузничкото присуство во Бугарија;

- заеднички тренинг-полигони (Корен и Ново Село), како и специјализиран полигон за обука на заедничките сили за противвоздушна одбрана во Шабла;

- заеднички полигон за тестирање на оружените системи и муниција во Змеево;

- заеднички тренинг центар за реформи во безбедносниот сектор и прашања од информациската технологија (интероперабилност, безбедност, планирање во коалициски средини, итн) во просториите кои беа користени од штабот на Мултинационалните мировни сили - Југоисточна Европа;

- инфраструктура за комуникации и информации за поддршка на сојузничкото присуство во Бугарија и операции во соседните региони.

Реализацијата на таква стратегија може да биде иницирана преку заеднички вежби со учество на бугарски експедитивни единици кои се подготвуваат за Босна, Косово, Авганистан или Ирак и САД или други сојузнички сили, имајќи веќе искуство во соодветните региони. Заедничките вежби може да бидат употребени да се сподели искуство, документи, оружени системи и опрема, како и за креирање фонд за да се финасираат операции на бугарски контингенти во странство и за модернизирање на нивната опрема.

Стратегијата ќе важи за барањата на Поддршка на земјата домаќин која ќе бара определување на инфраструктура со одбрана и двојна употреба и обезбедување на прописи за нејзино користење и одржување заедно со НАТО.

Во паралела, Стратегискиот одбранбен преглед ќе дефинира можности за гостопримство на НАТО комитети, агенции и нивни потчинети организации, како и бугарски претставници во овие тела.⁹

Тоа понатаму ќе го дефинира националниот придонес во олеснување на реформите во безбедносниот сектор во земјите на „Партнерството за мир“, како и потенцијалното присуство во постконфликтната реконструкција на регионите каде се изведуваа мировни операции.

Поддршка за реформите во безбедносниот сектор и постконфликтна реконструкција

Водењето на операции за превенција на конфликти и операции за одговор на кризи со користење на воените сили е предизвик кој во последните години успешно беше применуван од НАТО и коалициите предводени од САД. Сепак, потешко во напорите да се постигне долгорочна стабилност е да се

⁸ Прашањето за придобивките за Бугарија од таквото присуство е анализирано во посебен извештај на Институтот за евроатланска безбедност.

⁹ Тоа е национално, а не само претставување на владините агенции.

најдат решенија за следните три проблеми:

- реформирање на безбедносниот сектор во конфликтниот регион;
- административно и економско закрепнување;
- постепена интеграција на конфликтната област во непосредниот и поширокиот регион.

Бугарија има капацитет значително да придонесе за решението на овие три проблеми и соодветно, за одржувањето на заедничките цели на Алијансата. Државната администрација, академската заедница и невладините организации имаат значително искуство со прашањата за реформите во безбедносниот сектор. Способностите на бугарската одбранбена дипломатија значително се развија во последните години. Замјата има солидни традиции со инженерските корпуси, како и со бугарските компании во областа на градежништвото, електричната енергија, градење на брани, прехранбената индустрија, и медицинска и здравствена заштита, итн.

Бугарскиот придонес во оваа смисла може да биде многу ефикасен, имајќи ја предвид кохерентната стратегија, активната имплементација на современи информациски технологии и на компаративни географски и предности во знаењето на земјата.¹⁰

Кон трансформацијата на безбедносниот сектор

Трансформацијата на безбедносниот сектор е неопходен услов за ефикасен развој на способностите за придонес кон НАТО и предизвик од највисок ред. Фокусот овде ќе биде на одбранбените способности и соодветно, трансформацијата на одбраната.

Трансформацијата е процес на постојана промена на доктрини, организација, обука, опрема, лидерство, персонал и инфраструктура за да се одржат, зачуваат и имплементираат способностите кои се адекватни на безбедносните ризици додека се имплементираат модерни технологии за да се постигнат компаративни предности.

Планирањето и менаџментот на таквиот процес бара значителен организациски напор. Може да се спомене дека неодамна во САД нов закон во врска со трансформацијата на одбраната беше одобрен. Две години порано, организациски наредби беа издадени за да ги инволвираат Канцеларијата на Секретарот за одбрана, Заедничките началници, Командата на заедничките сили и службите во полезен процес на „генерирање“ и проценка на способностите интегрирани во новите оперативни концепти.

¹⁰ Организациските аспекти на таквиот придонес се испитани до детали во *Concept for development of a Center Security Sector Reform, Post-conflict Reconstruction and Integration in Plovdiv* (Plovdiv: “George C. Marshall – Bulgaria”, јули 2003)

Користејќи терминологија, позната во Бугарија како процена на безбедносната средина, реформи на безбедносниот сектор, имплементација на современа технологија во безбедносниот сектор, стратешки одбранбен преглед-може да се каже дека трансформацијата е процес на интегрирање на првите три „теми“ во рамките на стратешкиот преглед за да се максимизира ефикасноста на користење расположиви ресурси во постигнување најдобар придонес на Бугарија за сопствената одбрана, за колективната одбрана во НАТО и за имплементацијата на новите меѓународни безбедносни мисии на Алијансата.

Програма за трансформација на одбраната ќе го опфаќа развојот на:

- концепти, доктрини и нормативна основа адекватна на новиот одбранбен модел и меѓународната безбедносна средина;
- експедициски сили, сили на колективна одбрана, сили на територијална одбрана;
- систем за команда и контрола, кој вклучува интегрирано Министерство за одбрана и Команда на заеднички операции;
- систем за логистика и ресурсен менаџмент;
- систем за едукација и тренинг;
- инфраструктура за поддршка на силите и распоредување;
- систем за истражување и развој, модернизација и вооружување.

Трансформацијата на безбедносниот сектор се стреми кон поефикасно учество во меѓународните воени операции, во постконфликтна реконструкција и ефикасна одбранбена дипломатија за да ја обликува поволната безбедносна средина, како и да обезбеди гаранции за меѓународниот ред и безбедност и да го заштити населението во итни ситуации. Главен резултат на успешна трансформација се спремните сили кои ги реализираат до максимум сите компаративни предности (посебно оние поврзани со технологијата) и се оптимално структурирани да се справат со идните безбедносни предизвици.

Во Бугарија луѓето често ја цитираат мислата дека нација која не ја храни својата армија ќе храни странска. Во исто време, нашата историја (периодите на фашизам и комунизам) демонстрираа дека општеството, кое не го контролира безбедносниот сектор, страда од него повеќе отколку намерениот „странски противник“. Затоа, на крај но не и заборавено по важност, е прашањето на ефикасната цивилна контрола на националниот безбедносен сектор и негова трансформација во согласност со предизвиците на безбедносната средина во рамките на разумно финансирање.

ПОВРЗАНОСТА НА ТЕРОРИЗМОТ И ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ

Таџа МИХАЈЛОВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии–Скопје

Апстракт: Овој шруд џи разџледува и обрабоџува џлавниџе џрашаџа во врска со орџанизираниоџи криминал и џтероризмоџи како закани за националнаџа безбедносџи и реџионалнаџа сџабилносџи. Ја одразува расџросџранейџаџа меџународна џрижа за влиџаниеџо на орџанизираниоџи криминал и џтероризмоџи на џолиџичкаџа и реџионалнаџа сџабилносџи и економскаџа виџалносџи во Јуџосџиочна Евроџа.

Исџо џака, џи џрезенџира џреџоракиџе џредложени од неколку мулџинационални инициџаџиви за сорабоџка за заџакнување на националнаџа безбедносџи и реџионална сџабилносџи низ кооператџивни мерки за сџроџисџавување на орџанизираниџе криминални и џтерорисџички џруџи. Со неодамнешноџо џоџавување на орџанизирани криминални џруџи со моџиваџиџа џоблиску џоврзана со џолиџички цели оџџколку деџтерминирани само од џрофџиџи, мноџу од овие криминални мрежи сџанаа џолабаво сџрукџуирани.

Терорисџичкиџе џруџи сорабоџувааџи заедно со орџанизираниџе криминални џруџи џоради делење или избеџнување на ризикоџи, џроширување на џазароџи, размена, и обезбедување џаџиџички џредносџи. Такваџа сорабоџка може да заџочне како резулџаџи на сосџаноџи од високо ниво џо меџу лидерџиџе на џруџиџе, или како резулџаџи на неформални конџаџиџи.

Со самаџа сџособносџи на овие џруџи за инволвирање во леџџиџимноџо оџиџиџесџиво мноџу лесно, и нивниџе сџремежи за иџнорирање на националниџе џраниџи, џие џреџсџавувааџи закана за националнаџа безбедносџи. Заканаџа за националнаџа безбедносџи е дирекџно џоврзана со ранливосџа на секоџа држава. Коџа државаџа е џерџеџирана како слаба држава, заканаџа е џоџолема. Но, без оџлед на силаџа на државаџа, нема дилема дека џтерорисџичкиџе и орџанизираниџе криминални џруџи џреџсџавувааџи закана за националнаџа безбедносџи.

Клучни зборови : орџанизиран криминал, џтероризам, национална безбедносџи, реџионална сорабоџка.

A CONNECTION BETWEEN TERRORISM AND ORGANIZED CRIME

Abstract: *This paper highlights the principal issues and concerns about organized crime and terrorism as threats to national security and regional stability. It reflects the widespread, international concern about the impact that organized crime and terrorism are having on political and regional stability and economic vitality in South-Eastern Europe. It also present the recommendations proposed by several multinational cooperation initiatives for enhancing national security and regional stability through cooperative measures to combat organized criminal and terrorist groups.*

The recent appearance of organized criminal groups whose motivation are more closely linked to political goals rather than determined purely by business and the pursuit of profits and many of these criminal networks are becoming more loosely structured. Loosely networked cells structures effectively frustrate law enforcement and intelligence penetration. This structure also enables tremendous operational flexibility, in stark contrast to the rigidity characteristic of governmental law enforcement and intelligence forces. This flexibility allows terrorist and organized crime groups to set up or close down operations overnight, maintain distance between operational and planning cells, move and use financial recourses quickly and secretly, and make decisions without headquarters' approval. This distribution of power and authority also reduces the possibility of a decapitating strike that could close down the organization.

Terrorist groups are working with organized criminal groups for reasons of risk-sharing, market extension, and obtain short-term tactical advantages. Such cooperation may start as result of a high-level meeting between group leaders, or as a result of informal contacts. Because of the ability of these groups to penetrate legitimate society more easily, and their willingness to ignore national boundaries, they present a threat to national security. The threat to national security is directly related to the vulnerability of each state. When the state is perceived as weak, the threat is great. Regardless of the strength of the state there is no question that terrorists and organized criminal groups are a threat to national security.

Key words: *organized crime, terrorism, national security, regional cooperation.*

Вовед

Денес, феноменот на организираниот криминал и тероризмот сѐ повеќе се здобива со внимание од страна на националните влади, меѓународните организации и јавното мислење како многу сериозна и растечка закана не само за регионот, туку и за останатиот дел на Европа.

Споредувањето на обликот на изразување на криминалот и организираниот криминал од пред дваесет, односно десет години, се воочува неговата експанзија, појавување на нови форми, поголема дрскост, перфидност, професионалност, упорност и нехуманост, со сѐ почесто дејство во меѓународни димензии. Покрај тоа, појавен е поголем степен на организираност и стручност на криминалните организации, вешто користење на научните и техничките достигнувања во планирањето и реализацијата на криминалните активности, ефикасна сопствена заштита и настојување организираниот криминал да воспостави соодветна врска со

државните органи, стопанските, политичките и финансиските субјекти, медиумите и други релевантни фактори. Во некои случаи разликите се толку воочливи што не може да се прави успешна компарација, туку може да се разгледуваат како нови облици на современиот криминал.

За развојот на овие сложени и општествено опасни криминални активности придонесоа и динамичните политички и економски промени во последните десетина години. Како етиолошки фактори не можат да се занемарат и воените жаришта, водените војни, воведените санкции, инфлацијата, сивата економија, слабото производство и други фактори.

Секоја економска и политичка криза создаваат поволни услови за развој на нови облици на криминалитет, појавување на низа нови форми и нивно прераснување во организиран, односно меѓународен организиран криминал. За ова посебно допринесува фактот што во таквите услови државата, во правна смисла, не функционира потполно, а во економски домен не е во можност да го контролира и насочува пазарот, што создава поволни услови за функционирање на организираниот криминал и на воспоставување врска со државните и други органи, поради негово понатамошно егзистирање и ефикасна сопствена заштита од активностите на надлежните државни органи и примена на репресивни мерки.

ПОВРЗАНОСТА НА ТЕРОРИЗМОТ И ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ

Освен глобалните политички притисоци, постојат бројни други причини и погодни прилики кои ги наведуваат терористичките групи да започнат со организирана криминална активност како извор на приход, или да побараат сојузништво со организирани криминални групи. Распространетите сили на глобализацијата ја овозможуваат трансформацијата и конвергенцијата преку брза комуникација, патувања, набљудување и информациски пристапи. Зголемувањето на бројот на слаби држави ја влоши оваа тенденција. Отсуството на законот во места како Сомалија, Косово и Авганистан, обезбедува идеални услови за мешање на криминалните и терористичките активности. Економските тешкотии во многу од овие земји водат кон корупција и илегален пренос на незаконски добра, и оттаму мал поттик за борба против организираниот криминал.

Поврзаноста помеѓу тероризмот и организираниот криминал е овозможена преку широко распространетата расположливост на мало и лесно оружје кои може да биде криумчарено за пари или употребено во операции. Оружјето го набавуваат со купување од непријателски земји и нивни разузнавачки служби, односно купување на илегалниот пазар, потоа со кражби од складишта со оружје и со изработка во тајни фабрики. Бидејќи производството на оружје во светот ги надминува потребите за редовно вооружување на армиите, остануваат огромни количества кои се шверцуваат на илегалниот пазар. Како носители на криумчарењето се јавуваат поединци,

Терористичката организација е организирана на поинаков начин во однос на криминалната организација на организираниот криминал.

Во досегашната пракса во организирање на тајните терористички организации можеме да издвоиме два основни системи на организација кои се појавуваат со поголеми или помали модификации.

Тоа се системите на тројки и петки и системот на ќелии или ограноци.

Системот на тројки или петки подразбира дека основниот елемент на организација го обезбедува еден член на организацијата (кој не е раководител), кој познава само уште два или четири членови на организацијата. Единствено, само раководителот може да ги познава членовите на основните тројки или петки и членовите на раководните тројки или петки. Овој систем на организација, кој е мошне прифатлив и релативно добро проверен во „непријателската средина“, подразбира таков модел на внатрешна организација во кој само нејзиниот раководител има комуникација со повисокото раководство.

Ќелијата претставува многу мала (минијатурна), многу ефикасна, многу жилава и убиствена формација. Ќелиите обично се делат на „ударни групи“ кои уживаат определна акциска самостојност. Помеѓу ќелиите постои силен натпреварувачки дух и тие секогаш се натпреваруваат која од нив ќе оствари „подобар резултат“. Секоја ќелија има конспиративно име. Составени се од пет до десет луѓе, а во зависност од сериозноста на конкретната акција нивниот број може да се зголеми.³

Без оглед на таквата организација таа по сите својства претставува хиерархиска и цврсто поставена организација, по многу елементи слична на криминалната организација во склоп на организираниот криминал, само што има помал број членови. Сето тоа укажува дека станува збор за добро организирана криминална организација за вршење терористички акти, што ја потврдува преходната констатација дека помеѓу наведените терористички активности постои поврзаност со организираниот криминал.

Со организираниот криминал тесно е поврзан современиот тероризам, кој, во суштина, има исти извори како и организираниот криминал и кој сè повеќе се појавува во организирани облици, често поврзани на меѓународен план.⁴

Универзалната и сè полесна достапност до сите видови оружја, експлозивни и технолошки софистицирани тајмери и средства за активирање,

³ Види пошироко: Котовчевски, М., „Национална безбедност на Република Македонија“ (втор дел), Македонска цивилизација, Скопје, 2000, стр. 69

⁴ Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 1048

во голема мерка ги зголемуваат можностите и способностите на терористите. Глобалната комуникациска револуција претставува уште една цивилизациска придобивка која терористите вепшто ја вклопија во своите шеми за осигурување на нивните сè поамбициозни цели.

Денес, на терористите им стои огромен арсенал на мошне убиствени оружја, вклучувајќи го и хемиското и биолошкото оружје. Нивните арсенали ја надминаа „критичната вредност“ за успешно предизвикување еколошки катастрофи и хемиски загадувања од поголеми размери, можност за страотни труења на системите за вода. За нивната идна промоција предвидуваат и спектакуларни цели—големи трговски центри, разурнувања на брани, насипи и други објекти со кои би се предизвикале големи разурнувања, но и голем број човечки животи.

Тероризмот во современи услови може да претставува и „помало средство—оружје“ во реализација на определени криминални—бизнис иницијативи, при разрешувања на разни социјални прашања (тензии), вепшто се користат во сите фази на граѓанските конфликти со верски предзнак, во „разрешувањето на некои религиозни прашања, во сите фази на определени вооружени бунтови, односно во остварување на целите на традиционалната политика на моќ (политика од позиција на сила).⁵

Организираните криминални групи се здобиваат со заштита за широк ранг на криминални активности и со создавање на врски со државната безбедност и разузнавачките агенции, формираат автономни центри на моќ кои се имуни на кривично гонење и се способни да ги контролираат локалните политичари и да манипулираат со медиумите.⁶

Организираните криминални групи се вклопуваат во комерцијалните (трговските) структури или се појавуваат во светот на бизнисот; способни се да применат насилство, тајност и корупција за да остварат профит и да осигураат своја контрола врз териториите, личностите и пазарите; способни се да се инфилтрираат во институциите на државата, како во царините, полицијата и правосудството, така и во националните парламенти.

Меѓународните криминални организации воспоставија софистицирани техники, маркетинг и дистрибуција и потполно се способни да употребат висока технологија за да ги постигнат своите цели. Пирамидално организираните структури, како и новитетот од работата во мрежа наречена „лабави фамилии“

⁵Види пошироко: Котовчевски, М., „Современ тероризам“, Македонска цивилизација, Скопје, 2003, стр.377–378

⁶ Dziedzic M, Rozen L, Williams P, „Lawless Rule Versus Rule of Law in the Balkans“, United States Institute of Peace Special Report, no.97, 2002, 1

им овозможува да се одбранат од применувањето на законот, вешто вршејќи бројни активности на граница помеѓу дозволеното и недозволеното.⁷

Организиранiot криминал има потенцијал за ослабување на државата и пораст на етнонационалистичките движења. Организиранiot криминал ги поткопува демократските и економските темели на општеството и се вовлекува во глобалниот финансиски систем, се вклучува во перењето пари, корупцијата, ги слабеа државните институции и предизвикува недоверба на граѓаните во постоењето правна држава.⁸

Иако врската помеѓу организираниот криминал и терористичките групи често пати е многу тешко да се потврди, вообичаено „финансиите и мрежите употребувани од организираниот криминал имаат значење за развој и поддршка на тероризмот“.⁹

Кога се резимира односот помеѓу тероризмот и организираниот криминал, се поставува прашањето дали тероризмот може да претставува вид на организиран криминал, каде покрај постоење на криминална организација, остварување профит и политички цели, е воспоставена и врска со органите на власта, државните органи и други релевантни субјекти. Да се разгледува тероризмот како вид на организиран криминал нема основа ни логика, бидејќи ниедна правна држава нема да одржува врска со криминалните терористички организации, да им пружа одредена заштита, за тие во истата држава да изведуваат терористички акции и на тој начин да го загрозуваат уставното уредување и безбедност. Во случај на извршување на други кривични дела, вон политичкиот криминалитет, воспоставената криминална врска се засновува, пред сè на економскиот интерес, додека кај терористичките организации заедничкиот интерес може да биде изразен во случаите кога терористичката активност се планира и реализира спрема друга држава, те кога е во прашање одреден вид меѓународен тероризам.¹⁰

Меѓународниот тероризам денес, почна мошне силно да се манифестира и да станува меѓународен проблем со негативни импликации, со започнувањето на новиот циклус на терористичка активност, кој започна кон крајот на шеесеттите години и трае до денес. Најголем број од терористичките групи имаат меѓународен карактер кој произлегува од припадноста на нивните

⁷ Centre for Strategic and International Studies, "Global Organized Crime: the New Empire of Evil", Washington, 1994

⁸ The transnational organized crime-a threat to the global market, www.sri.ro

⁹ Chris Patten, EU Commissioner, Speech at “Defeating Organized Crime in South Eastern Europe”, Lancaster House Ministerial Conference, London, 2002.

¹⁰ Бошковић, М., Транснационални организовани криминалитет“, Полицијска академија, Београд, 2003. стр.64

членови, нивното движење и засолнување, објектите на нивниот напад, набавката на оружје, сличноста на методите и техниките со кои се служат терористичките организации итн.¹¹

Меѓународниот тероризам може да се подели на транснационален и меѓудржавен тероризам, при што класификацијата се засновува на аналитички мерки, на кои крајна цел им е да го расветлат дејствувањето на тероризмот во меѓународни односи. Меѓудржавниот тероризам, првенствено се поврзува за државата, односно нејзините разузнавачки служби, кои се јавуваат како организатори на терористичкото дејствување и кои се комбинираат со други облици на субверзивно дејство, со цел загрозување на поедини субјекти на меѓународен план. Меѓународниот тероризам, во вистинска смисла на зборот, е само транснационален тероризам кој во основа го спроведуваат автономни недржавни субјекти, без оглед дали уживаат морална или материјална поддршка на една или повеќе влади или оперираат без помош на одредена влада. Акти на транснационален тероризам се сметаат оние манифестации на тероризмот во меѓудржавните односи чии извршители се меѓудржавните субјекти, односно поединци и групи.¹²

Постојат можности за поврзување на тероризмот и организираниот криминал во рамките на една држава, кога е под заштита на некоја легална политичка партија, кога се изразени различни политички и економски интереси, кога е присутна неможност на освојување на власта по легален пат и кога одредени интереси се засновани на иредентистички и сепаратистички тенденции и желби. Таквата терористичка активност, која е под заштита на некоја легална партија, тешко може да опстане во една држава, доколку не е под политичка и економска заштита на некоја странска држава која на тој начин ги остварува своите одредени политички цели.

Тероризмот служи за постигнување политички цели и е политички мотивиран, но не треба да се елиминира фактот дека покрај политичката, тероризмот содржи и криминална компонента. Криминалната компонента тероризмот ја остварува по пат на организирано криминално дејствување кое најчесто е за јакнење на неговата материјална основа, како битен фактор за реализација на планираните терористички активности. Терористичките организации самостојно или во спрега со други криминални организации специјализирани за вршење на поедини кривични дела, а чии членови се

¹¹ Котовчевски, М., „Национална безбедност на Република Македонија“ (втор дел), Македонска Цивилизација, Скопје, 2000, стр. 51

¹² Кешетовиќ, Ж., Бајагиќ, М., „Борба против меѓународног тероризма“ - правни аспект, Зборник радова, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2003

истомислениџи, извршуваат најтешџи имотни кривични дела на штета на одредени објекти (банџи, пошти, менувачниџи, златарниџи, продавниџи и сл.). Во овој контекст неизбежно е и рекетирањето (како еден вид криминална активност), на моќните и успешни компании и поединџи кои за да ги зачуваат своите бизниси и реализацијата на нивните трансакџии, се приморани да даваат рекет на определени криминални структури, кои понатаму средствата ги користат за остварување на определени терористичџи цели.

Доџирните точки помеѓу тероризмот и меѓународниот организиран криминал се изразуваат во различни облиџи на криумчарење и растурање дрога, оружје, муниција, фалсификувани пари, а сѐ со цел да се финансираат терористичџите активности. Во тој контекст, не смее да се испушти од вид можноста, организираниот криминал, посебно оној од мафијашџи тип, во остварувањето на своите цели, како и за сопствена зашџита, во поедини ситуации, да употреби и терористичџи методи, што укажува на земната поврзаност на организираниот криминал и тероризмот.¹³

Спротиставување на организираниот криминал и меѓународниот тероризам

Бидејќи денешните трендови, последиците и процените за организираниот криминал и тероризмот во иднина честопати доведуваат до алармантни заклучоџи, борбата против тие феномени доби приоритет, не само од европска перспектива туку и од меѓународната заедница. Со оглед на вредноста на денешните процени, тероризмот и организираниот криминал во сите свои облиџи и во блиската иднина ќе претставуваат сериозна закана. Порастот на исламскиот тероризам, етничџко–сепаратистичџиот тероризам, како и врската помеѓу тероризмот и организираниот криминал, ги натераа земјите да ги зголемат напорите како би можеле ефикасно да се соочат со прашањата и непосредните проблеми кои ги предизвикуваат овие два феномени. Таквите напори веќе резултираа со билатерални и мултилатерални договори помеѓу заинтересираните земји, со кои се преземаат мерџи за спречување на ширење на организираниот криминал и терористичџите активности. Друг битен тренд е и постојаната намера за воспоставување блиска соработка меѓу тајните служби поради размена на разузнавачџи информации.

Соработката и координаџијата ќе се одвива низ следниве чекори:

– преку редовна „размена на информации“ помеѓу струџњаџите за борба против тероризмот и организираниот криминал;

¹³ Бошковиќ, М., „Транснационални организирани криминалитет“, Полиџијска академија, Београд, 2003, стр.65

– со воспоставување заеднички антитерористички закони и прописи со цел во борбата против тероризмот и криминалните активности да постои единствен пристап;¹⁴

– формирање база на податоци ;

– едукација на јавноста за да ја сфати заканата од организираниот криминал врз демократските процеси;

– развивање на социетална култура која не го толерира присуството на организиран криминал. Податоците покажуваат дека кога владата и народот го одбиваат влијанието на организираниот криминал, криминалните групи не можат да преживеат.¹⁵

Во овој контекст, суштински се неколку елементи:

– независност на судството;

– ограничување на парламентарниот имунитет;

– транспарентност на владините акти;

– соработка помеѓу различни национални агенции, чие поле на работа е борбата против организираниот криминал;

– соодветен и на високо ниво тренинг за оние кои се борат против организираниот криминал, посебно затоа што криминалците сè повеќе употребуваат „софистицирани“ и специјализирани техники. На пример, во претходните години организаторите на организираниот криминал и терористичките групи употребуваа „чисти пари“, со нивно претходно перење низ разни легални или квазилегални активности, како што се бизнисите, невладините организации, хуманитарните организации, итн. Националните влади предложуваат закони за справување со проблемите поврзани со перењето пари и претставниците задолжени за спроведување на законот се обучени да се борат со криминалот. Но, криминалците и терористите честопати употребуваат чисти пари, затоа претставниците на законот би требало да се обучуваат за пронаоѓање на терористичката вклученост и во легалните активности.¹⁶

Меѓународната и регионалната соработка исто така игра многу важна улога во составување на цврста стратегија за борба против организираниот криминал. Како што е познато, нема земја која може самостојно да се справи со организираниот криминал и терористичките активности. Само со

¹⁴ Gheordunescu, M. "The Future of Terrorism", Frank Cass Publishers, 2002, p.p 33

¹⁵ Albin, J., Hansen, P., Sullivan, B. "Organized Crime: The National Security Dimension", George C. Marshall European Center for Security Studies, 1999, p.p 9

¹⁶ Commission of the European Communities, The Stabilisation and Association Process for South East Europe, First Annual Report, Brussels, 2002, 163

Соработката во рамките на НАТО и ЕУ е исто така многу важна, поради желбата на земјите за европска и евроатлантска интеграција што може да биде средство за промовирање на заеднички вредности кои вклучуваат демократија, пазарна економија, човекови права, итн.

На полето на соработка неопходно е создавање информациски системи и размена на разузнавачки информации, на национално и регионално или меѓународно ниво.

Заклучок

Организираниот криминал е многу комплексен феномен кој вклучува широк и разновиден спектар активности, како трговијата со наркотични средства (една од доминантните криминални активности каде постои тесна поврзаност со државните органи, особено со оние кои издаваат дозволи за увоз на стоки, со царинските органи, поврзано со транспортните и шпедитерски организации, како и развиена трговска мрежа за пласирање и растурање на шверцуваните дроги); криумчарење со оружје, активност која носи извонредно голема заработувачка, особено распадот на СССР, од каде може да се набави поевтино оружје; проституцијата и илегален пренос на луѓе; перење пари и незаконски трансфер на пари, поврзани со терористички активности.

Вообичаено, соработката постои помеѓу терористичките групи (терористички организации или мрежи) и организираниот криминал кој обезбедува претходна финансиска и логистичка поддршка.

Организираниот криминал настојува со различни методи да стигне до највисоките органи на власта и до другите значајни субјекти, со што би обезбедил што поголеми отстапки, адекватна заштита и општествен статус за шефовите на криминалните организации. Со своето дејство организираниот криминал всушност, го овозможува создавањето на современи успешни криминалци кои, на основа на стекнатата слава и моќта постигнуваат одреден општествен углед кој има влијание врз органите на власта, полицијата, правосудството, медиумите и другите субјекти.

Борбата со организираниот криминал и тероризмот бара проактивно мислење, кое вклучува соработка помеѓу јавниот и приватниот сектор. Исто така е неопходно да се развие мултидисциплинарен пристап за овој феномен, блиска соработка помеѓу политичките одлучувачки фактори, извршните и законодавните институции.

Потребата за реална проценка на овие феномени и желбата за борба против нив е дел од процесите за воспоставување и имплементирање на вистинска и успешна стратегија. Исто така, специјализацијата на персоналот и соодветен тренинг на оние кои се инволвирани во борбата против организираниот криминал и тероризмот, поделбата на ресурсите и пронаоѓање подобри начини за регионална и меѓународна соработка.

Меѓународната и регионалната соработка, исто така, имаат многу важна улога во создавањето цврста стратегија за борба против организираниот криминал. Како што е познато, нема земја која може самостојно да се справи со организираниот криминал и терористичките активности. Само со меѓународна соработка можеме да се надеваме дека ќе се намалат овие активности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Albini, J., Hansen, P., Sullivan, B. "Organized Crime: The National Security Dimension", George C. Marshall European Center for Security Studies, 1999.
2. Action Plan for Regional Economic Cooperation, SEECP Summit, 23 February 2001.
3. Бошковиќ, М., Транснационални организовани криминалитет", Полицијска академија, Београд, 2003.
4. Gheordunescu, M. "The Future of Terrorism", Frank Cass Publishers, 2002.
5. Dziedzic M, Rozen L, Williams P, "Lawless Rule Versus Rule of Law in the Balkans", United States Institute of Peace Special Report, no. 97, 2002.
6. Кешетовиќ, Ж., Бајагиќ, М., Борба против меѓународног тероризма", Зборник радова, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2003.
7. Котовчевски, М., "Современ тероризам", Македонска Цивилизација, Скопје, 2003.
8. Котовчевски, М., "Национална безбедност на Република Македонија" (втор дел), Македонска Цивилизација, Скопје, 2000.
9. Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1985.
10. Centre for Strategic and International Studies, "Global Organized Crime: the New Empire of Evil", Washington, 1994.
11. Commission of the European Communities, The Stabilisation and Association Process for South East Europe, First Annual Report, Brussels, 2002.
12. Sanderson M. Thomas. "Transnational Terror and Organized Crime: Blurring the Lines", SAIS Review vol. XXIV no. 1 (Winter-Spring 2004).
13. Stability Pact for South East Europe, Regional Conference, Bucharest, 26 October 2001.
14. Стајич, Љ. „Основи безбедности“, Полицијска академија, Београд, 2003.
15. Statement and objectives of the SECI Center, www.secicenter.org.
16. Chris Patten, EU Commissioner, Speech at "Defeating Organized Crime in South Eastern Europe", Lancaster House Ministerial Conference, London, 2002.
17. The transnational organized crime-a threat to the global market, www.sri.ro
18. United Security Council Resolution SC1373, 28 September 2001.

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“, теоретско списание
Министерство за одбрана, „Орце Николов“ б.б., Скопје

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ (во понатамошниот текст Списание) е теоретско списание кое по правило излегува двапати годишно. Во Списанието се објавуваат:

-оригинални стручни трудови: научно стручни трудови, прикази на книги, куси соопштенија и др.

-континуирано или повремено во Списанието се објавува и библиографија, календари на научни манифестации во земјата и странство, позначајни датуми, рекламирање на фирми и претпријатија и др.

Оригиналните стручни трудови ги содржат резултатите на сопствените дотогаш необјавени научни истражувања кои претставуваат заокружена целина. Прифаќањето на оригинална научна статија во Списанието ги обврзува авторите да не ги објавуваат и во други списанија.

Научно-стручните трудови известуваат за корисни сознанија кои што помагаат во ширењето на знаењата и прилагодувањето на изворните истражувања кон потребите на науката и практиката.

Прикази на книги претставуваат концизни прикази на книги и сознанија до кои што дошле авторите во определена научна област, за која компетентноста на авторите во приказите е потврдена преку публикувањето - објавувањето на книгите.

Кусите соопштенија содржат резултати на помали, но завршени научни истражувања.

Доминантни рубрики на Списанието се:

1. Општо теоретски, доктринарно-стратегиски и други теми од областа на одбраната;
2. Геополитички, геостратежиски, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната;
3. Евроатлантски интеграции;
4. Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема;
5. Странски автори;
6. Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата; и
7. Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната.

ПОДГОТОВКА НА РАКОПИСОТ

Ракописот треба да се доставува во **еден отчукал примерок** на ласерски печатар, без проред, на двете страни на хартијата, со формат Б5 и на дискета, за да се олесни печатењето на Списанието. Страниците и прилозите треба да бидат нумерирани.

Трудовите треба да бидат напишани на македонски или на англиски јазик, а на авторите им се препорачува насловот, апстрактот на трудовите, приказите и кусите соопштенија да ги пишуваат и на Англиски јазик.

Трудовите што не се земаат во печатење им се враќаат на авторите со образложувања.

При подготвувањето на ракописот задолжителна е употреба на Меѓународниот систем на единици (SI).

Ракописот треба да содржи: наслов, автори, институција, апстракт, клучни зборови, вовед, содржина на трудот, заклучок и литература.

Наслов: големина на масни (**Bold**) букви, 14 points, RG-MAC C Times, центрирано, прво на македонски, а потоа и на англиски јазик (пред апстрактот на англиски јазик). Насловот на трудот треба да биде кус, но да дава верен одраз на содржините и по можност да содржи шџто повеќе клучни зборови од опфатената проблематика.

Еден празен ред.

Автори: име и презиме, мали масни (**Bold**) букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Институџија: ракописни букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Апстракт: прво на македонски јазик, 11 points, RG-MAC C Times, а потоа и на англиски јазик, 11 points, Times New Roman, единечен проред. Содржината на апстрактот треба да е сушџинска и независна целина.

Еден празен ред.

Клучни зборови: максимум до 5 збора, 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред, на македонски и на англиски јазик.

Вовед: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Во воведниот дел треба накусо да се наведе само најважното од поранешните истражувања поврзано со обработуваната проблематика, а потоа да се објасни целта и важноста на работата - истражувањето.

Еден празен ред.

Содржина на трудот: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Содржината на трудот треба да ги опфати теоретските основи, експерименталниот дел и резултатите до кои шџто се дошло.

Трудовите кои шџто се однесувааат на теоретски истражувања, наместо експериментален дел, треба да имаат поглавје **теоретски основи**, во кои ќе бидат изнесени подробностите за проверка на наведените резултати.

Експерименталниот дел треба да биде издвоен и да содржи податоци за употребуваните материјали и опис на применетите принципи и методи на начин кој шџто ќе овозможи репродуџирање на постапките, но без детално опишување на веќе познатото.

Резултатите до кои се дошло и дискусијата треба да бидат дадени во едно поглавје. Дискусијата треба да содржи анализа на резултатите и заклучоците кои шџто можат да се извлечат.

Еден празен ред.

Заклучок: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Заклучокот треба да претставува кусо резиме од трудот, а да ги опфати и резултатите до кои се дошло со истражувањето.

Еден празен ред.

Литература: 11 points, RG-MAC C Times, цитирана според светските стандарди. Литературата се наведува во посебно поглавје при шџто библиографските единици се нумерираат по оној ред по кој шџто се појавуваат како во фус нотите во текстот.

Маргини: - Б5 формат, трудовите отчукани на непровидна харџија од канцелариски формат А4 со работен простор:

- горна: 5 см	- Top: 1.89"
- долна: 5 см или Page Setup компјутерски	- Bottom: 1.89"
- лева: 4 см параметри во инџи (inch)	- Left: 1.58"
- десна: 4 см	- Right: 1.58"
	- Gutter: 0"

Печатар: ласерски принтер.

Примените ракописи уредувачкиот одбор ги испраќа на рецензенти. Рецензентите и авторите остануваат анонимни. Рецензираните трудови, заседно со евентуалните забелешки и мислења на уредувачкиот одбор, се доставуваат до авторите. Тие се должни, најмногу во рок од 15 дена, да ги извршат неопходните корекџии.

Категоријата на трудот ја предлага авторот, но уредувачкиот одбор ја донесува дефинитивната одлука врз основа на мислењата на рецензентите.

Пробните отпечатоци по потреба им се испраќаат на авторите заради корегирање на печатарските грешки, а не за измена на текстот. Евентуалните нови сознанија можат да се дадат само како куса белешка после текстот. Коригираните пробни отпечатоци треба да се вратат на редакцијата во рок од 2 (два) дена.

Брзината на објавувањето на трудот, покрај останатото, зависи и од придржувањето кон ова упатство.

Трудот се доставува отпечатен според горенаведените пропозиции и на дискета.

Рокови за испраќање на трудовите: 30.04. и 31.10. во тековната година на

АДРЕСА: 1. ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
проф. д-р Трајан Гоцевски, главен и одговорен уредник
e-mail: trajang@freemail.org.mk
или

2. ВОЕНА АКАДЕМИЈА НА РМ - СКОПЈЕ
проф. д-р Сокле Кочоски, полковник, заменик главен уредник
e-mail: kocoski@va.edu.mk

СК/СК

Скопје, 23.12.1999 година

**УРЕДУВАЧКИ ОДБОР
НА СПИСАНИЕТО**

„Современа македонска одбрана“